

ISSN 1331 - 5439

прообјета

140

НОВЕМБАР 2017

INTERVJU, UROŠ DESNICA
O KARIKATURISTI PJeru KRIŽANIĆU
62. BEOGRADSKI SAJAM KNJIGA
SJEĆANJE NA PJESNIKA NEBOJŠU DEVETAKA
SVETOZAR PETROVIĆ O TVORNICI PLIVA

просвјета

НОВИНЕ ЗА КУЛТУРУ

ISSN 1331-5439

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.prosvjeta.net, www.casopis.prosvjeta.net

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

УРЕДНИШТВО:

Горан Борковић, Чедомир Вишњић, Сања Шакић

РЕДАКЦИЈА:

Горан Борковић, Ненад Јовановић, Љиљана Вукашиновић
Милорад Новаковић, Чедомир Вишњић, Сања Шакић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ:

Прер Крижанић и Вилко Геџан

ШТАМПА: Tiskara Zelina d.o.o

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинанциран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

итпресут

Књига Срба у Хрватској

Издавачка дјелатност Српског културног друштва „Просвјета“, или издаваштво Срба у Хрватској једна је врста слатког мучеништва. Ни у једној овдашњој националној категорији или поткатегорији нема толико скривених и заборављених вриједности. Од Орфелина до Симе Мраовића готово све је нужно поново прочитати и смјестити у културно-хисторијске кутијице, у памћење нових читалаца и поштовалаца. И поред тога што се највећем дијелу те баштине признаје књижевно-културна вриједност, она нема другог издавача до „Просвјете“, ни друге друштвене инфраструктуре на коју би се ослонила, већ због данашње судбине свега онога што у било какво заједништво повезује Србе и Хрвате. А на што је „Просвјета“ осуђена својом историјом и судбином. Одатле и њена свеколика друштвена слабост, интериоризирана маргинализираност мањинског културног друштва, представника једне заједнице у нестајању у свом старом завичају. То нестајање у завичају логично води ка убрзаном претапању у сва она друштвена окружења у којима су се нашли они који су отишли из крајева између Сиња и Пакраца. Врло често отишли без икакве значајније духовне и културне поупдине, нарочито након смрти старијих чланова породице. Једино што носе са собом су различити али тврди слојеви огорчења на све своје и на сав свијет. И тако је и у околици Торонта и у предграђима Београда. У таквим околностима поставља се неизбежно питање: за кога радити озбиљне књиге у „Просвјети“? Притом није проблем публицистика која се бави ужареним темама, али за кога радити на богатој баштини књига које се и у озбиљним културама дијеле на поклон и дуго продају?

Дио одговора је једноставан; треба их радити за српску и хрватску културну јавност, у којима те теме никад или барем јако дуго неће доћи на ред. А у унутрашњем смислу, наш једини пут напретка је онај вањски, онај који евентуално води ка овим избјеглим душама, данас већ отвореним за идеализацију старог завичаја, и нарочито, ка њиховој дјеци. О пронађеним путевима ка тој бројној скупини Срба поријеклом из Хрватске, који су одлазили кроз цијели 20. вијек, данас овиси и судбина српске књиге у Хрватској. И много чега другог, наравно, али у ово доба године некако се сви око књиге забавимо и окупимо. Па морамо учинити све што можемо да је и сачувамо.

(В.)

Sastanak hrvatske i srpske nacionalističke omladine u Splitu 1911.,
slijeva: Pjer Križanić, Joza Kljaković, Jerolim Miše, Krešimir Kovačić, Tin Ujević i Dimitrije Mitrinović
(Iz privatne zbirke Borisa Vrge)

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI
SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb
FAX: + 385 1 4845 364
TEL: + 385 1 48 72 480
skdprosvjeta@skdprosvjeta.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun
 SKD Prosvjeta IBAN: HR3623600001101412121.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s
 naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis Prosvjeta iz inostranstva se vrše na
 IBAN HR3623600001101412121 SWIFT ZABHR2X s naznakom "za časopis
 Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD,
 Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

пpетплатa

04	OD MATEJNE DO ARANĐELOVDANA Nenad Jovanović HRONIKA
09	DANI KULTURE SRBA Dragana Zečević HRONIKA
10	(NE)KONTROLIRANI BANKROT Zoran Daskalović POLITIKA, AGROKOR
13	DRŽAVA NA ČEKANJU Siniša Tatalović POLITIKA, TRANSNISTRIJA
16	KULA KAO MOST Goran Borković INTERVJU, UROŠ DESNICA
20	KUĆNA BIBLIJA ZA CETINSKE SRBE Goran Borković KNJIGE, SRBI U CETINSKOJ KRAJINI
22	MIODRAG BULATOVIĆ Goran Babić RASPRAVE O NOTORNOME (15)
23	SAJAM U BEOGRADU Čedomir Višnjić 62. MEĐUNARODNI BEOGRADSKI SAJAM KNJIGA
25	NACIONALNA DRAMA KAO ZATVOREN SUSTAV Igor Ružić NACIONALNI KAZALIŠNI FESTIVALI
28	KARIKATURA KAO UMJETNOST Branko Čolović POVODOM IZLOŽBE PJERA KRIŽANIĆA
30	PJER I KARLOVAC Boris Vrga POVODOM IZLOŽBE PJERA KRIŽANIĆA
33	PRILOZI UZ GODIŠNJICU Đorđe Matić ESEJ, LAV DAVIDOVIĆ TROCKI
37	SVETO I DRAGICA Čedomir Višnjić HISTORIJA
38	ZAJEDNO RASTU NJIH DVIJE – DRAGICA I „PLIVA“ Svetožar Petrović HISTORIJA
40	O MILANU KAŠANINU Dr Jana Aleksić KNJIŽEVNOST

41	POGLED STRUČNJAKA NA KAŠANINOVO DJELO Đorđe Nešić KNJIŽEVNOST
42	MILAN KAŠANIN PO DRUGI PUT U ZAGREBU Milivoj Nenin KNJIŽEVNOST
46	ZAPISI O SUDBINI PORODICE ĐUKIĆ (2) Igor Mrkalj HISTORIJA, SVJEDOČANSTVO
51	SLIKANJE JE KAO UZGOJ KROMPIRA, UVEK IMA NEŠTO DA SE RADI Anja Kožul INTERVJU, ALEKSANDAR DENIĆ, SLIKAR
56	BLADE RUNNER 2049 – FILM REPLIKANT Danilo Lučić FILM, KRITIKA
60	BOŽE, ČIME LI ĆU SAD DA DOVRŠIM OVU PESMU Miloš Kordić U SJEĆANJE, NEBOJŠA DEVETAK (1955.-2017.)
63	GROBLJE U LISIČINAMA ILI NAŠ STEVAN Milena Severović SJEĆANJE
65	IZ ADVOKATSKE PISMOHRANE Čedomir Višnjić KNJIGE, SPISI I LJUDI, PUT U JUČE
67	USPOMENE NA PUSTINJU Sanja Šakić KNJIGE, ŽENA IZ HUAREZA
69	RJEČNICI NIKAD NISU NEVINI Virna Karlić KNJIGE, NIJE REČNIK ZA SELJAKA
72	TRAJNO SUMNJIČAVO SUGLASJE Dubravka Bogutovac KNJIGE, OSNOVI SRPSKOG PRIPOVEDANJA
74	STILSKE VEŽBE ODLASKA Srđan Gagić KNJIGE, OD SVIH JEDNOSTAVNIH STVARI
76	ULICA MANDELJŠTAM Ognjen Aksentijević POEZIJA
80	SVIJET RADA Mladen Blažević PROZA
86	PANOPTIKUM Goran Borković

OD MATEJNE DO ARANĐELOVDANA

Nenad Jovanović

„PROSVJETA“ NA MATEJNI – U okviru 25. Matejne, obilježavanja dana Svetog Mateja, zaštitnika općine Viškovo, Pododbor „Prosvjete“ iz Viškova, koji već osam godina učestvuje u bogatom programu povodom ovog blagdana, održao je 23. septembra manifestaciju „Kulturno bogatstvo“. Osim viškovskog, publici su se predstavili i pododbori „Prosvjete“ iz Okučana, Korenice, Udbine i Virovitice, kao i ansambli Matice slovačke iz Rijeke i KUD „Izvor“ iz Viškova. Članovi domaćeg Pododbora učestvovali su dan kasnije i na 11. Viškovskom prelu zajedno s još 11 ansambala, predstavivši autohtonu ličku nošnju.

KRIŽANIĆ U BIBLIOTECI – U Centralnoj biblioteci „Prosvjete“ u Zagrebu od 28. septembra do 15. oktobra održana je izložba karikatura Petra Križanića - Pjera „Satirični kroničar vremena“. Križanić, jedan od najboljih evropskih karikaturista svog vremena, djelovao je prije i nakon Drugog svjetskog rata. Ukupno je objavio više od 3000 karikatura. O njegovom značenju svjedoči i nagrada „Pjer“ za najbolju karikaturu, koju „Večernje novosti“ dodjeljuju od 1967. godine. Izložbu čine radovi iz privatne zbirke dr Borisa Vrge.

KOLONISTI U DARDI – Pododbor „Prosvjete“ iz Darde organizirao je 30. septembra i 1. oktobra 14. po redu dvodnevnu međunarodnu likovnu koloniju „Đola 2017“. Kolonija je okupila slikare iz raznih krajeva Hrvatske

i Srbije. U ime domaćina slikare je pozdravio predsjednik Pododbora Mirko Marković, a stihove Laze Kostića „Santa Maria Della Salute“ o velikoj ljubavi prema Lenki Dunđerskoj, govorila je Lepasava Grubor iz Darde. Organiziran je i okrugli stol na temu „Slikarstvo Adolfa Waldingera“, dok je Kristina Delalić Vetengl održala likovnu radionicu za djecu. Upriličena je i izložba slika s lanjske likovne kolonije o kojoj je kritiku napisao i o njoj govorio Pero Matić. Učesnici kolonije bili su akademski slikari, afirmirani amaterski umjetnici, kao i studenti s likovnih akademija, te učenici osnovnih i srednjih škola iza kojih je ostalo 50 radova.

„GUŽVARIJADA“ U DALJU – Tradicionalni 13. Sajam starih zanata i običaja te 9. Gužvarijada, održani 7. oktobra u Društvenom domu u Dalju u organizaciji Općine Erdut, lokalne Turističke zajednice, SKD „Branko Radičević“ iz Dalja i Mjesnog odbora Dalj, bili su prilika da se predstavie brojni KUD-ovi, među kojima i ansambli pododbora „Prosvjete“ iz Slatine, Okučana i Garešnice. Po riječima načelnika općine Erdut Jugoslava Vesića, sajam je namijenjen poticanju razvoja ruralnog turizma, kulture, običaja, zanata i gastronomije tog podneblja, kao i osnaživanju položaja općine Erdut na karti kontinentalne Hrvatske. Osim domaćih, svoje su proizvode izložili i gosti iz drugih dijelova Hrvatske, Slovenije, Srbije i BiH.

KOMEMORACIJA U SISKU – Na komemoraciji žrtvama ustaškog dječjeg logora 7. oktobra u Sisku skupilo se više od 350 ljudi. Nakon natezanja gradskih vijećnika lokacija na kojoj se nalazi spomen-obilježje dan ranije konačno je nazvana Park Diane Budisavljević u počast ženi koja je

spasila veliki broj djece s Kozare. Uz bivše logoraše, komemoraciji i parastosu za nevine žrtve prisustvovali su i brojni članovi srpskih manjinskih vijeća i organizacija iz Siska i Zagreba, kao i iz drugih mjesta.

PUHALO U OGRIZOVIĆU – U knjižnici “Bogdan Ogrizović”, u centru Zagreba, 7. oktobra predstavio se satiričar iz BiH Srđan Puhalo s više od 140 blogova sakupljenih u knjizi “Samo frontalno”. Predstavljanje knjige organizirao je Pododbor “Prosvjete” iz Zagreba, a o knjizi su, uz moderiranje Anete Lalić i samog autora, govorili profesorica Mira Bičanić iz Srpske pravoslavne opšte gimnazije u Zagrebu i Domagoj Zovak iz satiričke emisije Newsbar.

O KORDUNU U KARLOVCU – U organizaciji karlovačkog Pododbora SKD „Prosvjeta” i VSNM-a Karlovca 7. oktobra održana je tribina “Kordun u prošlosti - historijski osvrt”. „Nemoguće je govoriti o Kordunu izvan konteksta Vojne krajine”, rekao je istoričar i pisac Mile Dakić, dodajući da su Krajišnici bili slobodni ljudi, da nikad nisu bili kmetovi i da se na njih nisu odnosili feudalni zakoni. Dragan Grubješić, voditelj historijsko-književne sekcije Pododbora, podsjetio je da je Kordun imao vrlo burnu i turbulentnu historiju. „Bilo bi dobro da u jednoj knjizi možemo naći sve aspekte naše kulture, ali nažalost nismo uspjeli izdati monografiju Korduna”, rekao je Grubješić.

PJESNICI I PRIJATELJI – Pododbor “Prosvjete” u Viškovu održao je 13. oktobra 5. Susrete pjesnika i prijatelja srpske nacionalne manjine u Hrvatskoj. Publika je uživala u djelima domaćih i gostujućih pjesnika. Na Susretima su se prisjetili pokojnog Obrada Z. Maleša, koji je njihov idejni začetnik. Publici se recitacijom predstavila djevojčica Nikolina iz Podod-

bora Borovo, kao i pjesnici Sara Atlagić, Mila Landup, Milenko Vasiljević, Zdravko Pejanović, Slavica Petrović, Mirjana Stojaković, Božo Malić, Margita Rekić Grolmusova i Anđa Jotanović. Manifestaciji je prisustvovala i potpredsjednica “Prosvjete” Sretenka Čaović.

PRVIH 300 GODINA U RIJECI – SPC i srpska zajednica u Rijeci nizom manifestacija od 14. do 29. oktobra obilježili su prvih 300 godina uspješnog bivstvovanja u tom lučkom gradu.

Svečana akademija o 300 godina pravoslavlja u Rijeci počela je igrokazom o Karlu VI. koji je 1717. donio “patent”, povelju o dozvoli dolaska 218 pravoslavnih porodica iz Dalmacije u taj grad, dajući im i prava na vjersku slobodu, da izgrade svoj hram, školuju se na vlastitom jeziku, po svojoj tradiciji zakapaju mrtve i sami biraju svoga poglavara. To je početak vjekovne multikulturalnosti Rijeke koja je jedan od razloga zbog kojih će ovaj grad pod geslom “Luka različitosti” biti Evropska prijestolnica kulture 2020. godine.

Osim arhijerejske liturgije i akademije, odigrane su predstave beogradskog pozorišta Slavija i Dječjeg pozorišta Republike Srpske iz Banjaluke. Uz izložbu ikona u hramu Sv. Nikole, održane su još dvije izložbe – izložba “Pravoslavna zajednica u Rijeci u 18. vijeku” i izložba “Sve na broju” Mihaele Vujnović u prostorima SKD “Prosvjeta”.

Međunarodni naučni skup o srpsko-pravoslavnom postojanju u Rijeci održan je 19. i 20. oktobra, a nisu izostali ni Dani Skadarlije u Rijeci i Opatiji s kulinarskim i muzičkim specifičnostima, susreti privrednika, zajednički koncert Ženskog zbora “Banjalučanke” i Ženske klappe “Kastav”, kao i druženje sa sportašima iz Srbije.

FOLKLORAŠI U ITALIJI – Članovi folklorne sekcije zagrebačkog pododbora “Prosvjete” učestvovali su 14. i 15. oktobra na narodnom saboru “Jesen stiže, Dunjo moja”, održanom u mjestu Altavilla Vicenza, u Italiji, u organizaciji Saveza srpskih KUD-ova “Vidovdan”. Zagre-

bački folkloristi bili su jedini učesnici iz Hrvatske, uz sedam ansambala iz Srbije, Slovenije i Italije, a publici su se predstavili spletom igara iz okoline Leskovca u koreografiji Dalibora Milovančevića.

GODIŠNJICA U SPLITU – Pododbor "Prosvjete" u Splitu 14. oktobra proslavio je dvadeset godina postojanja. Tim povodom je u Multimedijalnom kulturnom centru u Splitu održan koncert na kojem su nastupili Ženski pjevački zbor Pododbora Split, a kao gosti Mješoviti zbor Zajednice Crnogoraca Split i Ansambl narodnih igara "Prosvjete" iz Vukovara.

Publici su se tom prilikom obratili predsjednik splitskog Pododbora Momčilo Rusić, generalni sekretar „Prosvjete“ Srđan Tatić, a u ime grada Splita Tonči Blažević. Proslavu su svojim prisustvom, pored mnogobrojne publike, uveličali mnogi gosti, među kojima predstavnici Grada Splita, SPC-a i drugih nacionalnih manjina sa područja grada Splita te dalmatinskih pododbora Prosvjete.

Svojim osnivanjem "Prosvjetin" Pododbor u Splitu, kao jedan od malobrojnih pododbora na prostoru Dalmacije, preuzeo je zadatak njegovanja i čuvanja srpske kulture i kulturnog naslijeđa, ali i širenja prostora ljudskih i građanskih sloboda u svojoj sredini, pridonoseći raznolikosti i multikulturalnosti. Posebno je to vidljivo kroz rad Ženskog pjevačkog zbora osnovanog februara 2009. godine koji okuplja građanke Splita zainteresirane za izvođenje stare izvorne srpske pjesme, bez obzira na nacionalnu pripadnost. Pododbor od 2006. godine izdaje i godišnjak, „Srpsko-dalmatinski magazin“, koji u svom obnovljenom izdanju slijedi tradiciju jednog od najstarijih časopisa na slavonskom jugu. Tematski orijentiran prema prostoru Dalmacije donosi priloge iz historije društva, srpske zajednice i njenih zaslužnih pojedinaca, historije crkve, kulturne baštine, duhovnosti, etnologije, književnosti i drugih disciplina.

DECENIJA U VIROVITICI – Pododbor "Prosvjete" u Virovitici obilježio je 21. oktobra desetogodišnjicu svog rada u dvorani Kazališta Virovitica. Tom prilikom predstavili su se plesovima iz Slavonije i nastupom humoriste Đorđa Plačkovića, a njihovi gosti, Ansambl narodnih igara "Prosvjeta" iz Vukovara, izveo je četrdesetominutni "Gradski program" autora Dalibora Milovančevića, kao i igre iz "Leskovačkog kraja" autora Desanke Đorđević.

Okupljajući u folklornoj i pjevačkoj sekciji tridesetak aktivnih članova svih nacionalnosti, cilj virovitičkog pododbora je ne samo očuvanje identiteta srpske nacionalne manjine na tom prostoru već i pridonijeti, kvalitetnoj prezentaciji kulturnog blaga Slavonije, folklornoj ponudi svoga kraja. Pododbor uspješno organizira Smotru folkloru nacionalnih manjina Virovitičko-podravke županije, ali i sudjeluje u svim relevantnim manifestacijama na prostoru Grada i Županije. Prvi folklorni nastup virovitički amateri imali su 30. avgusta 2008. godine na "Danima udruga" Virovitičko-podravke županije.

O ISIDORI SEKULIĆ U ZAGREBU – U prostorijama biblioteke "Prosvjete" u Zagrebu profesorica Marica Šimunić održala je 26. oktobra predavanje o Isidori Sekulić, književnici, prevoditeljici i prvoj ženi-akademiku. Isidora je za života stekla uvažavanje kao najobrazovanija i najumnija Srпкиnja svoga vremena, rečeno je na predavanju.

DIJASPORA U BEOGRADU – Osmu medijska konferencija dijaspor e i Srba u regionu održana je 26. oktobra, u Pres centru Udruženja novinara Srbije. Ovogodišnja konferencija bila je posvećena srpskom jeziku i kulturi i ulozi koju mediji i organizacije dijaspor e i regiona imaju u njihovom očuvanju, upotrebi ćirilćkih fontova u digitalnoj komunikaciji.

Konferencija je obuhvatila ćetiri diskusije na jedinstvenu temu očuvanje srpskog jezika i identiteta. Treća diskusija bila je posvećena ulozi medija i organizacija dijaspor e i regiona u očuvanju srpskog jezika i kulture i predstavljanju primjera dobre prakse. O ovoj temi u ime SKD "Prosvjeta" govorili su Srđan Tatić, generalni sekretar i Ljerka Radojćić, izvršna urednica dječjeg lista „Bijela pćela“ predstavljajući Ljetnu školu srpskog jezika i kulture, časopis za kulturu „Prosvjeta“ i dječji časopis "Bijela pćela".

O JEZIKU I IDENTITETU – Zrenjanin je 10. novembra bio domaćin Kologijuma koji je organizovao Pokrajinski zašćitnik građana, kome su pored prof. dr Zorana Pavlovića, pokrajinskog zašćitnika građana, njegovih zamjenika i saradnika, učestvovali i drugi relevantni predstavnici Vojvodine i grada Zrenjanina. O tome kakav je znaćaj jezika u očuvanju nacionalnog identiteta i sa kakvim se sve izazovima pripadnici srpske manjine u Hrvatskoj suoćavaju u obrazovanju u ime "Prosvjetinog" Centra za obrazovanje, govorili su voditeljica centra Maja Matić i saradnik Centra Bojan Lazić istićući, kako pozitivne tako i negativne primjere manjinskog obrazovanja u Republici Hrvatskoj istovremeno predstavljajući "Prosvjetine" aktivnosti na polju obrazovanja.

„MARKO KRALJEVIĆ“ U KRNJAKU – U organizaciji Uprave za dijasporu Ministarstva spoljnih poslova Srbije i ambasade Srbije u Zagrebu, uz podršku SNV-a i Mitropolije zagrebaćko-ljubljanske SPC-a, u Krnjaku i Zagrebu su 3. i 4. novembra održane predstave "Marko Kraljević od predanja do repovanja" ansambla Dećjeg kulturnog centra (DKC) iz Beograda. Predstava u Krnjaku održana je u tamošnjof školi, dok je u Zagrebu održana u dvorani Srpske pravoslavne opće gimnazije "Kantakuzina Katarina Branković".

DALMATINCI U ŠUMADIJI – Članovi "Prosvjetinog" Pododbora Split i Vijeća Srpske nacionalne manjine Grada Splita, gostovali su 3. novembra u Kragujevcu. Tim povodom u Skupštini grada organiziran je prijem za goste iz Splita kao i predstavnike općina Kistanje, Ervenik i Skradin. U razgovoru je izražena želja za obnavljanjem društvene, privredne i kulturne suradnje između gradova Kragujevca i Splita. U večernjim satima u Knjaževsko-srpskom teatru održan je koncert "Zavičaju u srcu te nosim", kojem su svoj doprinos dale i Splićanke, članice Ženskog pjevačkog zbora SKD "Prosvjeta". Sutradan su gostovali u Beogradu. U dvorani opštine Stari Grad održan je program pod nazivom "Srpsko-hrvatski memento" u kojem su učestvovali Ženski pjevački zbor splitske "Prosvjete", Etno-ženska pjevačka grupa "Izvor", KUD "Petrova gora" Kordun, HKPD "Jelačić" Petrovaradin, književnice Milica Opačić iz Beograda i Rada Vešić članica SKD "Prosvjeta" iz Splita. U sklopu programa prikazan je dokumentarni film "Manastir Krupa".

NOVE KNJIGE U BIBLIOTECI – Kraj oktobra i početak novembra za ljubitelje knjige protiče u znaku dvaju sajmova knjiga na kojima je učestvovala i "Prosvjeta", bilo kroz izdavačko poduzeće, bilo kroz aktivnosti svoje biblioteke ili pododbora.

U Beogradu je od 22. do 29. oktobra održan 62. Međunarodni beogradski sajam knjiga – najveća regionalna manifestacija posvećena knjizi. Neformalno poznat kao praznik knjige, Sajam svake godine ugosti najznačajnije domaće i brojne inostrane pisce te izdavače koji predstavljaju stara izdanja i aktualnu produkciju. Tako je na Sajmu u organizaciji Kulturne zajednice Krajine (KZK) i Društva književnika Krajine (DKK), održana promocija knjige "Putovanje kroz prazan Drenovački i Voćinski kraj sa sjećanjem na prošlost" osječkog pjesnika i pisca Milenka Vasiljevića – Čike. Knjigu je na 256 stranica izdao Po-

dodbor "Prosvjete" u Voćinu. Davne 1991. tamo je živjelo 5.100 osoba, a danas ih je ostalo samo oko 140.

Predstavnici Centralne biblioteke "Prosvjete" 9. novembra u Zagrebu su predstavili preko 200 naslova kupljenih u Beogradu. Prema riječima Čedomira Višnjića, nabavljeno je vrhne ovogodišnje produkcije, a knjige se od 13. novembra mogu posuđivati.

Manji po obimu, ali posjećivan s jednakim entuzijazmom, 40. međunarodni sajam knjiga "Interliber" u Zagrebu, održan od 7. do 12. novembra, također je bio prilika za predstavljanje srpskih izdavača. Osim izdavačkog poduzeća "Prosvjeta", svoj štand imala je i Bora Babić sa novosadskom "Akademsom knjigom", koja je ove godine izdala veći broj kvalitetnih naslova, a na Sajmu u Beogradu dobila priznanje za izdavača godine. Republiku Srpsku je i ove godine zastupala "Zadužbina Petar Kočić" iz Banjaluke.

VIROVITIČKA SMOTRA – Pododbor "Prosvjete" u Virovitici 4. novembra je upriličio 9. smotru folkloru nacionalnih manjina Virovitičko-podravске županije. Mnogobrojna publika uživala je u programu u kojem su se predstavili domaćin SKD "Prosvjeta", KUD "Dr. Đorđe Natošević" iz Novog Slankamena, poddbori iz Viškova i Okučana, kao i Demokratska zajednica Mađara Novi Gradac.

FOLKLOR I KOLAČI U VOĆINU – Pododbor "Prosvjete" u Voćinu upriličio je 11. novembra u Hrvatskom domu sedmu smotru folkloru i drugu Kolačijadu sa slastičarskim delicijama. Po odluci četvoročlanog žirija od 18 takmičarki najbolje kolače napravile su Marija Karan, Branka Karan i Božica Ojkić. Prisutnima se obratio zamjenik župana Virovitičko-podravске županije Igor Pavković, koji redovno prati aktivnosti srpske zajednice tog kraja. Uz domaćine nastupili su i članovi Pododbora "Prosvjete" iz Slatine, KUD Zora iz Silaša i KUD Petar Kočić iz Nove Topole u Republici Srpskoj.

DOGOVORENA ZIMSKA ŠKOLA – Predsjednik Republike Srpske Milorad Dodik primio je 16. novembra u Banjaluci predsjednika SKD "Prosvjeta" Sinišu Ljubojevića koji ga je upoznao sa aktualnim stanjem društva. Bilo je riječi i o daljnjim aktivnostima SKD-a, prije svega edukacije kojim se unutar "Prosvjete" bavi Centar za obrazovanje "Sava Mrkalj". Dogovoreno je da će Republika Srpska pomoći realizaciju kontinuiranog projekta obrazovanja te biti domaćin i pokrovitelj zimske škole SKD "Prosvjete" početkom 2018. godine u Banjaluci. Predsjednik RS-a je obećao pomoć i drugim projektima SKD "Prosvjete" u cilju razvijanja kulturnog amaterizma i očuvanja identiteta srpske zajednice u Hrvatskoj. Ljubojević je izrazio zadovoljstvo i zahvalnost Dodiku na želji i spremnosti da RS pomogne djelovanje "Prosvjete" u ostvarivanju njenih osnovnih ciljeva.

OVJEKOVJEČENA KRUPA – U prostorijama biblioteke "Prosvjete" u Zagrebu je 16. novembra otvorena izložba fotografija Darka Dozeta "700 godina manastira Krupa" koju čini 40-ak umjetničkih i dokumentarnih fotografija nastalih prilikom Dozetovih boravaka u ovom manastiru. Izložba je organizirana u okviru projekta Registra kulturne baštine Srba u RH.

Govoreći o izloženim fotografijama, Branko Čolović iz "Prosvjete" naglasio je da je autor uspio prikazati ovaj crkveni i historijski spomenik, kao i igumana, arhimandrita Gavriila Stefanovića, koji je 2000. godine došao u ovaj pusti manastir i uspio ga oživjeti. O svojim iskustvima u stvaranju fotografija, kao i o putu izložbe, koja je nakon Novog Sada obišla Suboticu, Gračanicu i Kosovsku Mitrovicu, govorio je autor, fotoreporter beogradskih "Novosti" Darko Dozet. Prisutnima su se obratili i iguman Gavriilo i generalni sekretar "Prosvjete" Srđan Tatić.

VITEZ DJEČJEG PERA – U Okučanima je 17. novembra održan Dan Grigora (Grigorija) Viteza koji su zajednički organizirali općinski VSNM na čelu s predsjednikom Sinišom Martinovićem, Narodna knjižnica i Osnovna škola Okučani. Manifestacija je organizirana kroz projekt financiran sredstvima Uprave za dijasporu i Srbe u regionu Vlade Republike Srbije. „Tim projektom su povezane škole i vijeća iz tri županije, odnosno s područja Okučana, Pakraca i Voćina – mjesta gdje je rođen Grigor Vitez, gdje se školovao i gdje je radio“, rekao je Martinović. U punoj kino sali oko 250 djece pratilo je priredbu na kojoj su nastupili učenici iz Okučana, kao i mladi članovi KUD-a "Tkanica".

DANI KULTURE SRBA

U Hrvatskom domu u Vukovaru 28. oktobra održan je završni program 20. Dana kulture Srba istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema, u organizaciji "Prosvjetinog" regionalnog Koordinacionog odbora.

Na svečanom zatvaranju manifestacije uručena je Godišnja nagrada "Branimir Kurucić" koja nosi ime po njenom osnivaču i dugogodišnjem predsjedniku Koordinacionog odbora, vukovarske "Prosvjete" i kulturno-umetničkog društva "Sloga" iz Vukovara. Nagradu dodeljuje Koordinacioni odbor sa sedištem u Vukovaru za očuvanje i razvoj srpske kulture na području istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema. Ove godine uručena je vukovarskom istoričaru i književniku Borivoju Čaliću, prijatelju i saradniku pokojnog Kurucića, koji je bio vizionar i čovek ispred svog vremena.

Borivoj Čalić rođen je u Vukovaru 1. decembra 1961. godine. Studirao je u Osijeku, a radi u Gradskoj knjižnici Vukovar. Istražuje i proučava kulturnu prošlost Vukovara i vukovarskog kraja, srpsku kulturu 18. veka, a posebno život i delo Zaharije Orfelina. Studije i članke objavljivao je u "Ljetopisu" SKD "Prosvjeta" i časopisima "Prosvjeta", "Identitet" i "Zarez" iz Zagreba. "Luča" iz Subotice, "Sremske novine" i "Sunčani sat" iz Sremske Mitrovice, u "Letopisu" Matice srpske iz Novog Sada i mnogim drugima. Sarađivao je na projektima "Znamenite ličnosti Srema". "Leksikon pisaca Jugoslavije", "Srpski biografski rečnik", "Srpska bibliografija: knjige 1868.-1944. i "Židovsko naslijeđe u Vukovaru". Priredio je fototipско izdanje "Spomenice Srpske pravoslavne crkve u Vukovaru" Jovana Kozobarića 2001. godine, Knjigu o Zahariji Orfelinu Laze Ćurčića, objavljenu u Zagrebu 2002. godine i knjigu Izabranih dela Zaharije Orfelina, objavljenu u Novom Sadu 2011. godine. Objavio je dve knjige "Orfelin" 1995. godine u Vukovaru i "Tragovi u trajanju" 2014. godine u Vukovaru i Zagrebu, o znamenitim ličnostima vukovarskog kraja.

Čaliću je pripala i čast da zatvori ovogodišnje 20. Dane kulture Srba istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema.

"Za nama su 20. Dani kulture Srba istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema. Taj broj dovoljno govori o istoriji trajanja i s pravom ukazuje na uspostavljenu tradiciju koja nije tek puka činjenica, sama po sebi, već iza nje stoje značajna ostvarenja koja su snažno promovisala umetničko i kulturno stvaralaštvo srpske zajednice u Hrvatskoj" rekao je, uz ostalo, Borivoj Čalić.

Domaćin poslednjeg programa ove manifestacije bio je vukovarski pododbor Srpskog kulturnog društva "Prosvjeta".

U završnom programu ove manifestacije učestvovali su: Kamerni hor Vukovarskog srpskog pevačkog društva "Javor", Vokalno-instrumentalni etno ansambl "Đurđevak" iz Bobote, Tamburaški orkestar "Vučedolski zvuci" s vokalnim solistom Živojinom Jergićem, vokalna solistkinja Anja Teofilović, uz muzičku pratnju na klaviru nastavnika Siniše Agića, nagrađena recitatorica Milica Ostojić iz Borova, recitatori vukovarskog pododbora Nevenka Lukić i Stefan Teofilović, mlade pijanistkinje Nikolina Topić, Milica Ajduković i Mina Guja, te "Prosvjetin" Ansambl narodnih igara iz Vukovara.

Podsetimo, svečano otvaranje manifestacije upriličeno je 7. oktobra u Jagodnjaku. Osijek je 13. oktobra bio domaćin Susreta pesnika. U organizaciji "Prosvjetinog" pododbora Bijelo Brdo 14. oktobra održan je Susret folklornih društva. Poslednji program održan je 28. oktobra u Vukovaru. Navedenim programima treba pridodati, smotru recitatora u Boboti i smotru literaraca u Dalju kao i likovnu koloniju "Boja Vukovara" koji su održani kao preprogrami manifestacije. Program ovogodišnje manifestacije realizovan je uz finansijsku pomoć Saveta za nacionalne manjine Republike Hrvatske, Grada Vukovara, Vukovarsko-srijemske i Osječko-baranjske županije i Zajedničkog veća opština.

Na njenom svečanom zatvaranju 28. oktobra Povelje povodom 20 godina uspešnog rada na polju kulture uručene su predstavnicima svih 19 "Prosvjetinih" pododbora na području ISBZS, odnosno pododborima Bijelo Brdo, Beli Manastir, Bobota, Borovo, Bršadin, Dalj, Darda, Jagodnjak, Kneževi Vinogradi, Markušica, Negoslavci, Osijek, Ostrovo, Trpinja, Pačetin, Vera, Vukovar, Gaboš i Mirkovci. Povelja je dodeljena i reprezentativnom Ansamblu narodnih igara Srpskog kulturnog društva "Prosvjeta" iz Vukovara. Među mnogobrojnim gostima i posetiocima u vukovarskom Hrvatskom domu završnom programu ovogodišnjih Dana kulture prisustvovao je i predsednik SKD "Prosvjeta" Siniša Ljubojević.

Dragana Zečević

AGROKOR – POVIJEST KOJA SE PONAVLJA

(NE)KONTROLIRANI BANKROT

PIŠE: Zoran Daskalović

Upravo najrevnosniji Todorićevi poslovni partneri postali su i najgorljiviji zagovornici *lex Agrokora* i državnog uplitanja u njegov stečaj jer vjerojatno očekuju da će ih kao hrvatske kompanije vladajuća hrvatska politika maksimalno zaštititi, pa i na štetu drugih vjerovnika

Oktroirani upravitelj Agrokora Ante Ramljak, koji je uz blagoslov Plenkovićeve vlade od njegova vlasnika Ivica Todorića preuzeo upravljanje najvećom privatnom hrvatskom i regionalnom kompanijom, još ljetos je najavio da očekuje da će do kraja godine uspjeti definirati prvi nacrt nagodbe vjerovnika u čijem će središtu biti model prodaje 19 najvrjednijih Agrokorovih kompanija. Ramljak svoj plan „spašavanja Agrokora od nekontroliranog bankrota“ mora realizirati do sredine srpnja sljedeće godine, s mogućnošću da taj rok pomakne za još tri mjeseca.

Todorićevo poslovno carstvo, dakle, najkasnije do jeseni sljedeće godine mora otići na bubanj, ali se to neće dogoditi u redovnom stečajnom postupku koji je propisan aktualnim stečajnim propisima, nego u izvanrednom postupku koji su Vlada i Hrvatski sabor propisali donošenjem *lex Agrokora*. Donošenjem tog zakona, politika se još jednom direktno umiješala u krojenje sudbine neke od hrvatskih kompanija, ovaj put navodno zbog spašavanja ukupnog nacionalnog, pa i dobrog dijela regionalnog gospodarstva, od „nekontroliranog bankrota“ najveće privatne kompanije na jugoistoku Europe.

Pljušte tužbe

Ramljak i njegov krizni menadžment evidentirali su 5700 vjerovnika kojima Agrokor duguje ukupno oko 57,8 milijardi kuna, od čega su priznali tražbine vrijedne oko 41,2 milijarde kuna, a osporili oko 16,5 milijardi kuna,

među kojima je nešto manje od 9 milijardi kuna Agrokorova kreditnog duga ruskoj Sberbanci. Vjerovnici su se već odavno počeli međusobno nadmetati tko će prije i obilnije naplatiti svoja potraživanja, a Vlada i Sabor su im sada nametnuli arbitra koji će presuđivati tko će i kako u tom procesu proći. Ramljak i društvo to su već počeli raditi i odmah pobudili sumnje da su u čitav posao krenuli s popisom svojih favorita koji će naplatiti najviše svojih potraživanja, bilo putem prodaje Agrokorovih kompanija ili njihovim preuzimanjem. Tužbe onih koji već sada procjenjuju da će biti prikraćeni počele su pljuštati na sve strane. Među njima se u prvom redu ističu one kojima se osporava *lex Agrokora* i Ramljakovo, ali i Vladino pravo da arbitriraju u stečaju Agrokora, odnosno plaćanju njegovih dugova i podjeli vlasništva u njegovim kompanijama.

Kad se i ako se jednog dana javnost dočepa sadržaja sastanaka i dogovora na kojima je odlučeno da se donošenjem *lex Agrokora* aktualna vlast umiješa u upravljanje procesom Agrokorova bankrota, ne bi bilo veliko iznenađenje da su oni tekli slično razgovoru koji su početkom svibnja 1998. godine vodili tadašnji predsjednik države Franjo Tuđman i jedan od njegovih dugogodišnjih prvih suradnika Hrvoje Šarinić. U razgovoru koji je trajao sat i 20 minuta, Šarinić je Tuđmanu još jednom pokušao objasniti zašto ga je odlučio napustiti i povući se s dužnosti šefa njegova ureda.

Iz poduljeg stenograma, koji je godinama kasnije osvanuo u pojedinim medijima, indikativan je sljedeći dio njihova oproštajnog razgovora:

„Šarinić se pita što ćemo napraviti kada predsjednik ode s političke scene... 'Sustav moramo napraviti, sustav, a sustav napravili nismo. Napravili smo jedan gangsterski sustav, s Kutlom na čelu', kaže otvoreno Šarinić.

Tuđman je, čini se, izvan sebe: 'Što mi pričaš gangsterski sustav, s Kutlom na čelu; evo ti ga, što mi pričaš. Što Kutle, uostalom...'

'35 poduzeća, banke, monopol, to u jednoj velikoj Francuskoj ne bi je-dan čovjek mogao držati, a u maloj Hrvatskoj drži. Vi nećete vidjeti neke stvari. I ono što je moj lajtmotiv u tome...'

Predsjednik Tuđman ga prekida: 'Nije istina da je Kutle najveći bogatun. Nije istina. Ja nemam konkretnih podataka, ali koji mi kažu, Gucić ima daleko više negoli Kutle. (Šarinić: 'Ne bih rekao.')

'Ti ne bi rekao, a meni to tvrdi Mateša, meni to tvrdi Škegro, kao i neki drugi ljudi'.

Šarinić, pak, nastavlja: 'Što ja zamjeram jednom Kutli? Vidite, Todorčić, Rajić, ovaj iz Sport Heruca, Drago Biondić, to su ljudi koje bih ja podržao bez obzira na to jesu li Hercegovci ili nisu Hercegovci. Zbog čega? Zato što su to ljudi koji su se posvetili jednom zanimanju, koji će ostaviti nešto iza sebe, koji rade korektno, itd'.

Poput crnogorskog suda i sudovi u BiH, Sloveniji i Srbiji odbili su priznati Ramljakovo pravo da upravlja i tamošnjim Agrokorovim kompanijama, a pogotovo da raspolaze njihovom imovinom i prihodima

Hrvoje Šarinić nadalje kaže kako je HDZ u izolaciji te da nitko s njim ne želi koalirati, osim možda Đapića, a to znači 'da idemo još više desno'. Osim toga, Šarinić upozorava predsjednika Tuđmana: 'Predsjedniče, vi ne vodite stranku. Vodi je Pašalić', na što Franjo Tuđman odvrća: 'Pričaš priču'. No, Šarinić je ustrajan: 'Predsjedniče, reći ću vam jednu stvar — ja s Pašalićem više živjeti i raditi neću'.

Hrvoje Šarinić se ne da, tvrdi Tuđmanu da je HDZ Pašalićeva, a ne njegova, odnosno Tuđmanova, stranka. 'Svuda je postavio svoje ljude', tvrdi Šarinić.

'Postavi ti svoje', replicira mu Tuđman.

'Gdje ću ja, mene ne slušaju'.

Nisu se, dakle, Tuđman i Šarinić prepirali i razišli zbog modela ekonomije koji je od njezina osamostaljenja uspostavljen u Hrvatskoj, nego oko toga je li za hrvatsku ekonomiju bolje da vlasnici njezinih najvećih kompanija budu Kutle, Gucić i slični novobogataši koji su bili u sprezi s desnom frakcijom HDZ-a ili Todorčić, Rajić, Biondić..., koji su bili bliži HDZ-ovoj tehno-menadžerskoj frakciji. Nije teško zamisliti da se u vrhu aktualne vlasti sličan razgovor vodio skoro dvadeset godina kasnije, s tom razlikom da su Kutle, Gucić... i njihovi politički pokrovitelji predvođeni Ivićem Pašalićem nestali sa scene, a ostao je Ivica Todorčić, koji je, doista, „ostavio traga iza sebe“, što je Šarinić tada najavljivao. Je li i sada zapravo jedina dilema bila kako se

riješiti Todorčića, a njegov Agrokor i kompanije iz njegova sastava predati u ruke onih koji će „ostaviti traga iza sebe“?

Privid kapitalizma

Todorčićev Agrokor je, naime, u međuvremenu narastao u regionalnu monstrum-kompaniju s oko 50-tak kompanija u svojem sastavu u kojima je zaposleno oko 60 tisuća radnika, od toga oko 40 tisuća u Hrvatskoj. No zbog toga je malo koga u Hrvatskoj boljela glava, štoviše, Agrokor je bio ponos i dika hrvatskog gospodarstva i politike. Tek kad je pukla tikva, kad je zbog enormne prezaduženosti došao na rub bankrota, Agrokor i njegov vlasnik pretvorili su se u „Kutlin gangsterski sustav“, kako je prije dvadesetak godina Šarinić nazvao tadašnji ekonomski sustav koji je vladao u prvih deset godina Tuđmanove Hrvatske.

Profesor Ivo Bičanić i ekonomski analitičar Željko Ivanković već neko vrijeme dokazuju da sve što se u hrvatskoj ekonomiji događalo u proteklih tridesetak tranzicijskih godina odgovara političkoj ekonomiji kroni-kapitalizma, odnosno da je riječ o „gospodarstvu u kojem nominalno postoji slobodno tržište, ali koje dopušta povlaštena pravila i druge pogodnosti putem državne intervencije utemeljene na osobnim vezama. U takvom se sistemu lažni privid 'čistog' kapitalizma javno održava kako bi se održao izdvojeni utjecaj dobro umreženih pojedinaca“.

Bičanić i Ivanković, među ostalim, navode i glavna obilježja hrvatskog gospodarstva koja ga smještaju u model kroni-kapitalizma: „

— privatizacija državnog vlasništva pojedinačno ugovorenim prodajama čija vrijednost nije određena na tržištu, uz široki prostor za diskrecijsko odlučivanje,

— postupak privatizacije pogoduje pojedincima, državljanima Hrvatske s ciljem stvaranja nacionalne kapitalističke klase čiji su predstavnici uglavnom birani *ad hoc*, prema političkim vezama i u uvjetima nacionalne ugroženosti,

— formativna iskustva poduzetništva sudionici privatizacije stječu u uvjetima zalaza i učestalih kriza socijalističkog režima, ne razvijaju nikakvo poštovanje prema vladavini prava i zakonskoj regulativi, ali stječu ovisnost o skrivenom poslovanju u neslužbenom gospodarstvu,

— razvoj velike i slabe države koja postaje odlučujući faktor uspjeha privatnog poduzetništva i nedjelotvorno provodi vladavinu prava i sigurnost ugovorenih obaveza,

— demokratski deficit i odsutnost djelotvorne kontrole ostalih grana vlasti omogućava vrlo visoku razinu korupcije, rentijersko ponašanje i zarobljavanje države,

— tržište kapitala nije prevladavajući oblik alokacije kapitala, nego su to razni oblici neslužbenoga gospodarstva koji su netransparentni, utemeljeni na osobnim mrežama i nerijetko uključuju financijske protuzakonitosti,

— izražena je Fisherova hipoteza u kojoj početni uvjeti i izabrani koraci stvaraju vrlo jaku ovisnost o odabranom putu i oblikuju prevladavajuću političku ekonomiju kasnijeg razvoja koja se suštinski ne mijenja.

U hrvatskoj ekonomiji kroni-kapitalizma Ivica Todorčić se od svih poduzetnika najbolje snašao — nitko kao on nije na nacionalnoj i regionalnoj razini dogurao tako daleko. Svoj mali cvjećarski obiteljski obrt koji je osnovao sredinom sedamdesetih godina prošlog stoljeća u sumrak socijalizma dokoturio je do male obiteljske tvrtke, koju je potom u prvom valu priva-

tizacije poslije osamostaljenja Hrvatske nadograđivao kupovinom uspješnijih bivših socijalističkih društvenih kompanija, koje su u procesu pretvorbe podržavljene i potom prodavane kako bi ih se privatiziralo. Svoju očito više nego dobru političko-poslovnu formalnu i neformalnu umreženost, Todorčić je vješto iskoristio da zahvaljujući obilnom i mutnom bankarskom kreditiranju njegovih poduzetničkih „poduhvata“ od 1992. do 1994. godine postane vlasnikom Lovnog gospodarstva Moslavina, Agropregrade, Jamnice, Zvijezde, DIP Turopolja, Leda, Silosa Moslavine, Bobisa, Solane Pag i Unikonzuma, kojega vrlo brzo i uspješno pretvara u vodeći hrvatski trgovački lanac Konzum. Potom skoro desetak godina miruje i maltene ne sudjeluje u privatizacijskim procesima (s izuzetkom Mladine i PIK-a Vinkovci), nego bankarsku blagonaklonost koristi za kreditiranje modernizacije i razvoja kompanija koje je pokupovao.

**Politika se još jednom
direktno umiješala u krojenje
sudbine neke od hrvatskih
kompanija, ovaj put navodno
zbog spašavanja ukupnog
nacionalnog, pa i dobrog dijela
regionalnog gospodarstva**

Glad za kupovinom novih kompanija opet mu se vratila tek kad je EBRD na tragu politike proširenja Europske unije počeo kreditirati regionalno širenje pojedinih uspješnijih nacionalnih kompanija iz država nastalih nakon raspada Jugoslavije. U BiH kupuje Sarajevski kiseljak, u Srbiji Frikom, Dijamant, Ideu, Kikindski mlin..., a vrhunac dostiže 2014. godine kupovinom slovenskog Mercatora, najvećeg konkurenta njegovu Konzumu čije je poslovanje u međuvremenu proširio i van hrvatskih granica. Paralelno je sačekao ponovni dolazak HDZ-a na vlast, kako bi se u vrijeme Sanaderovih vlada opet aktivirao na domaćem terenu i u svoje vlasništvo preuzeo Agrolagunu, Slobodu Osijek, Belje, Pik Vrbovec i Tisak.

Ograničeni Lex Agrokor

Što je više rastao i bujao Todorčićev Agrokor je sve više i dugovao jer kad je krenuo na svoje dugo tranzicijsko putovanje vlastitog kapitala za širenje nije imao nego ga je crpio iz banaka, a potom i iz kapitala svojih dobavljača i partnera, milom ili silom, jer je godinama imao skoro monopolistički trgovački položaj, ali i najčvršću spregu s vladajućim političkim i gospodarskim elitama. Brojne su hrvatske kompanije paralelno rasle s njegovim Agrokorom i čuvalе svoje privilegirane pozicije na tržištu, pa su bez krzmanja sudjelovale i u svim njegovim poslovno-financijskim marifetlucima jer su i njima bili korisni. Prešutno su pristajale da im udvostruči rokove plaćanja na 150 dana, odnosno da im za isporučenu robu duguje više od 16 milijardi kuna, iako nisu imali jamstva da će im ona ikada biti plaćena, a pristali su i da im dio dugova plaća mjenicama ukupno vrijednim oko pola milijarde

eura te se sada navodno čudom čude što ih faktoring društva kojima su ih prodali ne mogu naplatiti od Agrokoru, nego su ih njima počeli ispostavljati na naplatu.

Upravo najrevnosniji Todorčićevi poslovni partneri postali su i najgorljiviji zagovornici *lex Agrokoru* i državnog uplitanja u njegov stečaj jer vjerojatno očekuju da će ih kao hrvatske kompanije vladajuća hrvatska politika maksimalno zaštititi, pa i na štetu drugih vjerovnika. No kako kroni-kapitalizam nije pustio korijene samo u Hrvatskoj, nego i u susjednim zemljama, sudovi u BiH, Srbiji, Crnoj Gori, pa i Sloveniji, odbili su priznati *lex Agrokor* na svojim teritorijama, pa iako je Sud u Londonu to učinio i zaustavio sve tužbe koje su neki Agrokorovi vjerovnici pokrenuli u Engleskoj i Velsu kako bi naplatili svoja potraživanja, Ramljakov plan da prodajom 19 Agrokorovih kompanija i otpisom barem dvije trećine dugova te da pritom ponajprije vodi računa o interesima hrvatskih kompanija, sudarit će se s istim i sličnim namjerama vlasti u susjednim zemljama jer i one će sve učiniti da zaštite interese tamošnjih Agrokorovih kompanija i njihovih dobavljača.

Odbijajući da prizna Ramljakovu privremenu upravu na području Crne Gore, tamošnji Privredni sud najotvorenije je poslao poruku hrvatskim vlastima i njezinu oktroiranom upravitelju u Agrokoru. Privredni sud Crne Gore u obrazloženju svoje odluke među ostalim je napisao: „Postupak vanredne uprave je u konkretnom podređen interesu države Hrvatske, odnosno provodi se da bi se zaštitili interesi države, a ne interesi povjerilaca, što je u suprotnosti sa osnovnim načelima Zakona o stečaju Crne Gore, jer se na taj način krši jednakost, odnosno načelo jednakog tretmana povjerilaca“.

**Ramljak svoj plan „spašavanja
Agrokoru od nekontroliranog
bankrota“ mora realizirati do
sredine srpnja sljedeće godine, s
mogućnošću da taj rok pomakne
za još tri mjeseca**

Poput crnogorskog suda i sudovi u BiH, Sloveniji i Srbiji odbili su priznati Ramljakovo pravo da upravlja i tamošnjim Agrokorovim kompanijama, a pogotovo da raspolaže njihovom imovinom i prihodima. Bez njihove suglasnosti Ramljak neće moći prodati Merkator, Ledo, Zvijezdu i druge Agrokorove kompanije čije se trgovine i tvornice nalaze u tim zemljama, barem ne u paketima u koje ih je spakirao Ivica Todorčić. Zbog tih obrambenih mehanizama koje su aktivirale zemlje u susjedstvu, i to u uvjetima u kojima je evidentno da će se oko Agrokorovih bankrotiranih kompanija žestoko poćerupati i ruska Sberbanka i američki strvinarski Knighthead fond, velike su šanse da će se pokazati da je Plenkovićeva vlada donoseći *lex Agrokor* zinula više nego što može progutati, kao što se, uostalom, dogodilo i Ivici Todorčiću dok je *ostapbenderovski* s tuđim novcem ostvarivao svoje megalomanske poslovne ideje.

TRANSNISTRIJA – PODSJEĆANJE NA JEDNO VRIJEME

DRŽAVA NA ČEKANJU

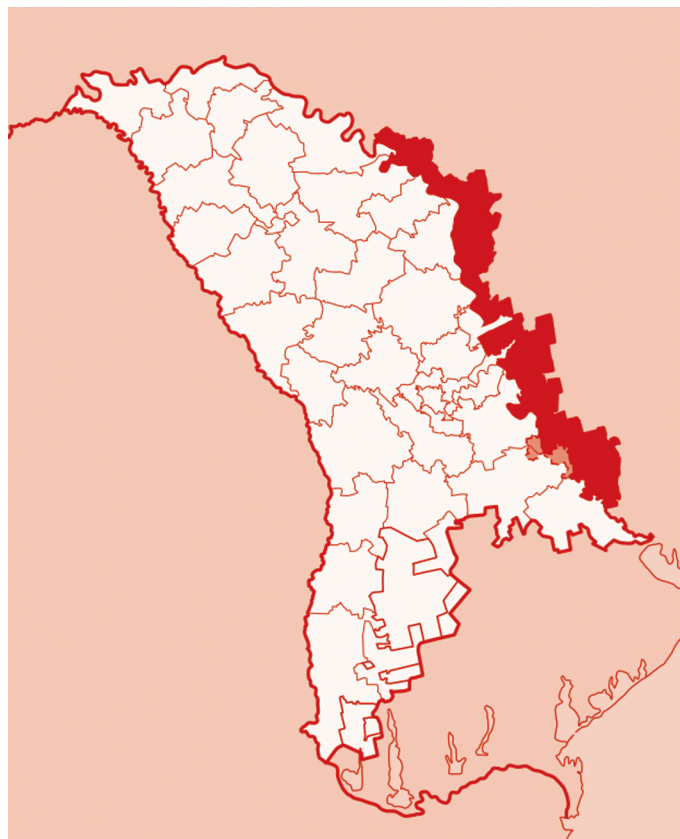
PIŠE: Siniša Tatalović

Događanja u Ukrajini 2014. godine i ruska aneksija Krima, ponovo su ukazala na otvorena pitanja u etničkim odnosima nakon raspada SSSR-a. Na čitavom ovom prostoru ostale su regije sa nedefiniranim statusom koje se žele pripojiti Ruskoj Federaciji. Jedno od takvih područja je i Transnistrija ili Pridnjestrovlje kako ga zovu proruski orijentirani stanovnici

Završetkom Hladnog rata počele su polako slabiti do tada čvrste evropske granice. One nisu bile samo čvrste između dva bloka, istočnog i zapadnog, nego i između evropskih država. Početkom 90-tih godina prošlog stoljeća stvari su se brzo počele mijenjati. Najprije su se raspale višenacionalne federacije na istoku i jugoistoku Evrope. Nestale su Čehoslovačka, SFRJ i SSSR. Na zapadu Evrope granice su postajale sve manje bitne, a Šengenski sporazum ih je sveo na puku formalnost. Posebno zanimljivi procesi događali su se tokom raspada SSSR-a. Iako su neki očekivali da će to sličiti raspadu SFRJ, samo pomnoženo sa deset, to se na sreću nije dogodilo. Sukob u SFRJ i njegove posljedice, očito je bio dobra pouka i upozorenje sovjetskim liderima da dogovore miran razlaz i nastavak suradnje u Zajednici Nezavisnih Država.

Samoproglašene države

Ipak, ovaj razlaz nije prošao bez sukoba i sigurnosnih izazova, kako za Rusku Federaciju, tako i za druge novonastale države. Ruska Federacija se vrlo brzo suočila sa pobunama, prvenstveno na južnim granicama, gdje su neke autonomne oblasti proglasile samostalnost. Čečeni su u tome bili najuporniji, prouzročivši ratni sukob sa centralnom vlašću u Moskvi. Ras-

pad SSSR-a, neki narodi su pokušali iskoristiti i u drugim bivšim sovjetskim republikama. Tako su Gruzija, Moldavija, Armenija i Azerbejdžan postali poprište etničkih sukoba različitog intenziteta. Rezultat su bile nove samoproglašene paradržavne tvorevine: Abhazija, Južna Osetija i Gorski Karabah.

Jedan od većih potencijalnih problema u vrijeme raspada SSSR-a bila je Moldavija. Ova država se na neki način našla stiješnjena između interesa Ukrajine i Rusije na jednoj, i Rumunjske na drugoj strani. U vrijeme SSSR-a Moldavija je zbog industrijskog razvoja i potrebe za radnom snagom bila izložena intenzivnom naseljavanju Rusa i Ukrajinaca. Njihovo naseljavanje utjecalo je i na iseljavanje velikog broja nezadovoljnih Rumunja, čime se mijenjala etnička struktura stanovništva, posebno na istoku države. Novo pristiglo stanovništvo naseljavano je u industrijske gradove, te postepeno preuzimalo većinu upravljačkih funkcija u privredi i politici. Na važnost ruskog i ukrajinskog stanovništva utjecali su i širi interesi centralne države koja je nastojala da Moldavija treba predstavljati svojevrsnu tampon zonu i onemogućiti širenje rumunjskog utjecaja prema istoku.

Događanja u Ukrajini nakon sukoba 2014. godine i ruske aneksije Krima, ponovo su ukazala na otvorena pitanja u etničkim odnosima nakon raspada SSSR-a. Na čitavom ovom prostoru ostale su regije sa nedefiniranim statusom koje se žele pripojiti Ruskoj Federaciji. Jedno od takvih područja je i Transnistrija ili Pridnjestrovlje kako ga zovu proruski orijentirani stanovnici. Ovaj istočni dio Moldavije je proglasio nezavisnost nakon raspada SSSR-a, početkom 90-tih godina prošlog stoljeća, kada su to činile i neke druge manjinske zajednice zabrinute za svoju sudbinu u novonastalim državama. Rusi i Ukrajinci koji žive zajedno sa Moldavcima u omjeru od po 30% te koji uglavnom nastanjuju industrijske centre ove

regije, nisu željeli priznati vlast Moldavije, nakon što je ona proglasila nezavisnost. Prema ekonomskim pokazateljima, Moldavija je najsiromašnija zemlja Evrope, duboko podijeljena između proruskih i proeuropskih snaga. Od osamostaljenja do danas u ovoj državi svi aspekti života prožeti su velikom korupcijom vlasti, podmitljivim pravosudnim i policijskim sistemom, kao i nepravdnim i sporim administrativnim procedurama na svim nivoima upravljanja. Dobri poznavaoци situacije u Moldaviji smatraju da zemljom vlada politička oligarhija oslonjena na privrednu mafiju i moćni represivni aparat.

Rusi i Ukrajinci koji žive zajedno sa Moldavcima u omjeru od po 30% te koji uglavnom nastanjuju industrijske centre ove regije, nisu željeli priznati vlast Moldavije, nakon što je ona proglasila nezavisnost

Moldavija je u početku problem Transnistrije pokušala riješiti silom, započevši oružani sukob sa pobunjeničkim snagama. Sukob je zaustavila Ruska vojska 1992. godine, od kada je garant očuvanja uspostavljenog

primirja. Od tada, sukob je zamrznut bez ozbiljnijih napora da se trajno riješi. Kao da je svima u interesu postojanje jednog takvog, nedefiniranog teritorija. U zaustavljanju sukoba posebno važnu ulogu je imao Aleksandar Lebed, karizmatični general Crvene armije, ratnik iz Afganistana, koji je tada komandovao 14. armijom. On je uspio ne samo zaustaviti sukob, nego pokrenuti i ekonomsku suradnju sukobljenih strana, posebno krijumčarenje različitih vrsta robe što je i učvrstilo primirje. Kasnije je ovaj general pokušao graditi i političku karijeru te je bio i ruski predsjednički kandidat. Poginuo je u padu helikoptera u Sibiru 2002. godine u nerazjašnjenim okolnostima.

Vojska garant mira

Od sukoba do danas u Transnistriji je stacionirano oko 2.500 ruskih vojnika koji su garancija da se sukobi neće obnoviti, ali su i u funkciji zaštite ruskih interesa na ovom području. Transnistrija koju ne priznaje ni jedna država, ima izdužen i uzak teritorij, širine oko 35, a dužine 200 kilometara, što je uz relativno mali broj stanovnika čini ranjivom na moguće iznenadne napade. Zbog toga, ne samo da na svom teritoriju ima ruske vojnike, nego ima i vlastitu vojsku koja je znatno brojnija od vojske Moldavije. Od proglašenja nezavisnosti tamo vlada paralelni sistem sa pravilima kojima se krše sve norme moldavskog Ustava i pravnog poretka.

Pored loše ekonomske situacije i ovisnosti o ruskoj pomoći, najveći problem Transnistrije je kontinuirani pad stanovništva. U trenutku proglašenja nezavisnosti, imala je oko 750.000 stanovnika da bi danas imala tek 50% od toga broja. Samo u zadnjih 10 godina stanovništvo je smanjeno za 10% što nije samo rezultat pada prirodnog prirasta stanovništva, nego

sve većih migracija, prvenstveno u Rusku Federaciju. Iako Transnistrija pokazuje namjeru da se pripoji Ruskoj Federaciji, nakon 2006. godine kada se na referendumu za ovu opciju izjasnilo čak 97% stanovnika, to će teško moći ostvariti, ako zbog ničega drugog, onda zbog nepostojanja kopnene veze sa ruskim teritorijem. Motiv da se to učini povećan je nakon što je Moldavija potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom, što će joj omogućiti lakši pristup tržištu ove organizacije. To bi za Transnistriju moglo značiti zatvaranje moldavskog i evropskog tržišta na koje se sada izvoze značajne količine proizvoda. Nemogućnost izvoza na zapad, Transnistriju bi doveo u još težu ekonomsku situaciju i veću ovisnost o Ruskoj Federaciji. Zbog te ovisnosti, aktualna vlast i opozicija su potpuno proruski orijentirane i ne razmišljaju o povratku u sastav Moldavije. To će sasvim sigurno utjecati i na proces pridruživanja Moldavije Evropskoj uniji za što poseban interes pokazuje Rumunjska.

Iako Transnistrija pokazuje namjeru da se pripoji Ruskoj Federaciji, nakon 2006. godine kada se na referendumu za ovu opciju izjasnilo čak 97% stanovnika, to će teško moći ostvariti, ako zbog ničega drugog, onda zbog nepostojanja kopnene veze sa ruskim teritorijem

Loša ekonomska i politička situacija ne samo da motiviraju mlade na odlazak, nego utječu i na jako izraženu nostalgiju za bivšim sovjetskim vremenima. Tako se posebno u glavnom gradu Tiraspolu na svakom koraku mogu vidjeti simboli bivše zajedničke države i osjetiti žal za prošlim vremenima. Ako se uzme u obzir da među stanovništvom prevladava ono starije životne dobi, to i ne iznenađuje. Ne samo brojni spomenici koji podsjećaju na sovjetsko vrijeme, nego i državni simboli sadrže obilježja komunističkog vremena. Iako je prošle godine Moldavija na granici sa Transnistrijom provodila vojne manevre zajedno sa NATO snagama, što je dovelo odnose do usijanja i prijetilo ozbiljnim sukobom, stvari su se smirile nakon što je na predsjedničkim izborima u Moldaviji pobijedio proruski kandidat Igor Dodon. On se vrlo brzo nakon preuzimanja vlasti sastao sa predsjednikom Transnistrije Vadimom Kranoelskim u Benderu, transnistrijskom gradu na desnoj obali rijeke Dnjestar. Cilj njihovog sastanka bio je definirati probleme kojima treba dati prioritet u rješavanju da se uspostave bolji međusobni odnosi i povjerenje. To nije značilo i otvaranje ključnih političkih problema, odnosno statusa Transnistrije, već rješavanje pitanja kao što su sloboda kretanja građana, željezničkih i cestovnih linija, priznavanja dokumenata u obrazovanju i registarskih oznaka automobila, što su problemi koji su identificirani kao prioritetni u njihovim međusobnim odnosima.

Carstvo šverca

Transnistriju danas neki uspoređuju sa Kalinjingradom kao ruskim teritorijem sa kojim nema kopnenu vezu. Smatraju da i u slučaju Transnistrije Ruska Federacija ima jasne interese zbog kojih će željeti trajno zadržati kontrolu nad ovim teritorijem ili ga uključiti u svoj državni sastav, ako se za to ukaže prilika. Time bi Ruska Federacija osigurala pristup Crnom moru, što je njezin strateški interes još od 19. stoljeća. Neosporno je da bolja povezanost sa Turskom i Dunavskim bazenom imaju sve veći značaj za izgradnju novih energetske pravaca. Preko Transnistrije Ruska Federacija će pokušati zaustaviti i približavanje Moldavije Evropskoj uniji i NATO-u, a time i jačanje zapadnog i rumunjskog utjecaja u ovoj regiji. Gubitak kontrole nad Transnistrijom bio bi negativan i zbog ruskog utjecaja u pobunjenim pokrajinama Gruzije i Ukrajine.

Transnistrija koju ne priznaje ni jedna država, ima izdužen i uzak teritorij, širine oko 35, a dužine 200 kilometara, što je uz relativno mali broj stanovnika čini ranjivom na moguće iznenadne napade

Ono što će u budućnosti predstavljati najveći problem u Transnistriji su ekonomska pitanja. Prema procjenama, više od 40% BDP-a dolazi iz sive ekonomije, jer je zbog nejasnog pravnog statusa idealno mjesto za šverc i ilegalnu trgovinu oružjem, cigaretama, naftom, alkoholom, ukradenim automobilima, ali i za pranje novca. Korumpirane vlasti to omogućavaju jer im ove aktivnosti donose više od milijardu dolara godišnje, dok je zvanični budžet samo nekoliko desetaka miliona dolara. Iako bez međunarodnog priznanja Transnistrija je uspostavila dobre trgovinske veze sa susjednim državama, a naročito sa njihovim kriminalnim i pobunjeničkim strukturama, na primjer u Čečeniji ili Abhaziji. Na to je utjecala i činjenica da Transnistrija raspolaže ogromnim količinama sovjetskog naoružanja kojeg kontinuirano prodaje.

Čini se da jedno ovako nedefinirano područje, za sada odgovara susjednim državama iz više razloga, ne samo ekonomskih i političkih, nego i sigurnosnih. Sukob oko ovog teritorija danas nikome nije u interesu, a posebno ne kriminalnim strukturama. Iz ovih razloga i odnos između Kišinjeva i Tiraspolja danas je sve bolji, iako to neće moći dovesti do rješavanja ključnih političkih problema. Ako se to i dogodi u budućnosti, ovisit će prvenstveno o politici Ruske Federacije, koja ovaj sukob, kao i onaj u Ukrajini, koristi za ulog u pregovorima sa Evropskom unijom. Budućnost Transnistrije i Moldavije u velikoj će mjeri ovisiti o vezama Moskve i Brisela i njihovoj spremnosti da sporazumno i kompromisno rješavaju otvorena pitanja.

KULA KAO MOST

UROŠ DESNICA, DRUŠTVO ZA OBNOVU KULE STOJANA JANKOVIĆA

Zajedničke kulturne vrijednosti približavaju kulturne ljude, a za one druge mogu biti povod za prijepore. Nadamo se da donekle djeluju tako da se u svakom čovjeku, pa i umjetniku, počne gledati njegovu ličnu vrijednost i doprinos onoj zajednici koja ga smatra svojim. Međutim to je dug proces, koji, nadajmo se, polako ide u dobrom smjeru

RAZGOVARAO: Goran Borković

FOTOGRAFIRAO: Jadran Boban

Uroša Desnicu teško je predstaviti, jer kojim god redom da krenete činit će se da ste pogriješili. Pokušat ćemo ovako: uspješan znanstvenik s Instituta Ruđer Bošković, predsjednik Upravnog odbora Društva za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića – Mostovi koje već godinama uspješno vodi brigu o obnovi Kule u Islamu Grčkom i na kraju, sin poznatog književnika Vladana Desnice. Razgovarali smo s Desnicom o stanju u kojem se nalazi Kula, o brojnim manifestacijama koje se održavaju u njoj, o ostavštini velikog pisca...

Nakon što je u prošlom ratu teško stradala, obnova Kule Jankovića u Islamu Grčkom traje već deceniju i pol. U kojoj je sada fazi?

Uroš Desnica: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske kontinuirano od 2002. godine financira građevinsku obnovu objekta, tako da je historijska jezgra uglavnom, oko 90 posto, obnovljena. Međutim, kako je u projektu obnove predviđeno saniranje i stavljanje u funkciju cjelokupnog kompleksa (oko 4.500 m², od čega oko 1 500 m² pod krovovima), sad bi postepeno trebao dolaziti na red niz gospodarskih zgrada, koje bi bile prenamijenjene za razne kulturne, društvene i druge sadržaje. Na primjer, „kukurušnjak“, ili u lokalnom govoru „kotarina“, vrijedni primjerak tradicijske gradnje, koristio bi se, zahvaljujući krovu i rešetkastoj građi, kao ljetna dvorana za predavanja, radionice, radne skupove, ljetne škole, itd. Ili, drugi primjer, mala stražarnica uz glavnu kapiju, mogla bi se koristiti za prijem i informiranje posjetitelja, prodaju brošura, fotografija i knjiga o samoj Kuli Jankovića, njezinoj prošlosti i ličnostima s njom povezanim, ali i o širem kraju, Ravnim kotarima i Bukovici, te o uskočkim junacima opjevanim u brojnim narodnim pjesmama.

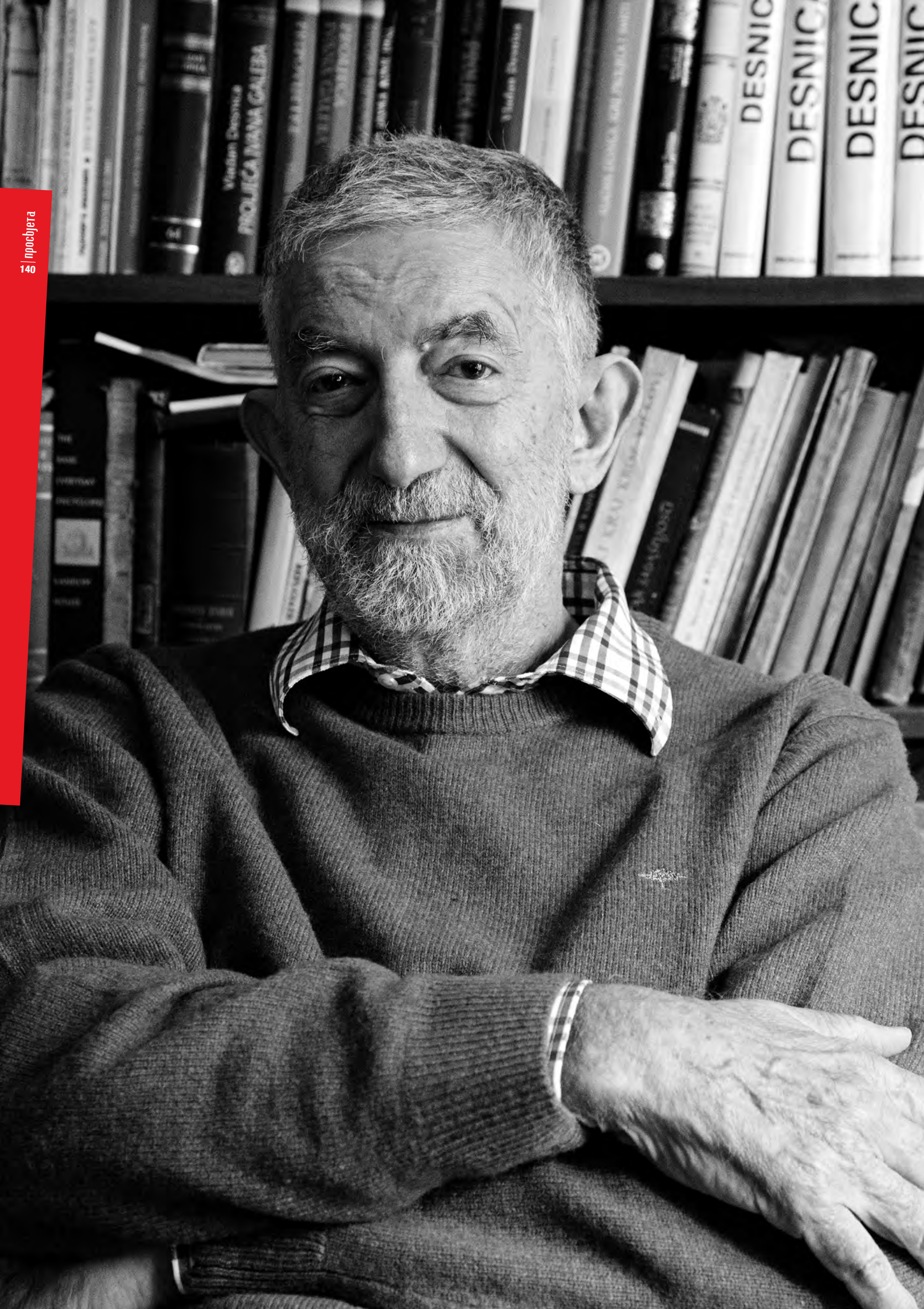
Koliko novca je država izdvojila za obnovu, a koliko je obitelj prikupila?

Uroš Desnica: Kroz proteklih 15 godina u građevinsku obnovu Ministarstvo kulture RH uložilo je oko 4,7 milijuna kn. Obitelj uglavnom djeluje kroz neprofitnu udrugu Društvo za obnovu i revitalizaciju Kule Stojana Jankovića – Mostovi, odnosno kraće „Kula Jankovića“. Pribavili smo za obnovu dodatna sredstva i iz drugih izvora, putem samostalnih projekata, partnera u većim projektima te vlastitim sredstvima u iznosu od 367.300 kuna u razdoblju od 2012. do 2017. godine. Uz to uložili smo i više hiljada sati dobrovoljnog rada.

Zanimljivo je, međutim, da je za razne kulturne programe i projekte u i oko Kule od 2009. do 2017. godine u Hrvatsku ušlo oko 780.000 eura, što premašuje ukupna sredstva potrošena za građevinsku obnovu Kule, od 2003. do danas! To pokazuje koliko je Kula, sa svojim i kulturno-historijskim, umjetničkim, ambijentalnim i prirodnim vrijednostima, atraktivan spomenik kulture, s izuzetnim kulturnim pa i turističkim potencijalom.

Zapravo se može slobodno reći da je centar kulturnih zbivanja tog dijela Ravnih kotara, pa i šire. Koje se manifestacije u njoj održavaju?

Uroš Desnica: Porodica i udruga „Kula Jankovića“ prišla je obnovi s idejom ne samo fizičke obnove objekta, nego i paralelnog rada na oživljavanju Kule kao žarišta kulturnog i društvenog života ovoga kraja. Za aktivnosti i manifestacije u Kuli dobiven je veći broj projekata, među kojima i dva velika i dva manja europska te jedan američki. U svima je Udruga bila partner, nerijetko i inicijator. Kroz ove, te brojne druge, manje, projekte organizirano je u Kuli dosad oko 50 raznih kulturnih događanja i manifestacija – stručni i znanstveni skupovi, simpoziji, predavanja, književni susreti, muzički i filmski

programi, kazališne predstave i performansi, izložbe, ljetne škole, radionice, volonterski kampovi...

U organiziranju i izvođenju tih programa važnu su ulogu imali naši partneri, posebno, još od početka, Sveučilište u Zagrebu, naročito multidisciplinarna grupa koju je prof. Drago Roksandić okupio velikim zalaganjem i entuzijazmom. On je, s kolegicama i kolegama, pokrenuo i niz projekata i programa akademske razine, počevši od 2005. godine, kada je u još praktički srušenoj Kuli obilježena stota godišnjica rođenja Vladana Desnice, te promoviran program „Mostovi“. Od tada su isti organizatori u Kuli inicirali i proveli – uvijek uz logističku i drugu pomoć naše Udruge – niz drugih aktivnosti: Od 2006. godine organizirani su Međunarodni volonterski kampovi s obično dvadesetak sudionika iz Belgije i Francuske koji su u pet godina očistili sve ruševine iz prostora Kule. Od 2007. godine krenule su u Kuli i Ljetne škole. Od 2006. godine jedan se dan tradicionalnog međunarodnog znanstvenog skupa *Desničini susreti*, održava u Kuli. Vrlo su aktivni i produktivni bili još i Centar za mirovne studije (CMS) s projektima „Umjetnici u egzilu“, filmskim festivalom „Zimsko ljetovanje“, Festival kulture i snova, mirovne radionice, volonterski kampovi... te još neki partneri.

Udruga „Kula Jankovića“ već osam godina redovno organizira „Dane Kule Jankovića“, s nizom aktivnosti. Ove godine to su bile tri izložbe prezentacija muzike Vladana Desnice i jedna predstava. Tu je zatim i dvogodišnji projekt „Duga iznad Kule“, s tri radionice tradicijskog pjevanja – otkanja, te više drugih radionica.

Kazališne predstave u Kuli izvodio je Teatar Verrdi (Juraj Aras) iz Zadra, Centar za kulturnu dekontaminaciju (Zlatko Paković) iz Beograda, dramska grupa SKD „Prosvjete“ (Svetlana Patafta), te 2016. g. grupa mladih renomiranih glumaca (Dado Ćosić, Sara Stanić i Romano Nikolić) koju je okupilo Srpsko narodno vijeće, i inače česti partner i suorganizator još nekih kulturnih manifestacija u Kuli. Neke od navedenih programa udruge „Kula Jankovića“ financijski su pomogli Ministarstvo kulture RH, Zadarska županija, Grad Benkovac te VSNM Zagreb, VSNM Zadarske županije i VSNM Zadra. Aktivnosti u Kuli imaju najčešće vrlo široki odjek u medijima. Dio medijskih odjeka – TV priloga, video-zapisa, te izbor napisa u štampanim medijima – prenesen je u cijelosti na stranicama Kulajankovića.hr, posebno u rubrikama Aktivnosti i Novosti.

Što je s ukradenim predmetima iz bogatog fundusa Kule? Jeste li ih uspjeli vratiti?

Uroš Desnica: Srećom, velika većina i to najvrjednijeg dijela fundusa bila je pravovremeno sklonjena iz Kule, tako da nije dijelila tragičnu sudbinu građevina. Jedinstvene zasluge u spašavanju velikog dijela tih zbirki te arhiva i biblioteke ima mr sc. Milorad Savić, kustos Benkovačkog muzeja do 1995. godine. U dramatičnim ratnim vremenima od 1992. do 1995. godine, on je samoinicijativno donio dvije odluke, obje rizične, i za inventar i za njega osobno, te donesene bez mogućnosti konzultacija s vlasnicima, koje su se kasnije pokazale ispravnima i odlučnima za očuvanje inventara: Prva, 1992. godine, bila je preseljenje sveg vrjednijeg inventara, osim namještaja, iz Kule Jankovića u Benkovački muzej, a druga 1995. godine, izmještanje većeg dijela tog inventara iz Benkovca u Beograd te smještaj u depo Muzeja Srpske pravoslavne crkve. Razvoj događaja kasnije je pokazao da su obje odluke bile spasonosne za inventar: sve što je ostalo u Kuli izgorjelo je skupa s krovovima.

S druge strane, dio inventara koji je ostao u Benkovačkom muzeju, osim etnografske zbirke koju je prihvatio na čuvanje Muzej u Biogradu, bio je pokraden iza rata, u desetak uzastopnih provala u Muzej koji je, smješten u Kaštelu na osami iznad Benkovca godinama bez čuvara i kustosa ili alarmnog uređaja. Povrat kulturnog blaga iz Kule Jankovića dogovoren je i ostvaren 2015. godine – oko 4 000 stavki – u okviru Međudržavnog ugovora Hrvatska – Srbija. Zasad je fundus opet spremljen u depo, čekajući završetak obnove Kule.

Za ostatak inventara, ukradenog ili za vrijeme rata iz Kule ili nakon rata iz Zavičajnog muzeja u Benkovcu, mala je šansa da će ikad biti pronađen i vraćen.

**Porodica i udruga „Kula Jankovića“
prišla je obnovi s idejom ne samo
fizičke obnove objekta, nego i
paralelnog rada na oživljavanju
Kule kao žarišta kulturnog i
društvenog života ovoga kraja**

Najveći dio događaja je u ljetnom periodu. Kako Islam Grčki izgleda zimi?

Uroš Desnica: Da, kulturne manifestacije održavaju se u ljetnim mjesecima, kad je selo puno mlađih povratnika koji dolaze sa svih kontinenata jer su silno emotivno vezani za svoj kraj i gledaju kakve su mogućnosti povratka; međutim, rijetki vide perspektivu življenja od svog rada. Poneki sade nasade, uglavnom maslina, i jedva čekaju da zarade penziju u tuđini i vrate se kući.

Zimi selo opusti, a ono malo stalnih stanovnika okuplja se u Društvenom domu koji su počeli sami obnavljati, a prošlog ljeta im je SNV materijalno pomoglo da naprave krov, tako da im više ne prokišnjava. To je ipak jedan korak naprijed u oživljavanju sela.

Kakvi su međunacionalni odnosi u tom kraju? Koliko se ljudi vratilo? Poznato je da dugo vremena u Islam Grčki nije išao lokalni autobus, javna rasvjeta se rano gasi, a po starosti asfalta se i bez table s imenom mjesta točno moglo odrediti gdje završava Islam Latinski, a započinje Islam Grčki...

Uroš Desnica: Mislim da su međunacionalni odnosi lošiji nego u drugim krajevima Hrvatske; to je tim žalosnije, što su prije rata ti odnosi bili odlični. Poznato je kako su za vrijeme Drugog svjetskog rata jedni druge štitili i skrivali kad su bili u opasnosti.

Sada kao da nekome ne odgovara da se ljudski odnosi normaliziraju: nema komunikacije među susjedima, a nisu zadovoljene ni osnovne potrebe kao što je vodovodna mreža. Možda još gore je što niti jedna autobusna linija ne vozi kroz selo. Nepostojanje javnog saobraćaja čini teško dostupnim osnovnu medicinsku zaštitu i urede lokalne vlasti.

Da li je Grad Zadar vratio spomen-ploču koja je bila postavljena u čast Vladana Desnice da bi bila nedugo potom zbog „formalnih“ razloga skinuta?

Uroš Desnica: Nakon uklanjanja privremene ploče sa rodne kuće Vladana Desnice bilo je mnogo polemike u medijima. Prema napisima sa gradske skupštine Zadra iz petog mjeseca 2016. godine, tadašnji gradonačelnik je izjavio: „Nema dvojbe oko Vladana Desnice i njegovog djela – postaviti ćemo ploču na njegovu rodnu kuću“. Pa – valjda će se to jednom i dogoditi! Svako nije na porodici da pokrene konkretnu inicijativu oko toga.

Kula se u prvom redu veže uz ime velikog pisca. Redovito se održavaju Desničini susreti i druge manifestacije vezane uz njegovo ime. Imate li potporu lokalne zajednice i države?

Uroš Desnica: Da. I Grad Benkovac i Zadarska županija redovito participiraju u troškovima nekih od aktivnosti u Kuli, za koje se javljamo na njihove natječe. Također, samo selo daje vrijedni doprinos kroz dobrovoljni rad – u organizaciji Mjesnog odbora i njegovog predsjednika Dojčila Matića – prvenstveno kroz košnju i uređenje okoliša oko Kule i crkve Sv. Đurđa. Kula Jankovića je okružena parkom od oko 3 hektara s arboretumom, ribnjakom, izvorima vode... Taj park je i sam spomenik parkovne arhitekture, neovisno o činjenici da su Kula Jankovića i crkva Sv. Đurđa zaštićeni spomenik kulture kao kulturno dobro.

Ovogodišnja događanja u Kuli bila su sva vezana uz Vladana Desnicu, u sklopu brojnih manifestacija obilježavanja 50 godina od smrti velikog pisca. Ali Kula je „imala sreću“ da je, pored Vladana, s njom najuže povezan još i niz drugih značajnih ličnosti, kao što su Simo Matavulj, grof Ilija-Dede Janković, Vladimir, Uroš i Boško Desnica, te, naravno serdar Stojan Janković iz 17. stoljeća, opjevani narodni junak, po kojem je Kula i dobila ime.

Koliko Vladan Desnica, kojeg i Hrvati i Srbi doživljavaju kao „svog pisca“ može pomoći u poboljšavanju odnosa između ta dva naroda?

Uroš Desnica: Zajedničke kulturne vrijednosti svakako približavaju kulturne ljude, za one druge i one su povod za prijepore. Ali nadati se da donekle djeluju tako da se u svakom čovjeku, pa i umjetniku, počne gledati njegovu ličnu vrijednost i doprinos onoj zajednici koja ga smatra svojim. Međutim to je dug proces, koji, nadajmo se, polako ide u dobrom smjeru.

Koliko je danas Desnica čitan? Možemo li očekivati da se objave njegova sabrana djela?

Uroš Desnica: Desnica je i danas čitan, prisutan, i živi pisac. Vjerujem zato što mnogi od Desničinih tekstova, više od pola stoljeća nakon što su napisani, nisu ništa izgubili na svojoj aktualnosti – dapače. Nasuprot čestoj predrasudi da je Desnica ekskluzivan, pisac samo za najintelektualnije i najzahtjevnije, činjenice kažu drugo. Desnica je ne samo puno znanstveno obrađivan već i puno objavljivan, a i puno čitan: oba njegova romana te pripovijetke imali su više desetaka izdanja, a rekordne 2003. godine ukupna tiraža romana „*Proljeća Ivana Galeba*“ dosegla je 100 000 primjeraka! Očito je roman napisan tako slojevito da svatko u njemu može naći nešto vrijedno i sebi blisko, bez obzira na nivo obrazovanosti ili kulturni milje iz kojeg dolazi. Također, podaci koji od nedavno postaju dostupni o posuđivanju knjiga iz javnih knjižnica, potvrđuju znatnu čitanost Desnice – posudbe se broje u hiljadama.

Da je Desnica i danas aktualan dobro ilustriraju brojna događanja u

2017. g.: „Okrugli stol Vladan Desnica i Split“ iz marta ove godine u Splitu, međunarodni simpozij „Desničini susreti“ iz septembra u Zagrebu sa čak 51 sudionikom, te „7. Dani Kule Jankovića“, iz jula na kojima su, uz uobičajeni program Dana Kule, izvedene dvije dramske predstave te prezentirane tri izložbe o Desnici, a njegova muzička ostavština predstavljena je riječju i zvukom. Nadalje, Teatar Verrdi, Zadar, s predstavom „*Desnica: igre proljeća i smrti*“, napravio je turneju s 10 izvedbi u raznim gradovima; na Prvom programu Hrvatskog radija cijela 45-minutna „Multikultura“ bila je posvećena Kuli Jankovića i Desnici, a Vladanu je posvećena i jedna čitava emisija Klasične večeri zagrebačkih šišmiša na Trećem programu Hrvatskog radija u trajanju od četiri sata... Napokon, u pripremi za ponovno objavljivanje su oba glavna Desničina romana.

Desničina „*Sabrana djela*“ objavila je upravo „Prosvjeta“ 1974. godine u četiri knjige, a kasnije se pojavilo i više izabranih djela, posljednje ono u izdanju BIGZ-a, Beograd, 1993. godine, također u četiri knjige. Poznato mi je da se razmišlja i pregovara o „kritičkom izdanju“ Desničinog opusa, ali to je velik i opsežan posao i ne znam dokle se stiglo.

Fragmentarno se u različitim publikacijama objavljuju dijelovi Desničinih prepiski. Postoji li inicijativa i mogućnost da prikupe i objedine u jednu knjigu?

Uroš Desnica: Da. U završnoj fazi pripreme za tisak je knjiga „Pisma Desnici do 1945. godine“, u kojoj je sakupljena sva korespondencija Vladana Desnice do 1945. Knjigu je pripremio profesor Drago Roksandić, a izdavač je Školska knjiga. Korespondencija obuhvaća prepisku mladog Vladana s brojnim umjetnicima i drugim zanimljivim ličnostima, uključivo i onima iz porodice, posebno sa stricem, Boškom Desnicom, te drugima.

U kojoj je fazi projekt Međunarodnog sveučilišnog centra koji bi trebao biti u Kuli. Kakva budućnost čeka Kulu u idućem razdoblju koje će, po svemu sudeći, biti obilježeno turizmom?

Uroš Desnica: Generalni plan obnove i revitalizacije Kule ima za cilj obnoviti Kulu Jankovića u cijelosti i staviti je u funkciju na način da ona bude centar kulturnih, razvojnih, turističkih, edukativnih, znanstvenih, muzeoloških te drugih projekata, na dobrobit čitave regije, a čime bi se ujedno osiguralo i samoodrživost Kule. Dosadašnja iskustva jasno su pokazala da ovo kulturno dobro ima takav potencijal. Nakon dovršenja obnove povijesne jezgre stvorit će se uvjeti da se bogati inventar Kule, nedavno vraćen iz Srbije, stručno prezentira za posjetitelje i turiste, đake, ljubitelje umjetnosti. U tu će svrhu biti potrebno formirati ustanovu tipa Muzejsko-informativno-prezentacijski centar Kule Jankovića u povijesnoj jezgri kompleksa.

Kao logični komplementaran i sinergijski sadržaj u gospodarskom dijelu kompleksa – tzv. „Sjeverna fronta“, duljine gotovo 80 metara – više se godina pregovara o uspostavi Međunarodnog sveučilišnog centra u Kuli (MSC). Ti naponi rezultirali su s nekoliko pripremi studija poput arhitektonskih, geodetskih, muzeoloških, hortikulturnih. Međutim, projekt je već par godina u zastoju – Sveučilište kao da se ne može odlučiti. Tako se od nedavna počinju razmatrati i drugi potencijalni sadržaji u „Sjevernoj fronti“, posebno turistički, npr. *Konaci Stojana Jankovića*. Ili nešto treće, kombinirano, gdje bi neki prostori Sjeverne fronte bili višenamjenski, te bi ih koristila i „muzejska“ institucija i – „turistički“ i/ili drugi „komercijalni“ sadržaji.

**BOŽIDAR SIMIĆ I FILIP ŠKILJAN :
SRBI U CETINSKOJ KRAJINI,
ZAGREB, SRPSKO NARODNO VIJEĆE, 2017.**

KUĆNA BIBLIJA ZA CETINSKE SRBE

PIŠE: **Goran Borković**

**Problem je u podatku da je od
3 226 stradalih osoba u tom
kraju od 1941. do 1945. bilo
1 350 Srba. Povijesni revizionisti,
koji se takvim definiranjem
ponose, kažu da je stradalih Srba
bilo hiljadu manje**

Da su, kako se ono kaže, hodali na trepavicama dok su pisali knjigu „Srbi u Cetinskoj krajini“ (Srpsko narodno vijeće, 2017.), njeni autori Božidar Simić i Filip Škiljan jednako bi prošli. I u tom slučaju našao bi se netko da ih napadne.

Nije, naravno, u pitanju njihova profesionalna vjerodostojnost, nepoznavanje materije ili aljkav rad, nego je problem u temi s kojom su se odlučili baviti. Da su pristupili krajnje odgovorno, svjedoči i činjenica da je, na primjer, Simić dugih trinaest godina proučavao ovu temu prije nego što se usudio napisati knjigu. I to, odmah da budemo jasni, bez ikakve želje za politiziranjem što je jednim dijelom bio i razlog zbog čega se knjiga ne bavi novijim povijesnim razdobljem, završavajući s potapanjem sela prilikom izgradnje hidroakumulacijskog jezera Peruća poslije Drugog svjetskog rata, uz vrlo stidljivo bavljenje razdobljem između 1941. i 1945. godine.

Usprkos svemu tome, našla su se dvojica povjesničara – Ivan Kozlica i Marko Rimac – koji su putem lokalnog sinjskog portala Ferata.hr i preko stranica Slobodne Dalmacije pokušali diskreditirati knjigu i to upravo na osnovu onoga čega u njoj – nema!?

Božidar Simić i Filip Škiljan
**Srbi u Cetinskoj
krajini**

Jedna među 500

A neki bi, nećemo to gurati u usta ovoj dvojici, bili sretni ne samo da ove knjige nema, nego da nema ni njene teme, odnosno da nema Srba oko Cetine. Ti su „neki“ isti oni koji su u ljeto 1991. postavljali eksplozive pod kuće i automobile susjeda srpske nacionalnosti u tom kraju da si, ako bi ti slučajno promaknuo Dnevnik, po njima mogao sat naštimati. Događale su se, naime, redovno u ponoć, a „hrabri“ počinitelji se, naravno, nikada nisu otkrili. Ti bi „neki“ vjerojatno znali i odgovor na pitanje zašto su baš cetinski Srbi bili prvi u Hrvatskoj koji su poslušali „dobronamjeran savjet“ da javno, preko onog istog Dnevnika, iskažu lojalnost tadašnjoj nacionalističkoj HDZ-ovoj vlasti.

U čemu je, dakle, problem s knjigom? Jedan od glavnih je da je, ako pitate Kozlicu i Rimca, previše Srba i to u stavci stradali u Drugom svjetskom ratu. Kad čitate njihova reagiranja pomislili biste da je Simićeva i Škiljanova knjiga krivo nazvana, da bi joj pravo ime trebalo glasiti „Žrtve Drugog svjetskog rata u Cetinskoj krajini“, ali ako povirite u nju, u njenih 500 stranica, tek na jednoj, slovima i brojkom, jednoj (1) stranici, onoj 45. gdje se citiraju podaci iz istraživanja povjesničara Vladimira Žerjavića i Marinka Perića spominju se te žrtve.

Problem je u podatku da je od 3 226 stradalih osoba u tom kraju od 1941. do 1945. bilo 1 350 Srba. Povijesni revizionisti, koji se takvim definiranjem ponose, kažu da je stradalih Srba bilo hiljadu manje. „(…) Može

se zaključiti da broj ubijenih ili poginulih Srba civila i partizana ne može biti veći od 300 do 400 (ostaje za istražiti). Gornji su podaci provjerljivi i na temelju njih se može zaključiti kako su autori knjige o Srbima u cetinskom kraju iznijeli netočne, ali i zlonamjerne podatke! Oni su broj ubijenih Srba povećali za više od tisuću, a istodobno su broj ubijenih Hrvata za toliko smanjili! Zbog čega su to učinili i zašto nisu koristili dostupnu literaturu, dostupne popise i druge izvore, znaju samo oni, a čitatelji mogu zaključiti. (...) Zaključno: broj Srba stradalih u Drugome svjetskom ratu na području cetinskoga kraja nije 40 % ukupnog broja žrtava, kako navode autori knjige 'Srbi u Cetinskoj krajini', nego najviše 10 %, što je manje od njihovoga tadašnjeg udjela u stanovništvu!", piše Kozlica i onda još nastavlja da autori lažu da su odnosi između katolika i pravoslavaca „bili na visokom stupnju tolerancije i uvažavanja“, jer da je do pogoršanja došlo sredinom 19. stoljeća prodorom „velikosrpskih ideja u prostor Dalmacije“ za što ovaj krivi pravoslavne svećenike pa reagiranje zaključuje ovom riječima: „ (...) zato su se poslužili nekim izvorima koji su u Hrvatskoj odavno prepoznati kao zlonamjerni pamfleti, o čemu će, nadam se, riječ kazati drugi kritičari. Da su koristili sve dostupne izvore i izbjegli selektivni izbor, sigurno bi pokvarili svoj glavni cilj: da im knjiga ima značaj 'svojevrne kućne Biblije, kako onima koji su ostali tako i onima koji su otišli'“.

**Dvojica splitskih povjesničara
Ivan Kozlica i Marko Rimac
pokušali su diskreditirati
knjigu na osnovu onoga
čega u njoj – nema!?**

Uvjetna znanost

Slično rezonira i Rimac. Nije mu cilj, kazao je, osporiti autorima to što su se poduhvatili istraživati povijest pravoslavnog življa u Cetinskom kraju, jer takva istraživanja svakako treba pozdraviti i poticati. „No, sva povijesna istraživanja moraju biti zasnovana na propitkivanju povijesti i rušenju mitova. Ovdje se nije pokušalo raščlaniti kako je kroz povijest došlo do suvremenog poimanja srpstva, kako se izgrađivao identitet i koji su ga protagonisti poticali. (...) Time se čitatelji dovode u zabludu da su ti pojmovi kroz povijest jednoznačni i jasni: dakle, pravoslavac jednako Srbin. U suvremenoj je znanosti u potpunosti odbačen koncept da je pripadnost naciji neko primordijalno i drevno, praktički svestremensko svojstvo ljudskih bića. Autori su tu grešku lako mogli izbjeći rafiniranom kontekstualizacijom i obrazloženjem svoje istraživačke metodologije, ali su to, nažalost, propustili učiniti. Banalizaciji nema mjesta u proučavanju tako kompleksnih društvenih pojava“, piše Rimac opet pozivajući autore da se prime revizionističkih radova objavljenih nakon 1990. godine čiji je autor, uz Kozlicu, upravo on.

Zanimljivo je, međutim, da mu ne pada na pamet da ovo što zamjera

Simiću i Škiljanu i sam primijeni, pa jednostavnom operacijom izvede zaključak i na osnovu većinskog hrvatskog, odnosno katoličkog naroda, jer ako pravoslavci nisu Srbi, odnosno ne treba ih tako odrediti, onda ni katolici nisu Hrvati. „Ideja da bi se pravoslavce, koji su na ovdašnje prostore došli mahom kao Morlaci, trebalo početi gledati kao Srbe tek oko polovice 20. stoljeća možda bi bila suvisla kada bi to isto vrijedilo i za katolike. Ali to nekako ne vrijedi za katolike, ali bi za pravoslavce trebalo“, odgovorio im je i preko stranica tjednika *Novosti* povjesničar Dragan Markovina.

„Za radove Kozlice i ostalih koji su, kao, trebali biti uvršteni u knjigu, ne može se ništa drugo reći nego da su revizionistička, pamfletska historiografija koja je duboko motivirana nastojanjem Katoličke crkve da promijeni vlastitu povijest i rezultate Drugog svjetskog rata. Cijelo javno djelovanje Ivana Kozlice ide za tim da historiografija treba biti u službi državnih interesa koji su tobože ugroženi, a u njemu se podržava i izravno uplitanje države u nastavu povijesti. To je potpuno besmisleno“, nastavlja Markovina i na kraju zaključuje: „Mislim da je dvojicu konkretnih autora, a preko njih i ostale dalmatinske crkvene povjesničare, zapravo zgrozila činjenica da se netko usudio ući na teren koji oni monopoliziraju posljednjih 27 godina. Smeta ih što je to napravljeno u ozbiljnoj, arhivski utemeljenoj, teoretski dobro napisanoj i činjenično ispravnoj knjizi koja tvrdi sve ono što im ne ide u prilog. Zato je nastala panika“.

**„Ideja da bi se pravoslavce,
koji su na ovdašnje prostore
došli mahom kao Morlaci,
trebalo početi gledati kao
Srbe tek oko polovice 20.
stoljeća možda bi bila suvisla
kada bi to isto vrijedilo i za
katolike. Ali to nekako ne
vrijedi za katolike“**

Zahvalnica za autore

Na žalost, tek na kraju dvije-tri riječi o knjizi, o onome što uistinu jest u njoj. Podijeljena je u dva dijela. U prvom je prikazan povijesni pregled srpske nacionalne zajednice na tom području od doseljavanja, načina života, baštine, običaja do sudbine Srba kroz stoljeća, dok je u drugom detaljno obrađena svaka obitelj, odnosno rod u cetinskim selima koja su danas mahom prazna, a Srbi otišli kojekuda po svijetu. Zato ona i može, kao što je točno napisao Markovina u pogovoru knjizi, „služiti i kao utjeha i kao svojevrsna kućna Biblija, kako onima koji su ostali, tako i onima koji su otišli“, a za što su autori dobili zahvalnice za očuvanje povijesne i kulturne baštine srpske nacionalne manjine na području Splitsko-dalmatinske županije.

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (15)

МИОДРАГ
БУЛАТОВИЋ

пише: Горан Бабић

**У сукобу с Булетом обичан човек
није имао шанси. Професори
универзитета, академици,
улаштена чељад, нису се могли
носити с јуродивим, самониклим
чудовиштем кадрим да у животу
одигра све оне улоге које су
Шекспирови ликови играли на
сцени**

Чак и људи врло упућени у политичке прилике у Србији крајем прошлог вијека (а немоли они неупућени, којих је увијек више) неће моћи лако објаснити неке овдашње догађаје стереотипним аргументима. Узмимо за примјер случај изборних резултата у београдској приградској општини Раковица на првим тзв. вишестраначким (то ће рећи слободним и демократским) парламентарним изборима 1990. године. Као што је познато на њима су се, у главној трци, сударила чак три књижевника. Кандидат Демократске странке био је један од њених легендарних оснивача, бивши затвореник у Титовој тамници и један од најплоднијих и најугледнијих савремених српских писаца, академик Борислав Пекић.

Кандидат Српске радикалне странке је био њен председник и оснивач, такођер некадашњи политички осуђеник и аутор големог броја наслова углавном политолошког садржаја те актуелни вођа српског четничког покрета, Ђујићев војвода, Војислав Шешељ, садашњи хашки затвореник.

Кандидат Социјалистичке партије Србије био је тадашњи председник Удружења књижевника Србије, аутор чувених романа и један од најпревођенијих живих овдашњих писаца Миодраг Булатовић. Осталих кандидата се не сећам, али мислим да су били толико неважни у успоредаби са споменутом тројицом да више ни сами не памте своју кандидатуру.

На изборима нису побједили ни демократе ни четници, већ социјалисти Слободана Милошевића на челу са Миодрагом Булатовићем, званим још и Буле. Пекић се никад није опоравио од овог пораза, а Шешељ након тога није више изгубио ниједне изборе, јер је у међувремену Буле умро. Али, док је био жив, био је непобједив. Не вјерујем да ће Србија у догледно вријеме

имати таквог шоумена, таквог невјероватног саморекламера. Његови промотивни наступи (израз данашњег „адвертајзинга“) заснивали су се, као код свих мађионичара (од Казанове до Феликса Крула) на споју истинитог и измишљеног, на фантастичној способности измјештања, на претварању фикције у стварност и обрнуто. На сајму књига у Франкфурту геније потплати носаче табли са информацијама о именима која се траже (није било мобилних ни звучника) те ови по читав дан по читавом сајму носе табле с његовим именом. У Загребу, у Театру „Јазавац“ организује усред националистичке еуфорије седамдесетих година јавни меч са Игором Мандићем из којег излази непоражен на противничком терену. У Љубљани 1971. године мене води кући (Креков трг број 5) на ручак, а затим на утакмицу Олимпија — Динамо гдје нас смјешта иза гола, тамо гдје су окупљени фотографи, сниматељи. Један од њих, сурадник „Дела“, на Булетов захтјев снима двојицу књижевника, Булета и мене, који се држе за жичану ограду што дијели публику од игралишта, али у талијанском „Месађеру“ фотографија излази као снимак двојице југославенских писаца иза жице. На њој се, наиме, не види лопта ни играчи, него жица и иза ње писци!

**Не вјерујем да ће Србија у
догледно вријеме имати таквог
шоумена, таквог невјероватног
саморекламера. Његови
промотивни наступи заснивали су
се, као код свих мађионичара на
претварању фикције у стварност
и обрнуто**

Не, у сукобу с Булетом обичан човек није имао шанси. Професори универзитета, академици, улаштена чељад, нису се могли носити с јуродивим, самониклим чудовиштем кадрим да у животу одигра све оне улоге које су Шекспирови ликови играли на сцени. Нису га, додуше, примили у САНУ, али једнако тако нису прије њега примили ни Црњанског, а после њега Бранчића Петровића те се тај пропуст има књижити њему у прилог, а Академији на штету.

У књизи (зборнику) у којој су скупљене и објављене стенограмске биљешке са посљедњег конгреса југославенских књижевника, одржаног у Новом Саду 1985. године (издање Књижевне заједнице, Нови Сад, 1985, стр. 296 и 300) може се прочитати наша посљедња препирка / полемика:

Миодраг Булатовић:

„... Јуче се један од аутора или 'кумова' те 'Бијеле књиге' Горан Бабић на достојанствен начин предао.“

Горан Бабић:

„... Само једна реченица. Ја се Булатовићу и његовима нисам предао ни достојанствено ни друкчије. Јер да сам се предао био бих већ мртав.“

Нисмо се видјели након тога, а ускоро је прерано и ненадано умро. Да је поживио свакако би нас изненадио неком новом вратоломном прозом. Питање је данас да ли је, како су га оптужили, он попримио особине подземља или је комплетно подземље он лично измислио. Јер су Лаки Лучано и Џон Дилингер спрам њега били мајчи кашаљ.

9. 5. 2007.

БЕОГРАД ТРЕБА ШИРИТИ ПРОСТОР СЛОБОДЕ И ПАРТИЦИПАЦИЈЕ ЈУЖНОСЛАВЕНСКИХ ИЗДАВАЧА

САЈАМ У БЕОГРАДУ

пише: Чедомир Вишњић

Сајам је аутентично преживио задњих четврт вијека, изгубио је нешто старих вриједности, али је, макар од невоље, стекао и неке нове, потребне времену данашњем. Данас више ником не пада на памет, а некад ваљда неким и јесте, да га пореди са Франкфуртом

Било би лијепо кад би београдски Сајам књига могао бити, не само љепша страна стварности свог града и своје земље, а што свакако јесте, него кад би могао бити и битно бољи од тог града и тог друштва, отворен према свијету и будућности не само порукама својих изложених књига него и организацијском реалношћу. Било би лијепо, али тешко да је реално, а онда је и питање, коме је потребно. Иначе је та отвореност Београду и Србији, па и цијелом народу, снажно потребна, Срби су пук који гније затворен у своје границе, постаје „закржљао и учмао народ“ (Џвијић), склон источној руралној аутархичности и исцјепканости по својим брдима и долинама. И данас само они недобронамјерни не желе видјети колико се заправо труда улаже у то да врата остану отворена, или барем одшкринута, иако су често треском извана затворена. О томе најбоље говори целина српског издаваштва и српског преводилачког погона видљива простим оком и на овом сајму.

Али на другој страни стоје моћни противници. На првом мјесту то је политичка улога и употреба намијењена Србији, која траје већ четврт вијека, која није случајна и средњорочно тешко може бити промијењена јер је Западу потребна. То је улога регионалног негативца још снажно потенцирана повезаношћу са глобалним непријатељем, Русијом. Зато се ни најмање не треба чудити случају Херте Милер и

чињеници да смо се одједном, једва озбиљним поводом какав је једно књижевно вече, сукобили са необично тврдим и високим зидом непријатељства и презира. Оно, додуше, уз мало више опреза, могла је Херта Милер и бити избјегнута. Могао је доћи из Њемачке и неко други, неко ко је наставио читати новине и књиге и након 1999 године и ко би био спреман донекле уважити своју позицију госта, али тиме би проблем био само ескивиран. Овако се показала огољена истина и на томе би требало бити захвалан.

Други, уско повезан с претходним, а заправо централни проблем српског друштва је његово 25-годишње сиромашење и осипање. Процес сиромашења има своје амплитуде, али у коначном резултату друштво је дубински сиромашно, сиромашне су институције, па и оне које се баве књигом, сиромашни су грађани, па и они који дођу на сајам, зато законито, ријетки који имају новца настоје то бестидно показати, па дјелују као наличје општег сиромаштва. (И хрватско друштво сиромашно и осипа се, али није стигло тако далеко као српско). Суочено са таквом ситуацијом српско је издаваштво отворено, понекад и некритички, и европеизовано у значајнијој мјери – јединствено је по томе што држи широко отворена врата и на западну и на источну, руску страну, па је руска култура и у заданим скромним материјалним приликама добро праћена. Али не на уштрб било чега са Запада, иоле вриједног пажње. Однос према региону, према ауторима и издавачима из блиског окружења креће се на скали између сентименталног односа према редовној заједничкој прошлости и прецењивања хрватске сцене, и на другој страни, благих назнака неке нове политике која би ишла за евентуалном обновом некадашње водеће улоге Београда у овом послу.

Због свега тога београдски Сајам књига и даље остаје логичан дио средине која га ствара за своје данашње потребе, што не значи да се неке ствари ипак не могу поправити. Ако се већ неко усудио након толико година макнути штандове роштиљара са уласка у сајамске хале, који су хранили и посјетиоце и излагаче, давали арому догађају и често служили за подцењивачке коментаре, ако је то било могуће, онда су могуће и друге концепцијске промјене. На примјер, смиривање продајног стампеда, погодовање осталим југославенским републикама да добију истакнутије позиције у сајамским халама, осмишљавање разговорног дијела цијеле манифестације итд. Све би то заиста било потребно, па се и још увијек водећи издавач „Службени гласник“ према овим очекивањима поставио ултимативно, иако су баш они рушењем цијена бројних својих издања значајно допринијели нископрофилном продајном карактеру овогодишњег сајма. Чини ми се да је то, поред потребе растерећења складишта, нека врста најаве промјене карактера њихове издавачке дјелатности, која је, унаточ неспорном квалитету, у једном тренутку била отишла у превелику ширину.

Сајам овакав какав јесте, дакле, задовољава неке важне потребе. Српска издавачка сцена је уситњена преко сваког минималног пословног критерија. Број издавачких кућа, кућица и караула је огроман, а њима треба придодати готово све иоле значајније државне и друштвене институције, од Цркве и Војске наниже, које се успут баве и издаваштвом и успут имају у својим каталозима вриједних издања

и за ширу публику. У ситуацији у којој нема праве књижевне мреже, уз пар изузетака, у којој у издавачким караулама ради по један човек, евентуално са породицом, сајамски штандови су јединствена прилика да заинтересирана публика види дио те издавачке полуилегале. Оваквој уситњености, само привидно парадоксално, доприноси и величина српског тржишта књиге, чињеница да је за велики број струка и специјализираних издања различитог типа вјероватно довољан тираж од стотињак примјерака. То убија пословни карактер издаваштва и управо се у овој грани карикатурално исказују посљедице разбијања некадашњег југославенског тржишта штампане ријечи, а и свега осталог. Нешто се од свега тога може током године пронаћи у Зептеровој књижари у центру Београда и још понегађе, али је ово ипак непоновљива прилика да се такве књиге набаве у пола цијене, па се и аутор овог текста вратио са сајма са тридесетак нових наслова у торби. Њихови издавачи су поред осталих и „Градац“ из Чачка, „Карпос“ из Лознице, краљевачка библиотека „Стефан Првовенчани“, Културни центар из Новог Сада...

**Централни проблем
српског друштва је његово
25-годишње сиромашење и
осипање. Процес сиромашења
има своје амплитуде, али у
коначном резултату друштво
је дубински сиромашно**

Пред београдским Сајмом књига, пред људима који га воде, стоји једна важна амбиција према којој у јавности очито постоји амбивалентан однос; стоји одлука у којој мјери треба настојати да он постане регионална смотра, што мањим дијелом већ сада јесте. Пријетња која ту виси у зраку је лако видљива; да би се добар дио оних који су се тихо привукли могао разбежати под притиском својих средина, ако то постане службена српска културна политика, макар и само сајамска. Нама се чини да је у овом тренутку паметније ширити простор слободе и партиципације јужнословенских издавача него озваничавати нову регионалну концепцију. При том, већи су изгледи да се придобије дио хрватских стваралаца него да се поново уђе на хрватско тржиште, политички тешко контаминирано. А што се тиче интернационалног карактера сајма, он је већ дуго времена манифестациони у лошем смислу и било би важније осигурати продају изабраних издања на европским и свјетским језицима.

У покушају да се нешто каже о новим насловима можда би најпоштеније било објавити оно што је путописац набавио за своју библиотеку, али како то ипак није уобичајен приступ, кренућемо стандардним начином. Водећи издавач тренутно у Србији, као такав је и награђен на Сајму, је свакако *Академска књига* из Новог Сада. За

такав статус је данас довољно десетак јаким наслова које овај издавач заиста има (Јирген Хабермас, Јуриј Лотман, Х.М. Енценсбергер, Андреј Тарковски, Карлос Фуентес, Тибор Варади...). Стиче се дојама да се донекле опоравио и вратио *Clio* са књигом руског хисторичара Ајрапетова о 1917. години у Русији, са Шкворецким, Томаном и Кертесом, „Путем у Сарајево“ хисторичара Џона Рола, књигом Арпада Хорњака о српско-мађарским односима... мало је скрајнут, али вриједан пажње издавач *Mediterran Publishing* са класичним текстовима и ауторима из друштвене теорије; Морис Албваск, Петар Кропоткин, Франц Фанон, Фуко, Галбрајтов класични рад о економским посљедицама мира 1918. године... *Логос* објављује Леонида Андрејева и нада се раду на великој монографији о соцреализму... Осјећа се умор код *Српске књижевне задруге* и *Матице српске*, којима очито треба законска заштита јер су им торбари отели посао. „Самиздат“ објављује и продаје Прилепина и једног од водећих и најзначајнијих свјетских писаца Куција, али и Исмаила Кадареа, албанског класика, и Мишу Гленија, његову најновију књигу „Немезис – један човек и битка за Рио“. „Геопоетика“ након изванредне књиге Недима Гурсела о Назиму Хикмету, објављује и роман великог турског писца и комунисте „Крв не говори“. Објављују и „Повратну адресу“ Александра Гениса, његову „одисеју по архипелагу сећања“.

Истакнуто мјесто, све истакнутије у јавном простору Србије има круг аутора око издавачке куће „*Catena Mundi*“, углавном десне идеолошке и политичке оријентације.

Сјајно пластифициране корице њихових издања неке људе охрабрују, друге плаше. Нама се чини, да још није потрошен сав простор којег они могу покрити, духовно и политички под кишобраном данашње Русије, али и то да он ипак није неограничен. На овогодишњем сајму ослонили су се углавном на путоказе из прошлости. На њиховом се штанду напокон појавило домовинско – дивот издање старе емигрантске „књиге о Дражи“, затим сабрани политички списи и чланци Милоша Црњанског и „Римска курија и јужнословенске земље“ Јована Радонића, уз много пратеће политичке публицистике.

Истина о београдском Сајму књига је заправо да је он аутентично преживио задњих четврт вијека, да је изгубио нешто старих вриједности, али и да је, макар од невоље, стекао неке нове, потребне времену данашњем. Данас више ником не пада на памет, а некад ваљда неким и јесте, да га пореди са Франкфуртом. Сајмом и градом који више и није толико далеко колико је некад био, који ће трајати и мијењати се како буде трајао и мијењао се господујући дио нашег свијета, који Београду подједнако не смета, као ни Београд њему. Београду не сметају ни Загреб, ни Пула, он је већ успио у најважнију задаћу; значајно је допринио очувању улоге и положају књиге и писаца у својој средини. А то што се књижевници жале како нису у центру пажње, више је до њих него до сајма. Позиција књиге је дакако окрњена и у Београду, али је сачувана, и то најбоље запажају они који на сајам долазе из окружења. Срећа је да је неке ствари ипак тешко помакнути из лежишта, чак и данас, кад сви само сладострасно чекају да нешто домаће пропадне и умре... Најбољи примјер је положај Београда у овом дијелу Европе.

O TRI NACIONALNA KAZALIŠNA FESTIVALA I JEDNOM KOJI JE TO TEK POSTAO

NACIONALNA DRAMA KAO ZATVOREN SUSTAV

PIŠE: Igor Ružić

Na osnovu četiri festivala moguće je uspostaviti svojevrsnu analogiju, čak i kronologiju, ustupaka koji kulturni život čine onako skučenim i zatvorenim kakav on danas i jest, unutar lokalnih zajednica, nacionalnih država ili onih koje sanjaju da to postanu, i istih takvih, upravo zato uvijek i zauvijek sve manjim kulturama

„Jugoslavija je bila velika, ali smo mi bili mali“, uobičajena je već i zadana forma kukanja kad se god zagrebe po površini, već ruzinavoj, današnjice u privrednom, medijskom, urbanističkom, vanjskopolitičkom... i svakom drugom smislu. Uključujući i svakodnevni, pokojem članstvu u „europskoj obitelji“ unatoč. Jedan od njih je, nipošto i najmanje važan, i onaj kulturni, u kojem su diferencijacija i disolucija dovele do posljedica koje ponavljaju one ostale. Ne kaže se, u krajnjoj liniji, bez razloga da je kultura ogledalo društva.

Kvalitetan, i zbog svojeg unutarnjeg cenzusa sasvim jasan primjer, regionalni su kazališni festivali koji njeguju kult nacionalnog dramskog pisma. Koncept je anakron već u samoj ideji, najprije zbog samog pojma nacionalne drame ili dramske književnosti, a onda i zbog vrlo problematičnog određenja gotovo svake sastavnice te sintagme. Počne li se od kompliciranog nacionalnog svrstavanja autora, preko poimanja autorstva, do činjenice da suvremeno kazalište autora postavlja u poziciju koja ne mora biti dominantna scenskom djelu ili realizaciji njegovog „pisma“, festivali nacionalne drame,

СТЕРИЈИНО
ПОЗОРЈЕ 62.

Нови Сад, 26. мај–3. јун 2017.

Породични и други демони

ponekad s dodatkom „i kazališta“, rijetko su promašene institucije u svojoj biti. Činjenica je, međutim, da ih većina država nastalih nakon raspada Jugoslavije ima i da svaki od njih svojom poetikom i uzusima pokušava opravdati svoje postojanje i istodobno zadržati izvornu diferencijacijsku, ili nacionalno osviještenu, rigidnost. Razumljivo je i zašto s obzirom da su kazališni festivali „skup sport“, i da za takav treba imati političko osiguranje, koje slijedi iz više ili manje trajne želje za afirmacijom nacionalne baštine, kulture, pisane riječi itd., s neizgovorenim ali jasnom strategijom ostraciranja nepoćudnih. Čak i u onim rijetkim trenucima kad nije tako, pravila ostaju ista i svode se na jednostavni postulat: nacionalna drama je zatvoren sustav. Na osnovu četiri od njih, moguće je uspostaviti svojevrsnu analogiju, čak i kronologiju, ustupaka koji kulturni život čine onako skučenim i zatvorenim kakav on danas i jest, unutar lokalnih zajednica, nacionalnih država ili onih koje sanjaju da to postanu, i istih takvih, upravo zato uvijek i zauvijek sve manjim kulturama.

Sterijino pozorje, Teden slovenske drame, Festival BiH drame i Marulićevi dani takvi su nacionalni izdanci jer drugo, nažalost, danas ni ne mogu biti.

Iako na sličan način funkcioniraju, njihova je povijest umnogome različita, tek nominalno svodiva na paradigme, ali i njih treba kontekstualizirati. Riječ je o jednom velikom festivalu koji svoju slavu već dvadesetak godina trži i rasprodaje, uz poneki uspon i sve primjetniji konstantni pad, dva nacionalna koji su mišljeni da „spase stvar“ u trenutku nastanka nacionalne države i jednom koji svoju specifičnu ulogu prenosi kroz različite povijesne mijene, kako bi navodno „promijenio dlaku ali ne i ćud“. Njihove se povijesti i razvoji dijakronijski ponekad i susreću, s obzirom da sami po sebi već šest desetljeća, četvrt stoljeća ili tek odnedavno, stvaraju sliku kulture ili kultura na ovim prostorima, koje su prisiljene razgovarati ali baš zato to ne čine osim onda kad je to zaista nužno, ali i onda s određenom zadržkom, figom u džepu, pogledom na stranu ili zavjereničkim namigivanjem „svojima“. Kulturna geografija kazališnih festivala otvara prostor za poistovjećenje kulture s politikom, kao njezin izravni odraz ili kao njezina neskrivena strast, s obzirom da je sama svoju strast već odavno iscrpila. Svjesni nužnosti postojanja u zadanim okvirima, nijedan od njih se ni ne usuđuje pomaknuti stvari s mjesta, osim u pogrešnom smjeru, i dopustiti razlici da se dogodi kao neka vrsta odmaka u ekvilibriju zapečaćenih koncepcija, rovovski ukopanih standarda, lošeg sindikalizma i, naravno, domoljubne vatre.

Teden slovenske drame festival je nastao, logično, iz brige za jednim od „manjih“ jezika nekadašnje države, a koji je skrajnut i navodno nerazumljiv, ostao upućen sam na sebe. Iako prihvaćen, barem nominalno, čak i u nazivu država prethodnica, slovenski je ipak ostao negdje izvan primarnih fokusa generacija koje su odrastale u socijalističkoj Jugoslaviji, unatoč naporima lektire, nacionalne televizijske mreže, kazališta i sličnih sredstava kojima se realiziralo planirano umrežavanje kultura. Unatoč naporima, to se nije dogodilo, i slovenski je jezik ostao na marginama čak i onog društva, uvijek pomalo drukčiji, razlog vicu ili barem podsmijehu, u javnosti poštovan i priznat ali zapravo nepoznat. Slovenski je, uloži li se u potpunosti kolonijalni prigovor, uvijek, čak i u zajednici „naroda i narodnosti“, bio tretiran kao jezik koji svi ostali razumiju samo onda kad se njegovi govornici trude govoriti većinski, onaj srpsko-hrvatski ili hrvatsko-srpski. Iz te činjenice dolaze i ona geografski i mentalitetno fascinanta prekoračenja zbog kojih, kad dođe do pojednostavljivanja, srpski i slovenski navodno bolje komuniciraju, pa su onda i u rudimentarnoj interpretaciji „bliži“, nego slovenski i hrvatski, koji bi, zbog zajedničke granice i ostalih geopolitičkih fakata, trebali biti srodniji. Iz te vizure, logično je da je slovenska strana u jugoslavenskoj zajednici inzistirala na svojoj jezičnoj posebnosti, te je već 1955., u vrijeme kad je svaka vrsta stege, pa i ona unitarna, postala nešto opuštenijom, organizirala jednokratnu manifestaciju pod nazivom Teden slovenske drame. Nakon još nekoliko sporadičnih manifestacija istog tipa tijekom 1960-ih, 1971. osniva se godišnji festival koji i dalje postoji u organizaciji Prešernovog gledališća iz Kranja. Festival u svojim gabaritima raste, ali umjerenom dinamikom, tako da začudo tek 1999. dodjeljuje nagradu za najbolju predstavu. U sljedećim godinama on raste sukladno produkcijskim uzusima: žiri pretvara u međunarodni, ugošćuje inozemne produkcije prema slovenskim tekstovima, raspisuje natječaj za mlade dramske pisce te organizira susrete i radionice.

Kranj, koliko god uspješan bio, ipak ima problem koji ga koči u razvoju, pritom ne samo jedan. On je mali festival malog jezika s malom produkcijom, i napuniti osam ili deset dana isključivo predstavama prema slovenskim tekstovima ili tekstovima slovenskih autora izuzetno je teško želi li se zadržati

THESEEDOFTIME

SJEME VREMENA: STRAH I/ILI (NADA)

XVI FESTIVAL BH. DRAME

ZENICA 05/05/17 - 14/05/17 SARAJEVO

kvalitativna razina. S druge strane, Kranj ima problem da je i previše blizu Ljubljani, glavnom gradu koji očekivano ima bolje produkcijske uvjete, pa kad već velika ljubljanska kazališta, prvenstveno Drama Slovenskog narodnog gledališća Ljubljana i Ljubljanskog mestnog gledališća, ali i ostali SNG-ovi poput Maribora ili Nove Gorice, postavljaju domaće tekstove, onda se trude da ih postave maksimalistički, što znači punom širinom i dubinom svojih kapaciteta. Nažalost, to uključuje i konkretne kvadrate ili kubike pozornice, čemu Prešernovo gledališće, povijesno važno ali ipak jedno od najmanjih slovenskih kazališta u smislu kvadrature pozornice i veličine gledališta, ne može konkurirati. Rezultat je da se veće ljubljanske produkcije, čak i kad su u sklopu festivala, igraju u Ljubljani, tj. na svojim matičnim scenama, a publika se dovodi autobusima. Pitanje koje se nužno nameće glasi ima li Kranj i dalje pokriće za festival ili bi ga, s obzirom na realnost kvadrature, logističke i populacijske situacije, trebalo dozvati u Ljubljanu. Prema europskim uzusima, koji se ovdje uvijek pogrešno kontekstualizirano citiraju, dosežni populacijski cenzus za status nacionalnog kazališta je pet milijuna potencijalnih korisnika. Tako primijenjen, a bez svih lokalnih institucija, gdje bi takav propis doveo sve regionalne „nacionalne kazališne kuće“? Problemi ovoga tipa, naime, nikako nisu samo „kranjski“.

Dok Kranj odolijeva, onako kako i koliko može, zenički Festival bosanskohercegovačke drame takvim se, donekle sličnim, okolnostima pokušava „akomodovati“. Posljednje izdanje održano je pod nazivom koji je osim Zenice, kao prirodnog staništa već petnaest dosadašnjih godina, pridružio i Sarajevo. Logično je to iz istog razloga kao i u slučaju Kranja, umjesto onih tridesetak kilometara do Ljubljane ovdje je riječ o šezdesetak do Sarajeva, a problemi su isti. S malom razlikom da je riječ o BiH, državi koja se sastoji od dvije ili tri države, da Zenica po mnogočemu gravitira Sarajevu i da, što nije najmanje važno, „Čelični grad“ ima najveću pozornicu u današnjoj svojoj državi, a tek drugu najveću u onoj bivšoj. Razlozi za spajanje dakle nisu kvadrature, nego politički i ekonomski. Ove druge puno je lakše objasniti u današnjoj BiH: putni trošak gostovanja velike predstave iz Narodnog pozorišta u Sarajevu trošak je koji višestruko nadmašuje trošak dva autobusa

za zainteresiranu zeničku publiku. Politički je priča malo zamršenija jer riječ je o kompleksnoj državi koja još uvijek nominalno vjeruje u mobilizirajuću ili barem identifikacijsku moć kulture, te je stoga pored festivala u Brčkom, Banjoj Luci, Jajcu i Tuzli, bitno upravo zenički postaviti na vrh hijerarhije, makar i odustajući od dijela „suvereniteta“ povezivanjem s glavnim gradom. Može li takva struktura opstati, ovisi o akterima, a trenutno se čini da su svi zainteresirani zadovoljni jer ulaz Festivala BiH drame ne ugrožava internacionalni sarajevski MESS, dok Sarajevu dodaje još jedan razlog za političku, kulturnu i svaku drugu dominaciju. Zenici, pak, ostaje organizacija festivala nacionalne drame, koja svoje reciprocitetno opravdanje traži u velebnjoj, impresivnoj i vrijednoj zgradi, reliktu nekadašnje socijalističke grandee ali i bitnom ulogu za budućnost grada koji će se morati ponovno izmisliti.

**Kazališni festivali su „skup sport“
za koji treba imati političko
osiguranje, koje slijedi iz više ili
manje trajne želje za afirmacijom
nacionalne baštine, kulture, pisane
riječi itd., s neizgovorenim ali
jasnom strategijom ostraciranja
nepoćudnih**

Ako je u Zenici druga, u Novom Sadu je zaista najveća pozornica jugoslavenske epohe, čija postignuća, s obzirom na okolnosti, priznali mi to sebi ili ne, i dalje živimo. Ako je ona zeničkog kazališta zamišljena kao hram koji će radničkom gradu stvorenom na industriji dati konačni pečat urbanog središta, zgrada Srpskog narodnog pozorišta u Novome Sadu, puštena u promet 1981., mišljena je kao decentralizacijski postament „srpske Atine“, svojevrsni kontrapunkt beogradskoj prijestolnici i, u srbijanskom, ali i jugoslavenskom, kontekstu, dokaz dominacije makar i kolonijalno kulturaliziranog sjevera. Festival Sterijino pozorje osnovan je davne 1956. kao festival nacionalne drame i kazališta, u okolnostima, malo je reći, bitno drukčijim od današnjih kad je taj pojam imao puno širi obuhvat. Nacionalne drame i kazališta još nisu pokazivali svoje znakove očuđenja i otuđenja, nije još bilo ni nacionalnih podjela ni postdramskih odstupanja od autorstva, produkcije ili prezentacije. U međuvremenu, i taj se nekad najvažniji i najveći jugoslavenski festival, slijedom povijesnih, ekonomskih i svih drugih okolnosti, loše nosio sa svojom reputacijom, iako njezini ostaci i dalje postoje. Posljedično, Pozorje i dalje nešto znači na cijelom području bivše države, pa je upravo zato nerazumljiva nedavna odluka direkcije da festival koji ima bogatu konkretnu, a još više i simboličnu vrijednost, svede na festival isključivo nacionalnog predznaka. Ukoliko su drugi imali tu čast i privilegiju, jedino je Sterijino zaista imao mogućnost, koju je na ovaj ili onaj način koristilo sve do nedavno. Kad je ove godine i to ukinuto, pa se mogu prijaviti samo predstave nastale po djelu srpskog pisaca, ili pak autorski projekti takvih autora, Sterijino je pozorje, zapravo, odustalo od samoga sebe.

Na koncu, tu su i Marulićevi dani osnovani 1991. kao festival koji bi trebao poticati i promovirati hrvatsku dramu, ali s time ima mnogih problema, koje ne uspijeva riješiti od svojih početaka. Najprije, potkapacitiran je financijski, trajno vezan uz Hrvatsko narodno kazalište u Splitu koje je pak trajno u financijskom problemu, pa svaka vrsta ozbiljnije promocije i poticanja, zapravo, ne dolazi u obzir. Zato je i moguće da se zagrebački showcase domaćeg kazališta (svojevrsni izlog, ili pokazni sajam za inozemne producente, selektore, novinare i ostalu profesionalno zainteresiranu čeljad) u organizaciji Hrvatskog centra ITI-UNESCO, odvija u isto vrijeme kad i festival nacionalne drame. Marulićevi dani također muku muče s nacionalnom pripadnošću, i pokušavaju biti jako strogi oko toga, ali im realitet ne ide na ruku. Posebno su zanimljivi slučajevi poput redateljice Tanje Miletić - Oručević, koja je mostarska Hrvatica, ali od one vrste koja, na primjer, nikad nije uzela hrvatsku putovnicu. Raspitivati se kod nje same o njezinoj nacionalnoj pripadnosti, kako bi njezin autorski projekt ipak mogao prijeći tu formalnu zapreku i ući u službenu selekciju Marulićevih dana, zanimljivije je nego što bi čovjek mogao pomisliti. Naime, morala je odgovoriti na pitanje koje namjerno izbjegava, upravo zato da bi većinskom raspoloženju Hrvata u BiH, a u Mostaru pogotovo, dokazala da se može i drukčije, dakle unitarno i bosanskohercegovački. Slično je i s Oliverom Frlićem, koji je također sumnjiv kad se dođe do brojanja krvnih zrnaca ili iskazivanja pripadnosti. Gdje je onda tek Ivo Andrić, kojeg svojataju na sve tri strane, pa predstave po njegovim tekstovima nalaze svoje mjesto u programima festivala nacionalne drame i kazališta u Splitu, Zenici i Novome Sadu. A možda i još ponegdje.

Kad se na koncu podvuče crta, festivali nacionalne drame imaju isti problem: manjak kvalitetnog programa, bez obzira na selekciju. Jednostavno, spomenute kulturne scene, čak i kad je riječ o najvećima, nemaju materijala za popunjavanje ponekad i nažalost ambiciozno proširenog festivalskog trajanja. Da je riječ o smotrama, još bi koncept i izdržao, ali ovo su ipak festivali, koji bi trebali imati određenu težinu, baš kao i njihove nagrade. Nažalost, istina je drukčija: nagrade Marulićevih dana potpuno zasjenjuje Nagrada hrvatskog glumišta, od odluka žirija Tedna slovenske drame uvijek su snažnije i važnije one iz Maribora, s Borštnikovog srećanja. U Bosni i Hercegovini drukčiji je slučaj, jer tamo festivala ima i previše, baš kao i u Srbiji, pa Zenici dio reputacije odnose Brčko i Jajce. Sterijino, ipak, jest neupitno najveći i najvažniji festival u Srbiji, ali s tradicijom koju je posljednjim potezima toliko prokockao da je pitanje koliko će dugo, poštovanja vrijednoj tradiciji unatoč, to još biti. Onih nekoliko, poput užičkog festivala Bez prevoda ili Međunarodnog festivala Malih scena u Rijeci, koji programski pokušavaju povezati međusobno razumljiv prostor, pomalo gube snagu, ali i interes „financijera“.

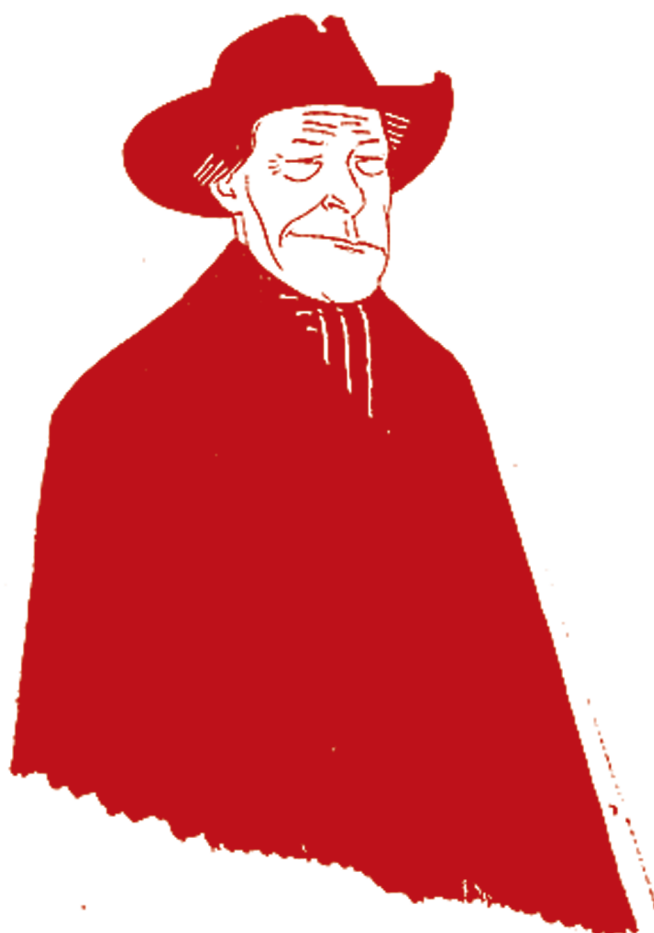
Da kraj ipak ne bude tako crni, treba spomenuti kako je kazališna razmjena između spomenutih kultura ipak donekle zadovoljavajuća, i da publika, barem ona glavnih gradova, na kraju uspije vidjeti barem dio produkcije susjeda. Ne uvijek sustavno, i definitivno s izostankom kontekstualizacije kakvu bi ponudio festival, ali treba priznati da postoji niz kanala zbog kojih regionalni ljubitelji „nacionalne“ drame ne moraju biti osuđeni na višesatna putovanja ili žicanje snimke. Zalog je to za neku bolju budućnost, kad će biti i vremena i novca i volje da se realizira stara ideja o međusobnim gostovanjima pobjedničkih predstava festivala o kojima je ovdje bilo riječi. Prateći najbliže susjede, ne samo da saznajemo gdje smo nego i – tko smo.

САТИРИЧНИ КРОНИЧАР ВРЕМЕНА, ПЕТАР КРИЖАНИЋ ПЈЕР, ДЈЕЛА ИЗ ЗБИРКЕ ДР БОРИСА ВРГЕ,
ЦЕНТРАЛНА БИБЛИОТЕКА СКД ПРОСВЈЕТА, ЗАГРЕБ, 28. СЕПТЕМБАР –15. ОКТОБАР 2017.

КАРИКАТУРА КАО УМЈЕТНОСТ

пише: Бранко Чоловић

Изложба је донијела прворазредно искуство увида у стваралаштво човјека који је својим радом још за живота стекао заслужену славу, штавише постао институција у бранши, толико да је његово име постало синоним за карикатуру саму. Нека буде споменуто како је и највећа награда за карикатуру у земљама бивше Југославије носила управо његово име

АУТО-ПОРТРЕ

У свакој другој средини и свакој другој прилици изложба попут ове, по логици ствари, изазвала би неподјељено занимање културне јавности. Зашто је оно изостало вјероватно се може правдати већ пословичном игноранцијом која задуго царује овим простором, могуће и финој одбојношћу према српској институцији која је представља јавности, а најмање изостанком пропагандних активности организатора. Било како било, један велики умјетник, а Пјер Крижанић је од карикатуре направио умјетност, и један страсни колекционар барем по питању посјећености догађаја нису добили заслужено признање. Посебно то чуди јер се ради о аутору са простора ове земље, који је рођен у Глини 1890, школован у Петрињи и Загребу, гдје је стекао основна знања сликарског заната, средини у којој је радио и са којом никад није губио везу. Ипак истинску друштвену афирмацију стекао је у другој културној средини јер већ 1922. што због цензуре и свакако за рад стимулативније атмосфере одлази у Београд гдје остаје све до своје смрти 1962. године.

Свеједно, за оне упућене ова изложба била је прворазредно искуство увида у стваралаштво човјека који је својим радом још за живота стекао заслужену славу, штавише постао институција у бранши,

толико да је његово име постало синоним за карикатуру саму. Нека буде споменуто како је и највећа награда за карикатуру у земљама бивше Југославије носила управо његово име. Био је он не само цртач, илустратор, сликар, него и ликовни критичар, а окушао се и као иконописац. Заједно са Урошем Предићем 1911. осликавао је иконостас хорске капеле цркве манастира Гргетег, а радио је и иконостас цркве Велике Госпојине у Кукурузарима недалеко Костајнице. Ипак, Пјер Крижанић се најбоље остварио у карикатури и умјетности цртежа, а те вриједности, у кратком, али ванредно језгровитом тексту објаснио је колекционар Борис Врга који, мада по вокацији лијечник, материјом влада много боље од професионалних историчара или критичара модерне умјетности. Ако је једнако добар лијечник какав је писац пацијенти му могу с пуним повјерењем препустити бригу о властитом здрављу. Зналачки је објаснио основе карикатуре, специфичности Пјеровог доприноса овој захтјевној ликовној дисциплини и особености његовог израза у односу на своје доба и историју карикатуре у целини. Наравно да у њему из разлога скромности није објаснио сву ону страст која га је покретала у намери да закучистим путевима пронађе, сакупи,

и напосљетку разумије дјело овога умјетника, још мање проблеме на које је у скупљачком пориву наишао. Само захваљујући том сакупљачком нерву и упорности створена је врло солидна, да не кажемо одлична колекција радова, настајала у широком, готово полувјековном хронолошком распону, сасвим репрезентативна о односу на све оно што се зна о натпросјечном плодном раду Пјера Крижанића. А колико обиман је опус морао бити код онога који дневно коментарише друштвене догађаје и објављује их у најтиражнијим новинама Југославије, може се само у приближним бројкама представити.

**Један велики умјетник и један
страсни колекционар, барем
по питању посјећености
догађаја, нису добили заслужено
признање. Посебно то чуди јер
се ради о аутору са простора ове
земље, који је рођен у Глини
1890, школован у Петрињи
и Загребу**

Стварати карикатуру, онда као и данас, значило је мислити брзо, дјеловати још брже и притом уз актуелност задржати и трајну духовитост. Такве задатке могу у кратком року, чак и у хипу рјешавати само велики умјетници и велики умови. Да цртеж стоји у основи карикатуре аксиоматска је изјава, али је тек код ње један и једини елемент грађења форме и израза. Поготово јер је човек, фигура или његово лице основни мотив ове ликовне дисциплине. Тим више на важности добија способност умјетника да се само њиме представе типична физиономска обиљежја представљеног и на вишем нивоу његов психолошки израз. У тој вјештини Пјер Крижанић је постигао максимум. Данас, отклоњени од текућих мотива времена у којем је карикатура настајала, пажњу углавном усмјеравамо према умјетничким вриједностима појединих дјела и опуса у целини. Оне су неизбежно изгубиле на актуалности, али су добиле на ликовности. Гледајући поједине радове тешко је не призвати у сјећање, по ангажману и ликовном проседеу Пјеру савремена имена умјетника попут Георга Гроса или Дијега Ривере, којима је он у неким својим одабраним издањима квалитативно сасвим дорастао. За разлику од њих Пјер је у свему предност давао цртежу, тек би ту и тамо волумен знао нагласити шрафирањем или благим сјенчењем, остајући тако увијек вјеран грисају. Ту оцјену мирне душе можемо изрећи за Београдски квартет, из 1933. дјело настало економичном али моћном, готово пикасовском линијом, сигурном у потезу и суштинској у карактеризацији представљених ликова. Њиховог изгледа и њиховог психолошког профила и то је оно што Пјерово дјело чини чистом умјетношћу. Карикатура као начин ликовног приступа

мотиву заиста не трпи дотјеривања, надограђивања, још мање било каква одузимања пошто је она сама сведена на елементарно. Она тражи фокусираног и вјештог портретисту који тек са пар карактеристичних детаља умије и најчешће успијева дочарати сличности са моделом. Ако се зна да модел баш и није мирно стајао пред њим, или није уопће стајао, за претпоставити је да се знао послужити фотографијом као предлошком и на темељу тога са пар зналачких потеза изњедрити оно битно, по чему су их савременици препознавали, тако да ми данас пред собом имамо најразноврснију галерију ликова, фигура и физиономија, а наполе карактера.

**Стварати карикатуру, онда
као и данас, значило је
мислити брзо, дјеловати још
брже и притом уз актуелност
задржати и трајну духовитост**

Пјер је био цијењени припадник међуратне и посебно поратне културне елите, интензивно се дружио са највиђенијим писцима, сликарима, глумцима као и интелектуалцима свога доба и нико није био позванији од њега да их на свој начин представи, како савременицима тако и потомцима. Тешко је у том смислу не издвојити један необично композирани групни портрет из 1935. у којем су по вертикали као на стубу представљене главе највиђенијих стваралаца свога времена уједно и Пјерових знанаца. На тој као и на његовим осталим карикатурама, мајсторијама посматрачког дара заискри покоји рошави образ, овећи подвољак, крушколико тијело, орловски нос, кондотијеровски профил, пронициво око, све оно што су некадашњи придодавали именима познатих, а баш су они, интелектуална елита свога времена, били његови најчешћи модели. Једнако политичари, премијери, министри, амбасадори, они са врха друштвене љествице, фабриканти, велепосједници и генерали којима карикатура као ангажирана умјетност додијељује посебно мјесто. И са њега их најчешће дрско скида. Можда је Пјер био претјерано наклоњен једном друштвеном поретку на уштрб другог, наравно да се њему не може одрећи право на политичке ставове, међутим оно што је у свему одређујуће, макар за нас неоптерећене мукама прошлих доба, јесте јединствен, језгровит и надамне духовит приступ стварима које ставља у властити фокус. Некако се увријежило карикатуру сматрати, рецимо то тако смијешном, као да је њена обавеза да нас свакодневно насмијава, али у исти мах треба истаћи да распон њеног манифестовања креће од благе хумореске па преко ироније, често завршавајући у јеткој сатири или чак алегорији, у чему је Пјер својим укупним дјелом дао једнако добрих доказа. У то нас сваки изложеним радом увјерава и ова изложба настала скупљачким маром једног позваног колекционара и једне институције која се јавно бори против националног и других заборава.

**POVODOM 55. GODIŠNJICE SMRTI PETRA KRIŽANIĆA PJERA;
GLINA, 19. V. 1890. – BEOGRAD, 31. I. 1962.**

PJER I KARLOVAC

PIŠE: **Boris Vrga**

Djelujući pola stoljeća, Križanić je realizirao više od tri tisuće karikatura koje svojim likovnim dometima i univerzalnim karakterom svojih poruka, zaslužuju pozornost i obavezuju na podsjećanje. Memoriranju njegova djela doprinijelo bi i "prenašanje" izložbe Pjerovih karikatura iz Biblioteke SKD "Prosvjeta" u Zagrebu u izlagačke prostore Gline, Petrinje i Karlovca

Malo je naših karikaturista uživalo popularnost kod čitalačke publike kakvu je za svoga života, a zahvaljujući objavljenim mapama karikatura i kasnije, imao Petar Križanić Pjer. Smatrajući karikaturu posebnom granom likovne umjetnosti, a dobrog karikaturistu osobom s puno slikarskog i crtačkog znanja, on je u karikaturi vidio sredstvo političke i socijalne borbe, pa se slijedom toga i opravdano smatra osnivačem jugoslavenske političke karikature. Zastupajući stav po kojem "pravog majstora karikature inspiriše određen čovjek – nosilac dobra ili zla"¹, stvorio je opus koji predstavlja jednu od najoštrijih kritika društva i morala prve polovine XX stoljeća i to na tematskom potezu od mađaronstva, austrijanštine i tuđinskog ugnjetavanja naših naroda za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije i diktature Kralja Aleksandra te njegova lažnog parlamentarizma do kritike fašizma i Rezolucije Informbiroa. Izvrgavajući humornom podsmijehu i britkoj satiri, kao temeljnim odrednicama karikature, mnoge povijesne i društvene događaje, a pogotovo ličnosti koje su ih kreirale, on je pogađao raspoloženje i slutnje, osjećaje i misli najširih slojeva naroda, pa ne čudi da je isti u njemu

*Povodom smrti mojeg dragog
prijatelja, primite moje i
moje žene sačuvane.
Bio bih Vam zahvalan da
mi pošaljete jeli Pjer primio mo-
ju monografiju.
Sa poštovanjem Vilko Gecan
Sl. R.*

Zagreb, Hrambešićeva 2

Pismo Vilka Gecana upućeno udovici Pjera Križanića, 1962.

prepoznao borca za bolji svijet i pravednije društvene odnose odnoseći se prema njemu kao pučkom tribunu i narodnom zaštitniku. Upravo stoga, njegove su karikature, kao sinonimi političkog angažmana i britki svjedoci vremena, postale glas i eho samoga naroda, održavajući svoju aktualnost i do današnjih dana.

Živeći i djelujući u Hrvatskoj od rođenja 1890. do odlaska u Beograd 1922. godine, u svoju je biografiju upisao boravak u nekoliko gradova koji se s pravom ponose činjenicom da je u njima živio i djelovao upravo Petar Križanić Pjer. Slijedom toga u rodnoj Glini svojedobno se razmišljalo o podizanju spomenika, pokretanju bijenala karikatura i osnivanju Muzeja karikatura Pjera Križanića čime bi se potaknula i održala kultura sjećanja na njega i njegov opus.² Zahvaljujući gimnazijskom profesoru u Petrinji Aleksandru Povrzanoviću, koji je zarana prepoznao njegov slikarski talenat i usmjerio ga na školovanje u zagrebačku Obrtnu školu, Petrinja je odigrala presudnu ulogu u formiranju njegovog životnog i umjetničkog puta.³ U Zagrebu je polazio Obrtnu školu i studij slikarstva na Privremenoj školi za

¹ Pjer Križanić: *O ličnosti u karikaturi*, "Književne novine", 11. VI. 1940.

² Oširnije u tekstu Igora Mrkalja: *Da Vam se predstavim. Pjer Križanić, karikaturist i Glinjanin*, "Prosvjeta", 2015., br. 128/129., str. 43. – 47.

³ Opširnije u knjizi Borisa Vrga: *Stoljeća petrinjske likovnosti*, Petrinja, Galerija Krsto Hegedušić, 2002.

umjetnost i umjetni obrt (kasnijoj Akademiji likovnih umjetnosti) u školi prof. B. Čikoša Sessije i M. Cl. Crnčića (1908. – 1912.), a tu je 1908. pod pseudonimom Pierre – fonetski Pjer (da zavarava austro-ugarske cenzore i akademske profesore; budući da autorstvo u opozicijskim glasilima đacima državnih škola nije bilo dopušteno), objavio prve karikature u zagrebačkim „Koprivama“, čiji je urednik postao 1918. godine. Živeći najviše u kavani, u to je vrijeme pripadao boemskom krugu umjetnika okupljenih oko A. G. Matoša, koji ga je, kao onodobno najbolji poznavatelj te grane umjetnosti i preusmjerio s njemačkog na francuski utjecaj, stalno poticao na bavljenje karikaturom tvrdeći kako je „karikatura kao društvena kritika jedini znak više kulture, sloboda duha i jedini vidljivi znak premoći pameti nad glupošću“ koji „govori jezikom koji cijeli svijet razumije“ i „pobuđuje smijeh koji oslobađa male, neprobuđene i neoslobođene narode ... koji ne priznaju sebi da su smiješni.“⁴

Manje je poznato da je Pjer silom ratnih (ne)prilika živio i djelovao u Karlovcu, gdje je 1915. bio mobiliziran u 96. domobransku pješačku pukovnicu koja je bila stacionirana u Karlovcu. Osim njega, u nju su bili regrutirani slikari Zlatko Šulentić, Vladimir Varlaj, Mirko Uzorinac, Stanoje Jovanović, Dušan Kokotović, Bogumil Car, Jaroslav Kratina, Vilko Gecan, Đuro Tiljak i drugi. Zahvaljujući oberstleutnantu Schumperskom, koji se amaterski bavio slikarstvom, te majoru Tomi Turiću, bratu književnika Jure, omogućeno im je povremeno slikanje. Blagodareći tome, Križanić je s Gecanom u improviziranom atelijeru oslikao veliki reklamni pano za karlovačkog gostioničara Radivoja Hafnera (75,5 x 116 cm) čiji se hotel „K gradu Rijeci“, u kojem su se priređivale izložbe, kazališne predstave i svirala garnizonska glazba, nalazio u Riječkoj ulici. Pjer je napravio crtež na platnu, a Gecan ga je oslikao uljnim bojama. Za svoj rad, svaki je nagrađen svotom od sto kruna. Na lijevoj polovini zajednički izrađene kompozicije, nazvane *Pred krčmom*, predložen je Gecanov portret.⁵ Prema nekim navodima, Pjer je s nekoliko pejzaža iz Dalmacije, sudjelovao i na „Ratnoj izložbi trofejnog oružja“, održanoj 1915. u Karlovcu. Kada je Šulentić 1916. u uredu za cenzuru slunjske pukovnije pri karlovačkoj vojarni naslikao sliku *Čovjek sa crvenom bradom*, koja predstavlja portret petrinjskog slikara Stanoja Jovanovića, Pjer je među prvima shvatio kako je riječ o međašnom i antologijskom djelu navodeći kako je to „najjača i najbolja stvar“ izložena na VII izložbi „Proljetnog salona“ u Zagrebu krajem 1919. i početkom 1920. godine.⁶

Da je Pjer s Gecanom ostao prijatelj tokom cijeloga života, svjedoči pismo koje je neposredno nakon Pjerove smrti 1961., Gecan uputio Pjerovoj supruzi. Uz to što joj njime izražava sućut, on se interesira da li je Pjer primio monografiju posvećenu njegovom slikarstvu.⁷ Riječ je o ediciji izdanoj u okviru Male likovne biblioteke zagrebačkog „Naprijeda“ 1961. godine.

Prema svjedočenju književnika i novinara Nikole Polića, koji je nakon ranjavanja na srpskoj i prozeba noge na ruskoj fronti, 1915. vraćen u Karlovac da služi kao bolnički pisar, Pjer je dobar dio svojih karlovačkih dana proveo u „Kavani Aeroplan“ (danas knjižara na uglu Radićeve i Ulice kralja To-

Vilko Gecan i Petar Križanić Pjer u vojničkoj uniformi, Karlovac, 1915.

mislava) u kojoj se nalazilo sjedište vojničke „pomoćne službe“, odakle su podoficiri i momčad izagnali oficire u „Veliku kavanu“. Tu je šahirao, po običaju sa Zdenkom Vernićem, koji je onda, „po uzoru na dobrovoljca Mareka iz Dobrog vojaka Švejka, pisao epsku historiju hrabre 96. k.u.k. pukovnije.“ U isto vrijeme, Pjer je izrađivao portrete svih komandanata te pukovnije, sve tamo od vremena Vojne krajine, a kao model za jedan od njegovih najboljih crteža poslužio mu je upravo Nikola Polić.⁸ U svom ratnom dnevniku, slikar Bogumil Car navodi kako se je Pjer, sve do upućivanja na talijansku frontu, često družio i s književnikom Franjom Horvatom Kišom: „Bili su dobri prijatelji, a Križanić ga je portretirao. Taj portret Kiša nalazi se u Modernoj galeriji u Zagrebu.“⁹

Nažalost, ni Schumperski ni Turić, nisu spomenute, u karlovački garnizon mobilizirane slikare, uspjeli zaštititi od odlaska na bojište. Zajedno s Gecanom, Križanić je u proljeće 1916. upućen na talijansku frontu. Sudjeluje u borbama oko Soče, Pijave i Južnog Tirola. Uvijek spreman za šalu, jednom je prigodom o tome izjavio sljedeće: „Borio sam se na strani centralnih sila, što je također bio jedan od uzroka njihove propasti“. Prema dnevničkom svjedočenju spomenutog Cara, koji je također raspodijeljen u logor 96. pješačke pukovnije, sastavljene uglavnom od Kordunaša, samozvanih Mitara, „Pjer Križanić je u logoru divno živio. Ništa nije radio, čuvali su ga kao slikara. Kao

⁴ Antun Gustav Matoš: *Crnčić*, „Savremenik“, 1910., br. 4., str. 123 – 124.

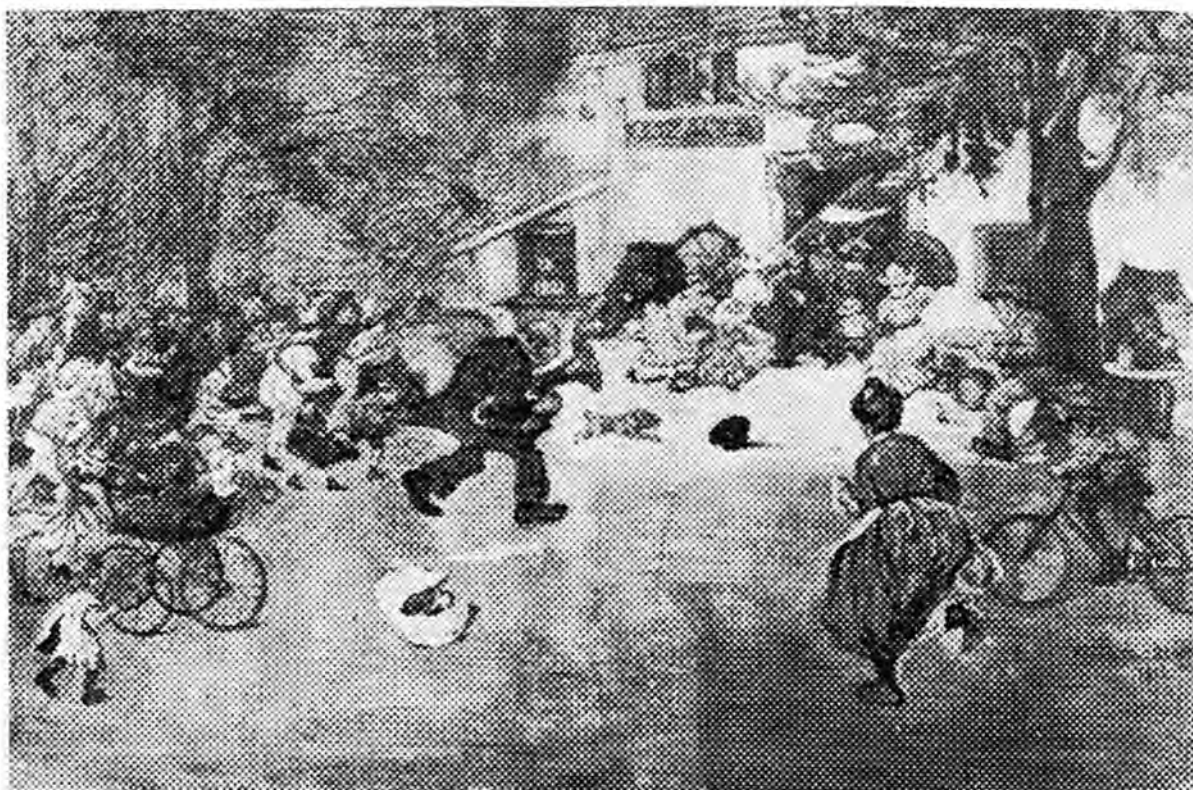
⁵ Petar Skutari: *Karlovačko slikarstvo od 1900. do danas*, katalog izložbe, Karlovac, Gradski muzej, 1978., str. 5. i 17.

⁶ Petar Križanić: *Izložbe – Rosandićeva monografija*, „Kritika“, 1921., br. 4., str. 146 – 147.

⁷ Pismo Vilka Gecana iz 1961., upućeno supruzi pokojnog Pjera Križanića, u vlasništvu autora teksta.

⁸ Opširnije u tekstu Ladislava Žimbeka: *Posljednji razgovor s Nikolom Polićem*, „Republika“, 1961., br. 6., str. 9 – 11.

⁹ Bogumil Car: *Ratni doživljaji 1914. – 1918.*, u monografiji Bogumil Car, Zagreb, „Art magazin Kontura“, 2010., str. 227., 256., 258. i 266.

Pred krčmom, zajednička slika Vilka Gecana i Pjera Križanića, nastala u Karlovcu 1915.

običan vojnik bio je udijeljen strojnoj pušci. Tu se pritajio i ufurao k vodičima konja, a kao takav lako se dodijelio bilo kamo.”¹⁰ Treba reći kako je Pjer slikao razglednice s fronta i slao ih u Karlovac, pukovniku Herdi za invalidski fond. U fundusu Muzeja grada Karlovca, nalaze se i dva Križanićeva ulja na platnu ratne tematike. Riječ je o pejzažima s prikazima položaja koji su zauzele karlovačke postrojbe na tirolskom bojištu (*Pogled prema Costesinu i Monte Vereni, Pogled s borbenog položaja prema Costesinu i Monte Vereni*). Obje ove slike izložene su na izložbi „Sem puško zagledal in jokat začel: 96. pehotni polk iz Karlovca na soški fronti“, koja je 2016. održana u Goriškom muzeju u Novoj Gorici.

Da se je u Karlovcu nalazilo još Pjerovih slika iz ovog perioda, dokazuju pisma koja je 1956. Pjeru uputila izvjesna Božena Morgenstern, službenica N. O. kotara Karlovac.¹¹ Ona navodi kako u svom posjedu ima njegove slike iz 1916. godine i daje mu kao autoru prioritet za njihovu kupnju. Slijedom toga zahtijeva od njega “konkretnu ponudu, jer će u protivnom s njima drugačije raspolagati budući da već imade za njih dva ozbiljna reflektanta.” Smatrajući kako je riječ o radovima koji su i dalje njegovo vlasništvo, Pjer joj je u pismu “ponudio samo odštetu za čuvanje radova”, što ona nije prihvatila smatrajući kako između nje i slikara može doći “do sporazuma jedino na temelju kupnje odnosno prodaje”, na koju se, recimo i to, Pjer nije odlučio. Da li su Pjeru tom prilikom ponuđene slike koje prikazuju položaj karlovačkih postrojbi na talijanskoj fronti i koje se sada nalaze u fundusu karlovačkog muzeja, ili pak neke druge, na temelju pisama koja su izmijenili Pjer i Božena Morgenstern, nisam uspio razabrati.

Poznato je da je Pjer na talijanskoj fronti izdavao i ilustrirao šapirografirani rovovski humoristički list *Brocak* (nekada u posjedu zagrebačkog novinara Vladimira Horvata, ne postoji u fundusu NSK u Zagrebu) koji je nazvao prema njemačkoj riječi *Der Brot-Sack* koja označava vojničku torbu za kruh. Prema literaturnim podacima, Pjer je još 1913. prestao objavljivati karikature u “Koprivama”, a nije ih objavljivao ni za vrijeme rata, što potvrđuje tekst novinara “Zagrebačkog dnevnika” koji navodi kako se za njegova boravka na ratištu, “osjećala u našim šaljivim listovima odsutnost ovog karikaturiste, koji je svojom inteligencijom i duhovitošću, mnogo doprinio razvoju naše karikature.”¹² Time je više nego dragocjeno svjedočanstvo poznatog karlovačkog prozaika Stjepana Mihalića koji je Pjeru posvetio nekoliko redaka u svojoj kulturno-feljtonističkoj knjizi *Časkanja u suton*. U njima on navodi kako je, kao petnaestogodišnjak na pragu književne karijere, “s nestrpljenjem očekivao svaki broj zagrebačkog humorističkog polumjesečnika *Šišmiš* (1915. – 1917.) u kojem je (vjerojatno pod dosada nepoznatim pseudonimom, op. B. V.), objavljivao karikature ‘Veliki Pjer’.”¹³

Djelujući pola stoljeća, Križanić je realizirao preko tri tisuće karikatura koje svojim likovnim dometima i univerzalnim karakterom svojih poruka, zaslužuju pozornost i obavezuju na podsjećanje. Memoriranju njegova života i djela zasigurno bi doprinijelo i “prenašanje” izložbe Pjerovih karikatura, koja je tijekom X i XI mjeseca ove godine održana u izložbenoj dvorani Biblioteke SKD “Prosvjeta” u Zagrebu, u izlagačke prostore ovdje spomenutih, Pjerovom biografijom obilježenih gradova: Gline, Petrinje i Karlovca.

¹⁰ Isto

¹¹ Riječ je o dva pisma datirana u Karlovcu, 18. i 22. X 1956., u vlasništvu autora teksta

¹² Anon.: *Naši kipari, slikari i grafičari*, “Zagrebački dnevnik”, 1. II 1922.

¹³ Stjepan Mihalić: *Časkanja u suton*, Karlovac, Matica hrvatska, 2002., str. 121.

TROCKI – ČOVJEK KOJI JE PRAVIO HISTORIJU

PRILOZI UZ GODIŠNJICU

PIŠE: Đorđe Matić

Za sve koji su se smatrali protivnicima režima i službene marksističke ideologije na Istoku, ime Trocki je bilo znak antikonformizma, a na Zapadu otpor surovosti kapitalizma i simbol novih revolucija u trećesvjetskim despocijama. Bilo je skrivena zakletva pretpostavljenim vrijednostima misli, nastojanja i vjernosti Revoluciji i idejama koliko istinski idealističkim toliko i, vidi se iz ove perspektive, sumanutim

1912. u Beogradu, u hotelu Moskva, okružen različitim ljudima, tipovima, mislima i stavovima sjedi i dopisnik moskovske *Pravde*. Stigao je tamo da izvjesti o upravo počinjućim Balkanskim ratovima i, malo zatim, piše: "Varoš ima sasvim naročiti, uzbuđen vojnički izgled. Svi su mobilizirani. Trgovine su prazne, nema kupaca, a na minimum se sveo i broj prodavača. Nema radne snage."

Pašićeva (pre)oprezna i nepovjerljiva Srbija izluđena pravim i lažnim špijunima, opterećena ratovima i pritiscima svih vrsta, nezadovoljna kako dopisnik piše za rusku štampu, protjerat će ga 1913. Ime novinara je Lav Davidovič Bronštajn, a svijet će ga znati samo pod pseudonimom koji će izazivati religiozno udivljenje, strah ili pak zazor i zasljepljenu mržnju – "Trocki". Taj tadašnji dopisnik liberalne štampe, napisat će i ovo:

"Pojedinač, grupa, partija ili klasa sposobna da 'objektivno' čačka nos dok gleda kako se ljudi dave u krvi i, pod naređenjima odozgo, da masakrira nezaštićeno stanovništvo, osuđena je da istrune i da je crvi pojedu dok je još živa."

Rečenica danas zvuči stravično, u ehu neželjenog sarkazma kojim će se historija podsmijati upravo onome tko ju je, samu Historiju, sam stvarao kao rijetko koji pojedinac neshvatljivog Dvadesetog stoljeća. Trocki je bio upra-

vo taj. Komandant Crvene armije, drugi po moći partijac-boljševik tokom i poslije Oktobra, odmah iza Lenjina, pa nakon Revolucije kao glavni ideolog i teoretičar, provoditelj u praksi(su) teorije diktature proletarijata. I čovjek na terenu, praktičar gotovo bezgranične vlasti, i onda suparnik i opozicija Lenjinovom strašnom nasljedniku. Otpadnik i renegat, stvarao je lično, *vlastitom rukom* sistem gdje će se gornja rečenica u svojoj objektivnosti i zlonamjernosti jednako, u hladnoj determiniranosti i ostrašćenosti ovaplotiti u neslućenom, do granica razuma zakrvavljenom obliku, masovnom zločinu bez precedenta i bez prave mogućnosti razumijevanja.

Nakon svega, mnogo decenija nakon nedostojnog kraja revolucionara, svirepim ubojstvom u Meksiku, sjekirom za led u glavu, nakon što je Nalogođavac u Moskvi odavno već bio mrtav, a nepojamni režim i dalje postojao, ime, odnosno pseudonim je – prvo rehabilitirano pod Hruščovom – još uvijek iz historijskih magli i mraka zvonilo uporno kao tajna javka, širom planeta. Dugo bi ovo ime, i neobično ustrajno, kresnulo kao lozinka, kao motto i skriveni program svih s drugačijom, *alternativnom* vizijom Ideje a time i čitavog svijeta. Za sve koji su se smatrali protivnicima režima i službene marksističke ideologije na Istoku, ime je bilo znak antikonformizma, na Zapadu otpor surovosti kapitalizma i simbol novih revolucija u trećesvjetskim despocijama. Pseudonim, uz zaboravljeni patronim, bilo je skrivena zakletva pretpostavljenim vrijednostima misli, nastojanja i vjernosti Revoluciji i idejama koliko istinski idealističkim toliko i, vidi se iz ove perspektive, sumanutim. Za vrijeme naših mladosti u posljednjoj dekadi vladavine jedne od verzija, blažih, iste ideologije, i naši su mlađi, u džins odjeveni i redom zabrađeni profesori marksizma izgovarali ime izazivački i skoro konspirativ-

no (!). Jednako kao u kružocima u Bombaju i Santiagu de Chile, i kao britanski pisci s Oxforda i disidenti s ljubljanske i beogradske Univerze, jednako kao i britanska punk grupa Stranglers koja je iz neočekivane točke svijeta svoju odu vremenu "bez heroja" ("No More Heroes"), intonirala sa *"whatever happened to/ Leon Trotsky"* – a svi zajedno kao urotnici i upućenici neke mistične tajne koja nije dostupna sljedbenicima propisanih (što je, unatoč dogmi, i ironično i nedostojno značilo trajno glahjšaltujućih) partijskih linija. I usuprot svim konformistima, onim zapadnim, u slobodnim društvima, u istočnim, iza neprobojne granice gdje počinju nerastočive magle i ledene tame, i na kraju, kod nas – u sredini, u vječnoj sredini između svjetova više sretnih i onih manje blagoslovljenih, u kojima bi čovjek imao mogućnost dostojnog postojanja "na zemlji toj", kako je pjevala himna te i takve internacionale (!) i bratstva po vjernosti jednoj jednako neostvarivoj koliko opasnoj utopiji. Pravili su svi zajedno od Trockoga svjetovnog martira, mučenika, od revolucionara napravili su, ionako po njegovom biću, karizmatika, što je u teleološkim i eshatološkim analogijama između kršćanstva i marksističke "vjere" lijegalo nekako lako u toj u svojoj suštini mističnoj kulturi.

Tamo azijski okrutni i lukavi birokrata Džugašvili, a ovamo teoretičar i revolucionar s prve linije, pun nesmiljene pasije i nepopustljiv; ovamo u sivo uniformirani sjevalasnik – tamo intelektualac pod cvikerima i s profsorskom bradicom. S jedne strane komunistički pragmatik koji je najprije glađu pomorio seljačke narode na plodnoj zemlji; s druge prognani, ponosni nosilac "izdane revolucije"; s jedne strane cinik koji je napravio pakt i s Hitlerom, s druge profet koji je razumio i jasno opisao dolazeću opasnost nacizma. Na kraju i poslije kraja: s jedne strane nemilostivi masovni uboji-

ca gonjen paranojom i opijen, opsjednut vlašću nad najvećom državom na Zemlji, a s druge apostat i sanjar drugačije verzije zajedničkog, internacionalnog utopijskog sna.

**"Pojedinaac, grupa, partija ili
klasa sposobna da 'objektivno'
čacka nos dok gleda kako se ljudi
dave u krvi i, pod naredjenjima
odozgo, da masakrira
nezaštićeno stanovništvo,
osuđena je da istrune i da je crvi
pojedu dok je još živa"**

Privlačna je bila ta slika, ovaj naslut nečega tajanstvenog, što nije za svakoga. To je bilo "komunističko otajstvo", "aura" (benjaminovskim pojmom, nastalim svega koju godinu prije ubojstva Trockoga). Nudila je izgublenu mogućnost, san o Trockom kao neostvarenom Lenjinovu nasljedniku a time i nedogođeno, neostvarenu, neizvrljenu budućnost – bolju i svjetliju od one koja se odvila i koja će se još događati. Fantazija je nudila nadu –

“nadu unatoč nadi”, parafrazom Nadežde Mandeljštam – i onda kad se činilo da je nerealna hipoteza nešto što u sebi nosi snagu i koja je mjerom svih neposlušnih idealista.

**Pravili su svi zajedno od
Trockoga svjetovnog martira,
mučenika, od revolucionara
napravili su, ionako po
njegovom biću, karizmatika, što
je u teleološkim i eshatološkim
analogijama između kršćanstva
i marksističke “vjere” lijegalo
nekako lako u toj u svojoj suštini
mističnoj kulturi**

Danas, nakon svega, vidimo bolje. Povijest i historiografija, nemilosrdne kao i sve kad se pišu u slobodi, od duha i slova nesputanog ograničenjima i cenzurom, pokazuju djela i *djelo* Trockoga u svoj njenoj pak nemilosrdnosti i na momente nedostojnoj, preskupoj iluzornosti. Skoro trideset godina nakon pada i lomljenja krhotina istočnog totalitarnog režima, u podsjećanju na stogodišnjicu Revolucije koja je zauvijek promijenila stoljeće i svijet, ali unazad, hegelovski, i kompletnu historiju, stvari se vide bolje, svakako jasnije, barem u onim osnovnim, najbitnijim postulatima, to jest temeljima humanosti – koji se danas, paradoksalno i opsceno, kao prve zaboravljaju. U svojoj opasnoj neodgovornosti ne trebaju se takvi tražiti daleko. Kao tipičan, uvredljivo trivijalan, a time ne manje zapanjujuć primjer neo-dogmatske beslovesnosti, dovoljno je vidjeti tekst upravo u prošlom broju „Prosvjete”, u kojem je citat samog Trotskog koji kaže da će “u idućoj (sic!) revoluciji *spontano stvaranje* sovjeta zahvatiti cijelu zemlju” (gdje autor teksta još dodaje kako se ovo “uglavnom i ostvarilo”). Već se tu, na osnovu jednoga izdvojenoga citata – od milijun potencijalnih – pokazuje što je bio Trocki – i hipokrit i fantast, gdje se ne zna što je opasnije. Stvaranje sovjeta po njemu “zahvatice” zemlju – kao da je kakva prirodna pojava, dakle, koja ide sama bez upliva izvana, a ne ono što je Ideolog provodio ustrajno, planski (!), temeljno, agitpropom, putujući po nepreglednoj zemlji, i izdajući proglase, izvikujući parole i držeći vatrene, silno uvjerljive govore koji su dizali mase od Japana do Poljske, utjerujući lideju u glave mužika i buržoazije, radnika i besklasnih, “reakcije” i menševika (kojima je najprvo pripadao), utiskujući ih u svijesti rječju, agitacijom, prijetnjom i strašću, vjerom i retorikom. Ili revolverom, metkom u čelo bez pitanja i okreta, bez griznje i sumnje.

Historičar Robert Service, poznat po biografijama Lenjina i Staljina, kompletirajući treći u “Velikom triju”, u recentnoj biografiji “Trotsky” ostavlja malo mjesta za dvoznačnosti i ambivalencije. Čak i kad bismo tako htjeli, čak i da se ne slažemo, u ime svega u što se vjerovalo nekada. Na simplifi-

cirano američko novinarsko pitanje jednom prilikom, je li Trocki bio “dobar ili loš momak”, Service odgovara da nije bio nijedno n drugo nego – “loša pojava”, odmah bacajući neželjeno podsmješljivo svjetlo na onu marksističku – historijsko-materijalističku frazu o “historijskoj nužnosti”, baš kao i što takav odrješit stav osvjetljava odjednom i šokantno sve stare iluzije. Kako stvari, naravno, nikad nisu sasvim jednoznačne – to treba ovdašnjoj pameti i “lijevoj” i “desnoj” stalno ponavljati – tako je pokojni Christopher Hitchens, “post-trockist” kako je sam sebe nazvao, na gornju Serviceovu tvrdnju, odmah dodao duhovito da je ovo možda istinito, ali da je u istom smislu Trocki i “jedan od rijetkih koji uopće zavređuje takvo pitanje”.

Da, nema sumnje da se radilo o izuzetnom čovjeku i umu. Vrsta rezolutnosti, determiniranosti i to kod jednog intelektualca, kakve je imao Leon Davidovič, nešto je što ne postoji više danas, osobine koje su imali samo i jedino ljudi sasvim određene ere i epohe. Biti verziran u nijansama dijalektičkog materijalizma, ekonomije, povijesti i (historije) političke misli, pisati proglase, članke, teorijske rasprave, polemike, memoare (vrhunske), a u isto vrijeme biti revolucionar, ne onaj iz prikrajka, nego jurišnik, pučač, *streljnikov*, komandant koji vodi armadu od pet milijuna. On je dokaz revizije negdašnje dugotrajne teze: ne pravi historija čovjeka isključivo – čovjek pravi historiju.

Izdana revolucija

A na, trajno implicitno i logično pitanje kakav je to čovjek onda bio, bilo bi smiješno umisliti da bi jedan tekst mogao odgovoriti na to – kao kad bismo, Krležinom slikom, “htjeli osvijetliti Amazonu jednom švedskom šibicom”. U isti čas, i na liniji rečenice iz prošlog pasusa, ne treba padati na danas popularne kvazimetre kulturalnih studija i ostalih zabuda o “apliciranoj psihologiji”, niti, koliko god to bio privlačan put, tražiti đavola u dnu čovjeka, tražiti razlog ili razloge, lične motive (“iz djetinjstva”) koji su ga odredili. Ne, revolucionar je radio to što je radio određen i pritisnut *političkim razlozima i nužnostima*, imanentnim politici kao praksi. U depolitiziranim vremenima to se dugo već zaboravlja. Pa ipak, kad se (ponovno) uzme i pročita njegovo najpoznatije djelo, teško je sasvim oduprijeti se da se kroz stil ne ode u jedan oblik takva čitanja, uz koje se uvijek pita i koje uvijek nameće, pokazuje, i implicitnog autora, što je jedan korak od psihologizacije. Kako god bilo, čitajući knjigu *Izdana revolucija*, najpoznatiji rad Trockoga, nastao u egzilu 1936. godine, vrlo brzo uviđa se nešto kritično, možda jedan od ključeva.

Ton kojim Trocki piše, ako čovjek ima i malo sluha za stil, govori čak više nego izneseno – nijansa upravo koju dogmatska pamet odbija ili ne zna da čuje: to je ton čovjeka bijesnoga. On govori polemički, naravno, u svojoj antistaljinskoj dijabri, no i kad iznosi obične statističke brojeve i podatke, čak i kad su najbanalnije ekonomske statistike i cifre o proizvodnji i urodu (“šećerne repe” (!)) ili o inflaciji rublje, u tome registru kao da je i crta dodatna, neki “surplus” hladnog gnjeva. Ovo može biti manje ili više važno, čak proizvoljno. No druga je crta očita i krucijalna: to je ton dogmata u svakoj čestici, nekoga tko ne savija ni za jotu vlastita uvjerenja i ne odstupa od misije koju su stvorila uvjerenja. Bez namjere amaterskog psihologiziranja ponovo, ton je, međutim, i beskrajno arogantnog čovjeka, dociranje samoopsjednutog pojedinca bez truna sumnje (predmet njegove knjige tako je “donošenje točne ocjene onoga što jest”, piše on u uvodu) i

potpunoj nefleksibilnosti spram bilo čega osim općih pojmova – revolucija, ekonomija, socijalizam, “prelazno stanje”, država, vojska, borba, SSSR. On je, iz toga, apsolutno lišen mogućnosti da misli o *jedinki*, o pojedincu, o individui, onako kako razmišljamo kad mislimo o masama i narodima, uvijek barem nekako izvlačeći nepoznatog pojedinca iz toga mnoštva, neko lice makar, kao dio veće grupe i zajednice, društva uostalom – iz jednoga u sve i prema svima. Da, primijetiti to, nedostatak ove osobine u “metodi” komunističkog teoretičara, naivno je i smiješno u ponovnoj misli o čovjeku koji je gledao Historiji u lice, koji ju je stvarao, jurišajući na stari svijet istinski neustrašivo (nema svjedoka koji ne govori o hrabrosti Trockoga). Kako u svemu tome može biti predodžbe o jedinci, a iz nje, implicite, i bilo kakvog, makar apstraktnog uživanja, kad se pred zahtjevima Revolucije pomisli na konzekvence koje su nužnost, koje su neizbježne. Revolucionar-teoretik sâm, takvo bi naivno humanističko suživljavanje, suosjećanje (“solidarnost” je nešto drugo), nazvao “buržoaskom slabošću” vjerojatno, kao i svaku psihologizaciju (iako će ga Adolf Joffe upoznati sa psihoanalizom) – kao na kraju i sve što se ne poklapa s materijalističkom dijalektikom, na liniji poludjelog hiperracionalnog, a degeneriranog scijentizma. Jer što su “mali” i prezreni pojmovi i stanja takozvanoga običnoga čovjeka pred zadaćom posvećenika i zelota koji bi da na osnovi jedne društvene teorije (samo jedne!, od bezbroj mogućih!) izgrade društvo kakvo nikada nije postojalo, koje će se računati od nove Nulte godine, ispod koje je podvučena crta i sve se ravna prema njoj, prije i poslije. Trocki u *Izdanoj revoluciji* ima poglavlje “Sovjetski teridior” uostalom, u ehu prethodnika Francuske revolucije i prvog suvremenog *ab initio* markiranja i mjerenja Novog doba. Što u tome znači jedinka, sa svojim psihološkim ustrojem i potrebama koji bi bio makar dijelom izvan historijskih uvjetovanosti, individua sa svojim unutarnjim svijetom koji je mali i neznatan u odnosu na projekt novoga svijeta, u odnosu na provođenje i postvarenje zastrašujuće prozvané “permanentne revolucije”? Ništa, samo crv kojega će historija zgaziti jednim udarcem komesarske čizme ili radničke cokule.

Poslije kraja

Oktobarska revolucija nevjerovatan je i veličanstven događaj Historije. To je svakako najznačajnije gibanje masa u povijesti, i bez ikakve sumnje jedan transcendentni uzlet za čitav humanitet, za čitav, kako pjesma kaže, “ljudski rod”, i za bolji svijet.

Ali, ono što se upravo čitajući Trockoga i razmišljajući o toj jedinstvenoj ličnosti danas osvjetljava van svake retorike – pogotovo, da se razumijemo,

one trijumfalističke zapadne – jest to da je u samom njenom nadljudskom pokušaju već bila klica vlastite propasti, korijen apsolutnog užasa izrastao iz same teorije, iz teorijskih premisa i njihovih ambivalencija, njihovih nedovršenosti. Jer lako što bi jedan pokušaj propao, da u toj dijalektici o razvoju i boljitku, kad je iz teorije primijenjena u politiku, u “praksu”, nije bila intrinzičnost koja će u svojoj najstrašnijoj formi požderati milijune ljudi. *Vlastitih* ljudi. Ne “Drugoga” – nego vlastito sjeme i plod svoje zemlje – one upravo za čije se oslobađanje od neshvatljivih neljudskih uvjeta, u krajnjem historijskom paradoksu, i krenulo u samom početku, iz ideje nošene prečistim idealizmom i očajem masa, ako ne već uvijek i takvim idealizmom vođa (a Vođa prvi to nije imao *nota bene* – Lenjinova figura danas se u tom smislu, također čitajući njegove spise i zastajući ukopani nad idejama, pokazuje u svojoj ledenoj, fanatičkoj monstroznosti). I opet spoznaja, kao da je prva: kako briljantno primjećuje filozof Mario Kopic, citirajući Đinđića, kad provali “nesputana (teorijski nekontrolisana) upotreba pojma ‘revolucije’”, onda je sve ono poslije 1917. bilo neizbježno. I kakav samo paradoks, nepojmljiv gotovo: u ime napretka društva, dakle u ime ljudskog roda – zgažen je sam čovjek.

S jedne strane nemilostivi masovni ubojica gonjen paranojom i opijen, opsjednut vlašću nad najvećom državom na Zemlji, a s druge apostat i sanjar drugačije verzije zajedničkog, internacionalnog utopijskog sna

Trocki je, vidi se iz svakoga reda *Izdane revolucije*, prema toj nedopustivoj i svjesnoj izvjesnosti i njenoj cijeni savršeno ravnodušan.

Tu se odmah javlja nešto finalno, konačno – uvid koji je nagao, momentalan, i refleksivan podjednako. Sve to teoretsko obrazlaganje, propozicije i premise – danas se tek doro vidi, nakon svega – nisu ništa do čisto ludovanje kad se kao odblesak u tmini javi slika živih ljudi, običnog i nesretnog ruskog svijeta najprije, naroda i inteligencije, svih klasa i građana koji će idejno bješnjenje i pseudonauku platiti tako strahovito, u masama, košenim poput klasja, nestajanjem u milijunima, ili platiti gaženjem i ponižavanjem kao oni čudom preživjeli, kojima su u razmacima sedamdeset godina lomili kičmu, moral, ljudskost, u velikoj, tragičnoj zemlji, zemlji-mučeniku koja tako dugo izbora nije imala ni najmanjih, a u njima ni mogućnosti da se sistem promijeni. Ili makar malo više oljudi.

Ravno prije stotinu godina, sasvim drugačiji, promijenjeni Trocki u odnosu na onoga iz Beograda s početka Balkanskih ratova, na Sveruskom je kongresu sovjeta u oktobru 1917. čuveno vikao menjševicima, svojoj bivšoj frakciji. Obrušavajući se na njih, na “jadne, izolirane individualce (!)” koji su svoju “ulogu proigrali”, tjera ih čuvenom frazom da odu gdje im je mjesto – “na ropotarnicu povijesti”.

Idealima i stremljenjima, čak i uspomnama unatoč, tamo će nakon svega ipak otići i on sam. I neka.

TEKST SVETE PETROVIĆA O TVORNICI PLIVA

SVETO I DRAGICA

PRIREDIO: Čedomir Višnjić

Tekst Svete Petrovića objavljujemo u povodu stote godišnjice Oktobarske revolucije, kao ponovo pronađeno ljudsko lice njene domaće verzije. Historijske pravde radi treba povremeno skinuti naslage nabacanog blata sa njenog lica i vidjeti o čemu se zaista radilo.

A pravde svakako ima u činjenici da je njene humane vrijednosti u ovoj priči svojim perom izrazio Svetozar Petrović.

U predstojećem periodu baklje će preuzeti i nositi brat Gajo sa svojim društvom i časopisom

U trenutku u kom piše i šalje u Beograd ovaj tekst mladi novinar-pripravnik, namještenik Novinskog poduzeća „Narodna štampa“, odsjek „Vjesnik“, ima navršenih 18 godina i ima kao karlovački srednjoškolac višegodišnje iskustvo u dopisničkoj službi za „Omladinski borac“ i „Borbu“. Svetozar Petrović spada u VI plaćevni razred, kako mu stoji u rješenju, redakcija ga šalje po terenu, a on im donosi brojne reportaže o obnovi zemlje i izgradnji onih koji su je obnavljali. Teško je danas vrednovati takve tekstove, izvanredna je okolnost da su u porodičnoj arhivi svi sačuvani i uredno složeni, ali čini se da je u svom poslu bio mladalački iskren, nadprosječno pismen, ideološki nadahnut dakle, uspješan i zapažen.

Ipak ne znamo kako je do njega došao Mirko Simić iz izdavačke redakcije beogradskog „Rada“ i upoznao ga sa za to vrijeme tipičnim izdavačkim poduhvatom, njihovom namjerom da izdaju knjigu reportaža „o najistaknutijim omladincima – radnicima FNRJ“. Bilo kako bilo, uskoro mu je Branko Jovanović iz „Rada“ poslao dopis-narudžbu za reportažu o Dragici Rajković, radnici zagrebačke „Plive“. Dopis je sadržavao i tipska uputstva o

Zgrada tvornice PLIVA 1950-ih

tome kako treba dati; lik omladinca, „njegov razvoj kao čoveka i radnika“, pomenuti prošlost, i što je najvažnije, „dati sliku naše stvarnosti“. Uz napomenu kako treba izbjeći „parole i deklarativnost“.

U nekih mjesec dana izabrani autor je svoj posao obavio i na adresu Cvijićeve br. 50 poslao tekst „Zajedno rastu njih dvije...“. Danas je lako reći, tekst patetičan, ideologiziran, tendenciozan... Ali je lako i zapaziti da 18-godišnji autor donosi generacijsku istinu u njenom jezgri, svakako važan dio istine jednog vremena, i svojevrstu najavu generacije koja će dominirati intelektualnom scenom federalne Hrvatske u decenijama koje su dolazile.

Tekst objavljujemo u povodu 100-godišnjice Oktobarske revolucije, kao ponovo pronađeno ljudsko lice njene domaće verzije. Historijske pravde radi treba povremeno skinuti naslage nabacanog blata sa njenog lica i vidjeti o čemu se zaista radilo. A pravde svakako ima u činjenici da je njene humane vrijednosti u ovoj priči svojim perom izrazio Svetozar Petrović. U predstojećem periodu baklje će preuzeti i nositi brat Gajo sa svojim društvom i časopisom.

Tekst izlazi još jednom u vremenu bahatog i rasipničkog odnosa aktuelnih pobjednika prema „Plivi“ i brojnim Plivama hrvatske privrede. Zato, bez iluzije o prošlosti i budućnosti, povremeno treba podsjetiti na njihovo rodno mjesto.

(Tekst nam je ustupila gđa Radmila Gikić-Petrović, na čemu joj toplo zahvaljujemo)

ZAJEDNO RASTU NJIH DVIJE – DRAGICA I „PLIVA“

Pet tvornica bilo je nekad u toj zgradi na Črnomercu – od tvornice češljeva i „Vrpce“ do tvornice lijekova. Danas je u njoj i novo izgrađenim objektima oko nje smještena najveća tvornica lijekova u našoj zemlji „Pliva“. Čovjek učini sebe smiješnim kad kaže: „Ova tvornica postojala je i prije rata“, jer više nego šest puta povećali su se njeni pogoni posljednjih nekoliko godina. Izrasla je čitava naša domovina, izrasla je i „Pliva“. A s „Plivom“ izrasle su i stotine njenih radnika i radnica. Izrasla je i Dragica Rajković, skromna radnička djevojka s Trešnjevke. Postala je drugačija nego što je bila i nego što bi bila da se u „Plivi“, na Trešnjevci, u Zagrebu, u čitavoj našoj zemlji nije dogodilo ono što se zaista dogodilo i što se moralo dogoditi.

Otac, građevinski radnik, umro joj je kad je navršila sedmu godinu. I onako težak život u kući postao je poslije očeve smrti još oskudniji. Dragica te godine nije mogla poći u školu. Njena majka, jedna od onih mnogobrojnih Zagorki koje su sa teških prilika na selu bile potjerane poslije Prvog svjetskog rata u Zagreb, u industriju, odlučila je da svoje dijete pošto-poto da školuje. Posao u Zagrebu nije mogla dobiti – otišla je da radi na selo. Dragica je, živeći kod tetke, pošla u prvi razred osnovne škole. Nakon osnovne, završi i stručnu školu. Iste godine završio je Drugi svjetski rat. Zagreb je oslobodila Jugoslavenska armija. Čitav grad govorio je samo o slobodi, o jednakosti, o pravdi. Dragica je počela da razumijeva smisao razgovora koji su se kod nje u kući dosta vodili.

Ona je osjetila da je počeo nov život – sve je previralo na ulici i, još više, u omladinskom domu. Svakog poslijepodneva sakupljalo se pred njim sve mlado iz čitavog bloka, uzimali su lopate i pijuke i odlazili da ruše bunkere i urušene zgrade, dok su se najmlađi „razvijali u strelce“ preko čitavog rajona i skidali zaostale ustaške i njemačke parole. A kasno u noć dom je odzvanjao od pjesme omladine.

Jedna takove večeri – ona se dobro sjeća: čitavo poslije podne rušili su zgradu u kojoj je eksplodirala njemačka municija, a poslije toga razgovarali su i pjevali u domu – eto, te večeri, iza jedanaest sati, kad se omladina počela razilaziti, došao je drug Boris i pozvao je na sastanak. Iza pola noći trčala je ona veselo kroz svoju Bribirsku ulicu – više nije bila „obična“, bila je SKOJ-evka, osjećala je da više ne pripada samo svojoj porodici i sebi, već i Partiji. U prvom redu Partiji.

Sljedeće godine šalje Dragicu Rajonski komitet SKOJ-a na Omladinsku prugu Brčko–Banovići, u kulturno-prosvjetno odjeljenje glavnog štaba. Te je godine bila „loše sreće“ – nije radila fizički na trasi i zaključila je da to „nije ono pravo“.

Zato je na godinu, kad se formirala II Zagrebačka omladinska radna brigada „Stjepan Škrnjuga“ niko nije mogao nagovoriti da se ne javi među prvim u brigadu. Još prije polaska nju je njena desetina izabrala za desetara. Razumjela je: nju, djevojku, birali su jednodušno za rukovodioca i mladići zato što je ona SKOJ-evka. Bila je svjesna da ne smije osramotiti SKOJ.

Prvog dana rada na pruzi strašno se umorila – nikad do tada nije radila tako težak fizički posao. Ali svakog dana bivalo joj je sve lakše, a u njoj je postajala sve čvršća odluka da se ne smije osramotiti. Nekoliko puta ukazano joj je najveće priznanje – dizala je i spuštala brigadnu zastavu. Samo onaj koji je makar jednom okusio tu sreću može shvatiti koliko to znači. Čitava brigada gleda u tebe s poštovanjem; kad nešto govoriš – svi te slušaju; a kad se uveče oko barake protegne kozaračko kolo – svako hoće da se do tebe uhvati.

Zadnjeg sata rada na radišću – kad čovjek izvuče stota kolica zemlje preko razgaženog i sklizavog puteljka – ruke same od sebe počnu da puštaju, a ručice kolica neumoljivo klize i klize među prstima. Drugovi to vide i odmah ih nekoliko priskače da pomogne. Ali Dragica nije prihvaćala takove pomoći – tvrdoglavo je primicala prste, koji su obuhvatali ručice kolica, i gurala je uvijek do kraja.

Može li nekome biti čudno što joj je Omladinska pruga dala naziv udarnika?

Kad se nakon dva mjeseca brigada vratila u Zagreb, Dragici se u kući učinilo pušto. Nije tu bilo ni onog kolektiva ni takmičenja, na što se naučila na pruzi. Vidjela je da se tako dalje ne da živjeti i jednog dana – nikad ga ona neće zaboraviti: bio je to 15. juli 1947. – našla se u personalnom odjeljenju tvornice „Pliva“. Tražila je zaposlenje.

– Ali samo ako imate posao gdje se radi po normi, ako nemate – neću raditi kod vas.

Drugarica Slavka se nasmijala.

– Gle, gle. Ti si, mala, sigurno udarnica. A, sad razumijem – nastavi ona spazivši značku Omladinske pruge – to je, znači.

Jedna starija drugarica, koja se tu našla, upade im u razgovor.

– Drugarice Slavka, mi bismo baš trebali čistačicu.

Dragica se snuždila, nešto ju je zgrabilo oko srca i malo je trebalo da zaplače. Drugarica Slavka je to razumjela: Ne, Dragica ne podcjenjuje posao čistačice, ali ona hoće da se takmiči. Zato odlučno reče:

– Neće ona biti čistačica. Ona pita za normu. Tri mjeseca će raditi na pomoćnom poslu, a iza toga – na normu.

Uze je za ruku i odvede u galensko odjeljenje.

Prošla su i ta tri mjeseca. Na pomoćnom poslu Dragica je pokazala kako može da radi. Zato joj se nakon toga ostvarilo ono za čim je čeznula. Šef odjeljenja – na inicijativu komunista – odredio je Dragicu da radi na pakiranju sirupa, na jednom od najtežih poslova u odjeljenju. Već drugog dana dostigla je ona normu, a iza toga stalno je prebacivala.

Poslije nekoliko mjeseci pridošlo je mnogo novih radnica u tvornicu. One nisu znale kako treba da se radi i znatno su podbacivale norme. Partijska organizacija dala je inicijativu da se pređe na lančani sistem rada po brigadama sa izmiješanim novim i starim radnicama, kako bi uz starije radnice i nove postizale bolji rezultat. Dragica je to odmah prihvatila – takmičenje ona nije shvaćala kao borbu za vlastito isticanje. To je naučila još na Omladinskoj pruzi. A kad je njena omladinska brigada „Sirupašica“ počela visoko premašivati normu – ko srećniji od nje!

Njezina je brigada postala prava škola. Dragica i njene drugarice Marije – Marija Vandekar i Dalmatinka Marija Martinović radile su stalno zajedno. Svaka dva-tri mjeseca dolazile su im po dvije nove omladinke, ostajale su kod njih dok se ne osposobe za posao, a zatim bi odlazile dalje.

Krajem maja 1948. godine na sastanku SKOJ-evske grupe u „Plivi“ Dragica Rajković se obavezala da će u čast Petog kongresa KPJ dati 500 dobrovoljnih radnih sati u radu na zagrebačkoj dionici autoputa.

Međutim, prvih dana je izgledalo da su joj pobrkani računi. Tih se dana pred omladinke u galenskom odjeljenju postavio nov problem. Materijal za lakiranje bočica je zakasnio. Najzad je stigao u subotu ujutro.

Direktor poduzeća došao je u pogon i objasnio radnicama stanje.

– Kako ćemo sad isplivati s mjesečnim planom? Da li bi se moglo raditi koji sat prekovremeno?

Dragica i njene drugarice Marija Šoštar i Rasena Nadoš rekoše mu neka ne brine:

– Lako ćemo mi to urediti.

Tu noć radile su one do jutra. Izlakirale su oko 10 000 bočica, zatim otiđoše kući da popiju kavu i opet se vrate u tvornicu.

Do kraja mjeseca mjesečni plan „Plive“ bio je izvršen.

Ali Dragica dotle nije dala još ni jednog radnog sata. Drug Marjan – sindikalni rukovodilac – spomenuo joj je u razgovoru njenu obavezu i s osmijehom joj prigovori:

– Ti, Dragice, slabo znaš računati. Do Kongresa još ima jedva pedeset dana.

– Što te briga – ja znam kako ću.

Odist, ona je znala kako će izvršiti obavezu. Početkom juna nastupila je na godišnji odmor. Prvog dana odmora u dva sata ujutro bila je već na gradilištu autoputa.

– Morala sam uraniti, priča ona, ZET-ovci su dolazili oko tri sata izjutra, pa sam se bojala da ću ostati bez alata.

Kad je prekinula oko podneva, poručala je i nastavila da radi do osam uveče – i tako čitavih četrnaest dana. Upitajte je da li joj je bilo teško! Nasmijaće vam se u lice i kazaće:

– Ne, naročito ne iza 5. juna. Iza 5. juna budila sam se već u jedan sat iza ponoći – nisam dulje mogla da izdržim – i jurila sam prema autostradi.

Naime, 5. juna – tog dana bila je kiša i nije se moglo raditi – Dragica je otišla u tvornicu javiti drugovima da je do sada dala 450 norma-sati. U tvornici su je zadržali do dva sata, pozvali je na sastanak i saopćili joj – da je član Komunističke partije Jugoslavije.

Samo dvadesetpet dana kasnije Dragica je saznala za rezoluciju Informbiroa. Bili su to strašni dani – Dragica pamti početak rata, pamti bombardiranje, ali sve je to neznatno prema onom julsom danu kad su podvostručeni tiraži listova u času nestajali po ulicama, a preko zvučnika su neumoljivo ponavljane rezolucija Informbiroa i rezolucija našeg Centralnog komiteta. Nije se našao niko da uzvikne: „Nije istina, nema nikakve rezolucije“. Mada bi to bila laž – umirila bi je, ona je čeznula za takovom laži.

Tužni su bili prvi dani jula i u galenskom odjeljenju „Plive“. Zamukla je pjesma bez koje se rad ovdje više gotovo i nije mogao zamisliti.

Na partijskom sastanku tih dana čitala su se pisma SK SKPb i CK KPJ. Dragica je počela da razumijeva krutu i surovu stvarnost. I ona se svim srcem, svim svojim bićem izjasnila za Centralni komitet KPJ. Ponovo je odjeknula pjesma u galenskom odjeljenju „Plive“. Bila je u toj pjesmi nijansa bola zbog uvreda nanesenih od onih koje su naši ljudi bezgranično voljeli i duboko poštovali, i nijansa čvrste riješenosti da im se pokaže da naše ljude njihove uvrede nisu mogle pokolebati. Linija na grafikonu omladinske brigade u galenskom odjeljenju bila je u stabilnom usponu.

Peti kongres Partije Dragica je dočekala s premašenom obavezom – sa 750 radnih sati koje je dala na autostradi i sa osvojenom zastavicom najboljeg frontovca na izgradnji zagrebačke dionice.

Čudljiva je bila jesen 1949. godine. Dok su se savinuti i požutjeli snopovi žita molećivo okretali prema razasrtom plaštu oblaka na nebu – kiša kao za inat nije htjela da padne. Tek više od mjesec dana nakon zakašnjele žetve u Slavoniji je započela kiša, pa susnežica i opet kiša. Rijetke seljačke radne zadruge i ekonomije povadile su krumpir, a privatnik ga nikako nije ni vadio. Počelo je da miriši na snijeg i za neizvađene okopavine postalo je zbiljski opasno.

Silna je zemlja bila zasađena krumpirom na ekonomiji „Plive“ u Gabošu. Na ekonomiji nije bilo dovoljno radne snage. Sindikalna podružnica tvornice odlučila da u Gaboš pošalje desetak svojih članova kako bi se zaostatak u radovima nadoknadio. Drugarica Elza, predsjednica podružnice poslala je u pogon da potraži dobrovoljce. U galenskom odjeljenju nije u prvi čas našla brigadiru omladinske brigade na pakiranju sirupa Dragicu Rajković. Ona je upravo izašla da donese materijal za rad svoje brigade. Elza se obratila djevojkama:

– Drugarice, vi znate da mi imamo ekonomiju u Gabošu. Pa ...

– Kraće, što duljiši?

– Eto kraće: trebamo brigadu koja će na dvadeset dana otići da pomogne na vađenju krumpira.

Dvadesetpetogodišnja Marija Martinović slušala je pažljivo Elzu od časa kad im se obratila. Ni jednom ona nije bila na omladinskim radnim akcijama, a Dragica joj je o njima mnogo pričala. Zato Marija nije dugo razmišljala:

– Ići ću ja.

Ostale djevojke u brigadi sporazumješe se očima i kao po prozivci povikaše:

– I ja.

– I ja.

– Ide čitava omladinska brigada iz galenskog – dovršila je Dragica koja je upravo naišla na vrata i čula o čemu se radi.

Eto, tako su odlučile da ide čitava brigada. Druge nedjelje brigada sindikalne podružnice „Plive“ bila je u Gabošu i počela je da radi.

Kiša je stalno padala, a omladinke su radile.

Zadnjeg dana rada pljusak ih je već sasvim mokre predveče potjerao s polja. Na brzinu su utrpale zadnju hrpu krumpira u vreće i prenijele ga u magazin, a onda preskačući potoke vode po dvorištu, upadajući u lokve i namjerno se prskajući – uletješe u sobu omladinskog doma, koji su preuredile za privremeno stanovanje.

Kiša je dobovala po krovu, svagdje vani bila je vlaga i opet vlaga. Djevojke su privukle slamarice ka sredini i polijegale.

Ima li uopće išta ljepše nego kad se čovjek naradi uz smijeh i pjesmu, pa prokise do kože i onda se zavuče u toplu postelju, čuje kako potoci vode cure preko krova, osjeća dah druga koji do njega leži i sluša ga kako priča nešto toplo i lijepo.

Djevojke su razgovarale o svom radu. Mještani, koji su ih nepovjerljivo gledali po dolasku, rekoše im danas da rade više nego dobro. Rukovodioci su im kazali da su izvršile zadatak.

Bile su srećne. Znale su da ima zemalja u svijetu u kojima djevojke njihove dobi žive možda i bolje od njih. Ali bile su sigurne da ne može biti zemlje u svijetu u kojoj bi djevojke njihove dobi mogle da žive ljepše, za veći i plemenitiji cilj.

Sutradan krenule su u Zagreb.

Prekosutra ujutro našle su se opet pred portirnom „Plive“. Učinilo im se da je ona postala još veća i ljepša.

A kad Dragica Rajković ne bi bila skromna djevojka i kad bi se mogla nadviditi nad samom sobom, vidjela bi kako je – iako se na izgled nije promijenila – i sama porasla i postala još ljepša, još više komunist, još više čovjek.

Svetozar Petrović

КЊИЖЕВНИ И КРИТИЧАРСКИ ОПУС МИЛАНА КАШАНИНА (БЕЛИ МАНАСТИР, 1895. – БЕОГРАД, 1981.)

О МИЛАНУ КАШАНИНУ

пише: Др Јана Алексић

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ БЕОГРАД

Иако је књижевно и критичко дело овог полихистора и, за многе, једног од најрепрезентативнијих српских интелектуалаца XX века, подстицајно за многа читања, наша књижевноисторијска самосвест потиснула је Кашанина књижевног критичара и историчара књижевности из главних књижевних токова

Милан Кашанин (Бели Манастир, 1895. – Београд, 1981) био је вишеструка интелектуална и стваралачка личност. Његово унутрашње духовно богатство и велика стваралачка енергија, као и намети друштвеноисторијске егзистенције, иницирали су мноштво културних активности и разнородан стваралачки опус. У српској културној историји је познат као есејист, књижевни и ликовни критичар, историчар књижевности и уметности, приповедач, романсијер, преводац; уредник књижевних часописа Летописа Матице српске (1927–1928) и Српског књижевног гласника (1935–1939); покретач и уредник месечника за уметност Уметнички преглед (1937–1941), као и едиције посвећене савременим српским писцима у Народној просвети (1929). Кашанин је био и кустос и директор Музеја савремене уметности (1928–1936), директор Музеја кнеза Павла (1936–1944) и директор Галерије фресака у Београду (1953–1961).

Кашанинов приповедачки и романсијерски опус обухвата више од двадесет приповедака и три романа. Реч је о збиркама приповедака

Јутрења и блења (1925, 1926), Заљубљеници (1928), У сенци славе (1961) и романима Трокошуљник (1930), Пијана земља (1932) и Привиђења (1981). Аутор је и значајних монографија из области књижевне критике, есејистике, и историје српске књижевности: Пронађене ствари (1961), Судбине и људи (1968), Сусрети и писма (1974), Српска књижевности у средњем веку (1975), као и многих књижевнокритичких и есејистичких текстова, објављених у дневној и књижевној периодици током Првог и у периоду између два светска рата.

Иако је књижевно и критичко дело овог полихистора и, за многе, једног од најрепрезентативнијих српских интелектуалаца XX века, подстицајно за многа читања појединих српских аутора и разумевање књижевних и историјских облика и појава, па и епоха (понајпре српске књижевности и уметности средњег века), наша књижевноисторијска самосвест потиснула је Кашанина књижевног критичара и историчара књижевности из главних књижевних токова XX века. Важно је овом приликом напоменути и са страница српске историје књижевности скрајнуте његове књиге приповедне прозе и романа.

Иницијатива да се ове године одржи научни скуп и објави зборник радова посвећен књижевном и критичком делу Милана Кашанина проистекла је из увида да је неопходно расветлити поетичке и културне аспекте његовог књижевног стваралаштва из различитих теоријских полазишта, установити његов статус у традицији модерне српске приповетке и романа и указати на значај и домете његових студија и есеја из области књижевне критике и историје књижевности. Такав подухват би на релевантан начин и са адекватног историјског одстојања исправио културноисторијски превид великог значаја и естетичких вредности Кашаниновог књижевног и критичког стваралаштва и умногоме допринело неговању културе сећања.

ПОГЛЕД СТРУЧЊАКА НА КАШАНИНОВО ДЈЕЛО

ПИШЕ: Ђорђе Нешић

На дводневном скупу судјеловало је двадесетак излагача из Даља, Бањалуке, Београда, Новог Сада и Сомбора. Скуп је тематски подијељен у осам целина: Свједочење, Општи поглед на Кашаниново дјело, Средњовјековне теме, Деветнаестовјековне теме, Почетком двадесетог вијека, Књижевна и есејистичка дјела, Односи с другима и Додаци.

Првог дана одржане су три сесије. Скупу су председавали Александар Петров и Марко Недић. Петров, који је још као дјечак упознао Кашанина, породичног пријатеља, говорио је о његовој књижевној личности. Јован Пејчић је излагао о јединственом погледу Кашанина на органски дух јединства српске уметности и књижевности, Александар Илинчић се бавио Кашаниновим интелектуализмом у свјетлу вриједности које је баштинио, а Јана Алексић методолошким исходиштима и ахсиолошким исходима Кашаниновог приступа новој српској књижевности. Младенко Саџак говорио је о Кашаниновом напору да се однос цијелог друштва према култури подигне на ниво развијених земаља. У оквиру Кашанинових средњовјековних тема, Гордана Малетић говорила је о старој српској умјетности и књижевности у Кашаниновој визири, Миливој Ненин о Кашаниновим другом боравку у Загребу у доба Првог свјетског рата и критици коју објављује у часописима. Милица Ђуковић је писала о вези Тихомира Остојића и Милана Кашанина ишчитавајући њихове прилоге новосадском часопису „Јединство“. Марко Недић се бавио Кашаниновом приповједачким поступцима, а Давид Кеџман Дако особинама раних Кашанинових приповједачких књига. Весна Тријић је у свом раду Кашанинов роман Привиђења довела у контекст филозофије страности.

Увече, првог дана скупа, уз помоћ сарадника КНЦ-а астронома Далибора Месарића, учесницима је омогућено посматрање Мјесеца телескопом монтираним у дворишту Миланковићеве родне куће.

Други дан научног скупа одржан је у Белом Манастиру, Кашаниновом родном мјесту. Учесници су разгледали изложбену поставку беломанастирског Етнолошког центра. Овај радни дан протекао је под председањем Јована Пејчића и Миливоја Ненина. Светлана Милашиновић, кроз есеје Судбине и људи и роман

Милан Кашанин испред Лувра

Привиђења, изнијела је схватања Кашанина о српској духовној и грађанској интелигенцији у европском контексту. Срђан Орсић је, на трагу свог бављења имагологијом, читао Кашанинове Сусрете и писма. Зорица Хаџић открила да су у овој књизи, на иницијативу уредништва Летописа Матице српске, вршене измјене. У тематској целини Односи с другима, Дејана Оџић је говорила о Кашанину – инспиратору за градњу књижевних ликова у неколико дјела Ђорђа Оџића, а Горана Раичевић је сагледавала однос Кашанина и Црњанског. У посљедњем тематском циклусу, Додаци, Милан Младеновић говорио је о свом новинском тексту поводом Кашанинове смрти, а Рајко Лукач читао је поглавље из романа Хроничар названо Бард из Видин капије у којем је Кашанин централни лик.

С циљем да учесници боље упознају Кашанинову Барању, провозали су се некадашњим Српским сокаком у којем се Кашанин родио, а потом обишли Парк природе Копачки рит.

Научни скуп „Књижевни и критичарски опус Милана Кашанина“ подржан је суфинансирањем Министарства културе Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије.

КЊИЖЕВНИ И КРИТИЧАРСКИ ОПУС МИЛАНА КАШАНИНА
(БЕЛИ МАНАСТИР, 1895. – БЕОГРАД, 1981.)

МИЛАН КАШАНИН ПО ДРУГИ ПУТ У ЗАГРЕБУ

пише: Миливој Ненин

Кашанин пише дневну критику. А његова књижевна критика је најчешће са негативним вредносним судом. Притом је и бескомпромисна. Једноставно, нема милости према slabим књигама. Но, та бескомпромисност јесте одлика младих људи – довољно је погледати шта о књигама тада пишу Андрић, Бартуловић, Машић, Ћоровић, Црњански – па ће се видети да Кашанин припада том кругу младих људи окупљених око *Књижевног Југа*

Пре него што почнем причу о раном Милану Кашанину, који је тада најпре књижевни критичар (ето, одмах сам отворио све карте), прво ћу напасти сопствени наслов – јер је непрецизан. Али ћу се пре него што га нападнем – правдати... Дакле, рећи ћу шта сам желео и због чега посежем за једном од најпрљавијих тековина новинарства: за насловом који лаже, који кривотвори сопствени текст. А желео сам тим, делимично кривотвореним насловом – „Милан Кашанин по други пут у Загребу” – да призовем Радоја Домановића и наслов његове сатире „Марко Краљевић по други пут међу Србима”. Желео сам да истакнем да је „други” велики Кашанинов боравак у Загребу, уистину боравак међу „Србима”. Јер, Загреб је крајем Првог светског рата југословенски оријентисан – а југословенство тад, у крајњем значењу, јесте пристајање на Србе. (Милош Црњански је, с правом, у својим литерарним

сећањима, истакао да је током Првог светског рата, Загреб, после Крфа, био најважнији град за српску књижевност.)

Због чега је наслов кривотворен? Па најпре због тога што то није Кашанинов други долазак у Загреб. (Јесте једино други Кашанинов долазак на загребачки универзитет.) Кашанин је током Првог светског рата готово становник Загреба, и само повремено га, када га мука натера, напушта! Наравно, онај ко би желео да реконструише Кашанинов боравак у Загребу, наишао би на непремостиве препреке: Кашанин је, повремено, ако је веровати документима, нарушавао законе физике – успевао је да у исто време буде на два места! Али, тај део приче смештам у фусноту.

И одједном видим да би ми реч кривотворење највише пристајала у наслову – јер кривотворење ће сигурно бити једна од кључних речи овог текста – важна најпре за преживљавање Милана Кашанина и током Првог, али и после Другог светског рата. Наравно, и реч кривотворење ћемо понекад кривотворити – називаћемо је, на пример, престилизација...

Али, да најпре из угла Милана Кашанина опишемо живот у Загребу током Првог светског рата. У сећањима на Петра Коњовића, Кашанин доноси ту, готово идиличну слику... Од Загреба су била далеко сва ратишта и у њему се живело мирно. У позоришту се дају представе, универзитет је радио, средње школе такође, књиге се објављују, излазе часописи и дневни листови... (Од књижевног рада се, додајемо ми, могло живети!)

Но, оно што нагриза ту накнадну слику Милана Кашанина јесте то што он – у тренутку док описује идилични Загреб – више није војни бегунац, не крије се, не мора да оперише здраво слепо црево да би остао у Болници милосрдних сестара, не мора после предавања које је држао, да бежи... Једноставно, у сећањима – да парафразирамо Светлану Велмар Јанковић – метак не може да га погоди... (Истина је, у преписци из времена Првог рата, Милан Кашанин ће написати да му је живот у Загребу био леп...)

Не би ипак требало заборавити да је Милан Кашанин мајстор да, у једном истом тексту прикрије противуречности (или да се не обазире на њих). Иста та преписка, на пример, открива нам да му живот у Загребу није увек био лагодан.

У писму од 9. II 1918. године, упућеном Светиславу Марићу, Кашанин се дотиче и Загреба. „Кад сам већ поменуо Загреб да рекнем нешто и о њему. Сећаш ли се како смо га некад обојица проклињали? Сада је он најзгоднији за становање. Био бих срећан кад бих остао овде све док се рат не сврши. Наши драги Кроботи су се променили, да их не можеш познати. На универзи нема ниједног франковца више, — бар не сме ниједан да отворено призна да је то. Уопште, с напретком наше мисли можемо бити потпуно задовољни”.

У том и таквом Загребу Милан Кашанин се активно укључио у књижевни живот — као књижевни критичар. Сарадник је у најважнијим загребачким књижевним часописима (*Савременику* и *Књижевном Југу*), али и у неким мање познатим гласилима. Чак је и уредник књижевног подлиса у новопокренутом *Гласу Словенаца, Хрвата и Срба*. Једном речју — етаблирао се. Српски речено: снашао се!

А редовно се заборавља да тада нема ни двадесет и пет година!

Иако постоји озбиљна разлика између онога што је урадио и онога што је намеравао да уради — Милан Кашанин пише доста. Чак пише толико да од свог књижевног рада може угодно да живи. (А угодно у овом случају значи да има и уштеђевину — чак планира и нека путовања.)

* * *

Али, да се коначно дотакнемо и Кашанинове књижевне критике. Та критика је до нас стигла у његовом избору. (У разговору који је водио са Марком Недићем, наш јунак истиче да би волео да учествује у раду на својим Сабраним делима — податак који никако не би требало заборавити.)

Дакле, део те Кашанинове књижевне критике писане и објављиване у Загребу, нашао се у књизи Пронађене ствари из 1961. године. (Када сам кренуо да тражим целокупну књижевну критику Милана Кашанина из тог времена, учинило ми се да је Кашанинов наслов — Пронађене ствари — буквалан!)

У шестој књизи Кашанинових Изабраних дела, прештампана је и књига Пронађене ствари. Од седам целина књиге из 1961. године, овде су прештампане четири целине... Али, да се не изгубимо у тражењу реда у овим Изабраним делима. Пратимо само загребачки период. Оно што је важно, текстови су прештампани дословце — онако како их је Кашанин 1961. године прештампав. Шта хоћу да кажем? Приређивачи те објављене текстове нису упоредили са први пут објављеним текстовима. (Није Кашанин верно пренео своје ране текстове.) Али, приређивачи се лако могу одбранити — поштују Кашанинову последњу вољу или последњу редакцију, већ и не знам шта је паметније написати.

Но, кад сам се већ окопио на приређиваче, онда им ипак морам замерити на словним грешкама које сам уочио. У издању из 1961. године пише „крес песничких осећања”, а очито је да би требало: или „кнез песничких осећања” или „без песничких осећања”. (Било би лако упоредити то са оригиналом, али оригинала у овом случају нема.) И на једном другом месту пише „римских” уместо руских романа. Приређивачи Изабраних дела су преузели и словне грешке.

Али, потрошити толико редака на две словне грешке, баш ми и не служи на част. (Словне грешке су, ипак, природна појава.)

Грешка је нешто друго! Има у поменутој шестој књизи Изабраних дела Милана Кашанина делова, који су штампани у оквиру књижевних критика, на пример, а онда су још једном штампани као самосталне целине. А није прештампано оно што је, по мом мишљењу, важно. Није прештампана Кашанинова Напомена с краја књиге Пронађене ствари из 1961. године. То јесте превид и озбиљан пропуст.

Парафразираћемо овде ту Кашанинову Напомену — што не значи да ми Кашанину морамо веровати на реч и све што каже примити здраво за готово.

Сада цитирам средишњи део те Напомене: „И огледи и белешке и чланци прештампани су без измена у идејама и стилу. Шта је ново у некима, то су допуне или скраћења и, у најранијим, тражење срећнијих речи за израз истих мисли. Лице пишево, увек себи слично, због тога се није мењало”. Прекидам „гласно” читање ове Напомене, која је толико уопштено написана, да јој је тешко ишта замерити. Ипак, покушаћемо да је, делимично, доведемо у питање. Каже Кашанин, на почетку Напомене, да се не одриче ниједне мисли — али, где му је онда текст о Мирославу Крлежи, на пример? (Тог текста се не би постидео ниједан критичар из оног времена. Кад кажемо „оног времена”, мислимо на тренутак објављивања текста; а не на време када Кашанин објављује Пронађене ствари. И ту је вероватно и одговор због чега тај текст није прештампан — у тим различитим временима).

**Сарадник је у најважнијим
загребачким књижевним
часописима — *Савременику* и
Књижевном Југу — али и у неким
мање познатим гласилима.
Чак је и уредник књижевног
подлиса у новопокренутом *Гласу
Словенаца, Хрвата и Срба***

Ако бисмо све то што је урадио Милан Кашанин прештампавујући старе текстове, морали представити једном речју — онда бисмо се двоумили између речи ублажава (у односу на књижевни суд — не мења књижевни суд, него га ублажава) и речи стишава (када га је понео тон, он би тај тон, накнадно, да стиша).

Но, можда се то и прецизније може рећи. Понешто мења, стилски дотерује, а понекад и читаве пасусе изоставља... Нека изостављања су јасна, а нека не. Има ту и личних, изразито личних потеза...

Прва ствар коју чини и која је лако видљива јесте да све своје текстове екавизира. Друга ствар коју чини и која је исто тако лако видљива и коју смо већ поменули, јесте да прави избор — објавио је много више текстова неголи што је у свом избору понудио. Треће, важна ствар јесте да не постоји текст који није, макар у детаљу — измењен, дотеран, поправљен... Узгред, чешће изоставља, неголи што додаје...

А у све се умешао и случај комедијант! Ко је могао претпоставити да би се текст писан крајем Првог светског рата — више од четири деценије доцније могао окренути против онога који га је писао? Кашанин пише реченицу: „Ми доживљавамо у наше дане да се у Загребу пјева по најновијој европској моди, а двеста корака од тих песника да у неписмености живи наш неукији сељак, Загорац”. Јасно је да је ово „неукији” требало да значи „најнеукији” — то је Кашанин и исправио 1961. године — а Загорац је изостављен! Кашанин је тада још увек у благој немилости новог режима и он не би баш тај режим да изазива. Не мора тај сељак више да буде Загорац!

Кад сам поменуо личне разлоге. Кашанин те, 1961. године, очито није у љубави са Вељком Петровићем. (У помињаном разговору са Марком Неђићем, Кашанин ће рећи да једино не говори са Велибором Глигорићем; али не верујем да је уз кафу евоцирао успомене са Вељком Петровићем.) Кашанин је са Вељком Петровићем сарађивао између два рата, заједно су и књиге писали, били у истим Уређивачким одборима — чак је током Првог светског рата, на позив Друштва хрватских књижевника, Кашанин правио и избор из приповедака Вељка Петровића... (Остао нам је тај избор у Кашаниновој преписци!)

Но, после Другог светског рата долази до разлаза. Вељко Петровић се очито снашао, а Кашанин баш и није. (Како заборавити ону смену у Уметничком, касније Народном, музеју, коју је тако сликовито описао Радован Поповић у књизи о Милану Кашанину под насловом Аристократ духа.)

И када Кашанин 1961. године прештампава текст о Виктору Цар-Емину — из дела реченице који гласи: „он не показује у излагању њежност и финоћу једног Ивана Цанкара или Вељка Петровића” — изостављен је Вељко Петровић. И даље, кад каже да је данас (те 1918. године) тешко бити међу најбољима и кад истиче ваљане писце — ту сада изоставља читав пасус — и опет је изостављен Вељко Петровић. (Не помињемо ни обећану престилизацију, ни кривотворење — јер, овакви текстови немају рефрен. А то би се, уистину, морало понављати као рефрен).

Могао је Кашанин током Првог светског рата писати негативно о Крлежи и са њим и пре и после тога шетати по Загребу; могао је бити сарадник Књижевног Југа и писати негативно о власнику Бранку Машићу; то после Другог светског рата, једноставно, више није могло

Али, занемаримо те измене, које је Кашанину наметнуло време... (И сукоб са Вељком Петровићем је, на неки начин, наметнуло време.) Погледајмо и оно што Кашанин није био приморан да уради, а урадио је! Посебан текст, с лакоћом, могао би бити написан о тим изменама које је Кашанин приликом прештампавања чинио и о пасусима које је изостављао... На пример, кад пише о Кости Страјнићу, који је хладно писао о сликарству, као да пише о зоби — Кашанин ће, 1961. године, уместо зоб написати трава... Исто тако, 1961. године, мењаће и друге текстове: уместо пастел написаће акварел; уместо ускоро пише убрзо; научна студија биће документ; срдаца мења у осећања; цугсфирер је промењено у каплар; власти постају силе; ламентације су сада жалопојке и тако унедоглед... Разливан је променио у развучен, хрватски мења у народни... Те измене иду у ред оних, које Кашанин није морао чинити. То уистину јесте престилизација. Но, оно што је унело забуну је готово потпуно изостављање душе... (Ако бисмо тражили кључне, носеће, речи Кашанинове књижевне критике из тог загребачког периода, не бисмо могли изоставити душу!) Најзгоднији ми је пример из текста о Виктору Цар-Емину — Цар-Емин је (током Правог рата) покушао да прикаже наше „данашње прилике и душе”, а (после Другог рата) покушао је да прикаже „данашње прилике и људе”. На то изостављање душе приликом прештампавања скренула је пажњу и Иванка

Удовички. Током Првог светског рата душа је често главни јунак... Почевши од Андрића, Бартуловића, Црњанског, па све до Светислава Стефановића, који је тада на Крфу. Можда је откриће душе и најбоље описао Светислав Стефановић у уводу своје књиге Погледи и покушаји. Парафразирам — када су све изгубили, открили су само сопствену усамљену душу. (А то им нико не може одузети; за нешто су се морали ухватити.)

А разлог изостављања душе у прештампаним текстовима је можда крајње баналан. (Сада смо на терену претпоставки.) Можда је у питању чиста аутоцензура. Можда душа исувише призива тамјан; можда исувише мирише на цркву... А да ли је паметно 1961. године призивати цркву, макар и у прештампаним текстовима? Да ли је Кашанин имао разлога за обичан, људски страх? (Страх за сопствени живот.) Успутни податак који је у књизи Отисци: 1951–1996. донео Живорад Стојковић можда нуди одговор. Шта ћемо са податком, званичним податком цркве, да су партизани побили три пута више православних свештеника неголи Немци?

Кашанин је, једноставно, у великом луку заобишао могући проблем! Понављам, овде сам на нивоу претпоставки.

Из истог разлога, опет претпостављам, мислим на тај велики лук заобилажења, изостављен је и текст о Мирославу Крлежи. Јер Крлежа је симбол новог времена. А Кашанин га, у прошлости, није миловао. И поред лепе благонаклоности према Крлежи, тај текст иде у ред оштријих Кашанинових текстова: „Знам, само, када би се критичким методом реда-по-ред подробно анализирали све три симфоније г. Крлеже, да би се у њима нашло много више лоших но добрих стихова. А то му не служи на част”. Крлежин говор се, по Кашанину, претвара у тврд манир — што успављује душу. Крлежа нема ни дубине мисли, ни јачине осећања...

Могао је Кашанин током Првог светског рата писати негативно о Крлежи и са њим и пре и после тога шетати по Загребу; могао је писати оштро о Зофки Кведер и у исто време бити сарадник у њеном *Женском свијету*; могао је бити сарадник *Књижевног Југа* и писати негативно о власнику и одговорном уреднику, Бранку Машићу; то после Другог светског рата, једноставно, више није могло...

Али, прекидамо овде причу о прештампавањима.

Кашанин (уз часне изузетке) пише дневну критику. А његова књижевна критика је најчешће са негативним вредносним судом. Притом је и бескомпромисна. Та бескомпромисност се може лако показати. И кад, на пример, поменули смо то већ, пише о новом роману Бранка Машића, свог литерарног сродника, пише жестоко. Једноставно, нема милости према slabим књигама.

Но, та бескомпромисност јесте одлика младих људи — довољно је погледати шта о књигама тада пишу Иво Андрић, Нико Бартуловић, Бранко Машић, Владимир Ћоровић, Милош Црњански — па ће се видети да Кашанин припада том кругу младих људи окупљених око *Књижевног Југа*. (Конечно, он ће сам написати Светиславу Марићу да је међу десеторицом оних који су знали за покретање *Књижевног Југа*.) Већина тих критичара настањена је у Болници милосрдних сестара. (Уз присуство Ива Војновића — којим је наш јунак очаран; ако ово није прејака реч!) Та критика је чишћење терена, припрема за долазак нових, младих људи.

Заједнички именитељ свих тих критика јесте борба против журнализма у литератури. То је тада Иво Андрић сажео у једну реченицу: „Ко се врста у ред хрватских приповиједача не смије писати језиком и стилем лоше уређиваних загребачких новина”.

Кашанин јесте најмлађи у том кругу око *Књижевног Југа* и јесу Кашанинови вредносни судови — кад пишу о истим књигама — готово идентични са

Андрићевим или Бартуловићевим књижевним судовима, међутим, Кашанин се не поводи за старијим колегама по перу. Има неку чудну самоувереност и јасне захтеве које ставља пред књижевност. А зна и на шта у књижевности не пристаје. У тексту о Петру Прерадовићу Кашанин и поставља питање („Кога сматра Прерадовић главним непријатељем Хрвата и Славена уопће?”) и даје одговор – Немце! Кашанин је са Прерадовићем сагласан и то је, на неки начин константа његове критике. Ништа што је немачко није добро!

Кад негативно вреднује неко дело, онда је то најчешће због тога што се у том делу осећа немачки утицај. Кад пише о Донадинију замера му што меша логичну француску са „граматичком, немачком интерпункцијом”. И кад пише о Виктору Цар Емину, опет ће уденути Немце – „Наши критичари понекад пишу тромије него немачки учењаци...” А кад пише о Зофки Кведер: „Ваља тако хтеде стари Усуд, који нас непрестано гони, као да смо Германи...”

Чак и кад пише о филозофској расправи Владимира Дворниковића, Милан Кашанин као прву примедбу бележи утицај Немаца: „Та је расправа писана оним ужасним немачким, такозваним научним филозофским стилем, што је прави атентат на наш ум и душу”. Даље, несрећа наше савремене филозофије јесте то што је она управо сва изишла из немачких филозофских система... (Каже Кашанин да се чак и у математици преноси лични и народни дух, а наша филозофија од Немаца преноси „и термине, и стил, и дух, и основни тон”.)

И кад пише о студијама о сликарству Косте Страјнића, Кашанин напада Немце. Анализирајући Страјнићеве информативне огледе о руској и пољској уметности, рећи ће да су руску и пољску уметност „немачки учењаци изагнали из својих фамозно дебелих и лоше писаних историја ликовних уметности”. А главна мана Страјнићеве књиге је што на уметност гледа очима, а не душом! (А то је, откриће нам Кашанин два-три реда касније: немачко гледање!) „То немачко осећање без душе можда је највећа мана ове иначе добре информативне књиге”.

Наравно, успут ће опет окрзнути Немце; констатоваће да наши овдашњи прозни писци пишу једним невероватно рђавим германским стилем ... (Крлежи, пак, замера на „немачким друговима”).

Но, најзгодније се за обрачун са Германима „наместио” Ото Хаузер. У Лајпцигу је 1917. године објавио књигу *Инострана књижевност пре светског рата*. Познаје Кашанин Хаузерово дело, а зна и шта је све Хаузер урадио за нас, „чак се и броји као неки пријатељ нашег народа”. (Преводио је поезију Лазе Костића, Војислава Илића, Јована Дучића и Светислава Стефановића.) Али, ту сада почиње проблем, Хаузер није само преводилац и песник, он је „и учењак” и „на своју несрећу, сваке године све више”.

Узохолио се својим знањем светске књижевности и језика, па је себи дозволио више слободе него што приличи озбиљном човеку. Он једноставно изврће чињенице и поставља најсмешније теорије.

А кључна примедба Хаузеровој књизи је да он (Хаузер) пошто-пото жели да утврди да су Германи човечанству дали највише великих људи!

У предговору Ото Хаузер тврди да је дело писао пре рата – а Кашанин закључује како Хаузер није постао Пангерман за време рата, него нам је сам открио да је то постао одавно... И описује Кашанин, иронично, ту књигу... Јасно је и Хаузеру да су Французи први у лирици, драми и роману – али онда говори о германству француских писаца!

Каже Кашанин како је Хаузер, да би избегао све паралеле, мудро заобишао немачку књижевност и говори само о другим литературама. И поставља Хаузеру једно питање: „Кад је он тако чврсто уверен да су Немци дали толико великих писаца другим народима, како то да их Немци сами немају?”

По Кашанину, у том тренутку, једини бољи немачки роман јесте Гетеов Вертер.

(Тврди Кашанин да су Немцима војничке победе донеле културни пораз: ту је Кашанин само вратио Хаузеру оно што је овај написао о Србима – да су победе у Балканским ратовима уништиле српску љубавну лирику.)

Описује Кашанин Хаузерову књигу и разложно указује на нетачности и произвољности... (Узгред, и Људевит Гај је, по Хаузеру, Немац.) Иронично ће закључити Кашанин да су у овој књизи тачне само године и датуми... Додаје да ће овом књигом бити задовољни једино Немци – о њима Хаузер не пише опширно, „али се са сваке стране види да су највећи”.

И закључак је ефектан: „У предговору своје књиге, Хаузер се охоло хвалише да оваког дела нема ниједан народ осим Немаца. То је зацело истина”.

Узглатићемо касније овај Кашанинов однос према Немцима у неки шири оквир...

Кашанин је у то време, знамо то из преписке са Светиславом Марићем, читан у Загребу. Пише занимљиво, духовито, лако (то да пише лако, он нам сам открива). Прави интересантне паралеле, посеже за примерима из светске књижевности, убедљиво води текст. Чак се на тренутке и поиграва. Кад у тексту „Најмлађа новела” пише о Улдерику Донадинију и Славку Колару, као закључак парафразира Скерлића: „г. Донадини је Сабластима показао пут којим хрватска књижевност не треба да иде”, а г. Колар је „показао пут који треба наша приповијетка већ једном да остави...” Кад пише о позоришној представи Прва љубав (узгред, и кад пише о позоришту пише као књижевни критичар), онда је та Прва љубав – први неуспех...

Ако бисмо терали мак на конач и замерали Кашанину на томе што је писао о маргиналним писцима (као што је тадашња југословенска књижевна критика учинила после објављивања Пронађених ствари, 1961. године), не бисмо могли довести у питање Кашанинове вредносне судове. Јесте писао о данас заборављеним писцима, али ти писци су тада књижевна стварност... А у ту књижевну стварност Кашанин би да унесе више реда и озбиљности...

Књижевност је, у Кашаниновом виђењу, храм, а не кафана (односно кавана, како он тада пише)... И књижевност тражи озбиљан рад. А тај рад понекад мора бити побожан рад! (Поново подсећам на то колико Кашанин тада има година!)

Оно што Кашанин тражи од наше хрватске књижевности углавном се поклапа са оним што се догодило у српској књижевности почетком XX века. (Ту мислим на појаву *Српског књижевног гласника*, Богдана Поповића и Јована Скерлића.) Књижевност ће бити писмена, или је неће ни бити. И ту, у том кључу посматрана Кашанинова књижевна критика добија пунији смисао.

Коначно, Кашанин то и не крије. Кад завршава готово аутопоетички текст „Књижевни дилетанти” (књижевни дилетанти се лако препознају: кратко трају, – мада, резигнирано констатује Кашанин, стално долазе нови), Кашанин нуди решење за хрватску књижевност. Нуди српске прилике с почетка XX века као узор. А српску књижевност млади Кашанин добро познаје – види се у тексту о Милутину Бојићу како се с лакоћом креће кроз српску књижевност... (И у односу према Немцима, вратимо се мало уназад, Кашанин је на трагу *Српског књижевног гласника*. Истина, одмерени Богдан Поповић неће тако оштро и бескомпромисно писати о Немцима, али се у позадини Гласниковог програма налази и отпор германизацији).

И да завршимо са једном узгредном примедбом.

Живот од књижевног рада има и своју цену – понекад се о истим писцима пише на два места – а текст се само незнатно мења... Мада је и то Кашанин умео лепо да обликује у нови текст. На пример, кад пише о (нашој) хрватској књижевности у 1917. години, јасно је да ће у тај текст инкорпорирати оно што је већ писао о неким писцима...

А уосталом, постоји ли писац, који се није понављао?

SVJEDOČANSTVO JEDNOG ZLOČINA (2)

ZAPISI O SUDBINI
PORODICE ĐUKIĆ

PRIREDIO: Igor Mrkalj

Majka se bila jedno vreme nešto razbolela. Pozva me k sebi i reče: „Dušo, ćerko, kupi jednu svesku i olovku u ruku da pišeš kako smo nas dve živele i prošle u krvavom ratu 1941. god. i što je sve bilo sa nama“. Ja sam je poslušala i počela pisati po njenim rečima i moje sećanje

Po dolasku u Sarajevsku 3, posle 10 dana, gazda te kuće reče majci da radi kod njega, da sprema i čisti odaje, gdje je on izdavao prenoćište.¹ Majka je prihvatila odma taj posao i dobila od gazde jednu praznu veću sobu za sve nas. Bile nas dve, kumovi i Zoričke, dve. Tako smo nas dve dobile stalan boravak u Beogradu. Majka posle počne da radi po kućama i povrh ova dva posla čistila je još jednu kafanu. Nije dugo bilo, po malo je počela raditi u jednoj kujni, gde su se hranili radnici te je od sviju dobila potvrde da radi i to je predala Komesarijatu za izbeglice.

Posle 2 meseca [od] našeg dolaska kumovog brata i mene poslali u dom, tako smo nas dvoje bili u domu po naredbi Komesarijata izbegličkog jer su u tom domu bila izbeglička deca. To je bila veća kuća jevrejska u Ulici Kraljice Marije.² Preko dana smo bili u jednoj velikoj odaji pošto se samo tu ložilo i bilo toplo. Spavaonice bile hladne pa je u jednom krevetu spavalo i po 3, a negde i 4. Hranu smo imali jako slabu, parče proje, čaja, doručak, ručak,

pasulj ili kačamak, večera krompir ili čaj od luka. Tu smo bili do subote. Tad su nas puštali kući ko je imao koga da dođe po njega, ako nema nikoga ostaje u domu. Po mene i kuma nekad dođe njegova sestra, nekad moja majka, ali smo u nedelju već morali biti u domu do 7 uveče, ako ne dođemo na vreme onda dolazi po nas domska kontrola i ona nas vraća ponovo u dom. Ja i kum smo bili u domu 3 meseca, dok naši nisu stali na noge i našli posao stalan da bi nas mogli uzeti kod sebe. A bilo je u domu dece koja su mokrila u krevet, tako budemo i mi mokri koji spavamo sa njima. Kad za jedno, naši dođu po nas. Ja i kum stalno smo plakali da nas izvedu iz doma, da budemo zajedno u kući sa njima, da nećemo više biti u domu. Onda su u domu rekli našima da donesu potvrde da rade za stalno, a ne kratko i tek onda mogu da nas izvade iz doma. Naši su tako uradili kako im rečeno i nas dvoje smo izašli iz doma napolje i dali nam uverenja da možemo da nastavimo dalje školu, ali prvo smo morali ići nedelju dana u nemačku školu. Tako je pisalo na listi doma, početno nemačko odeljenje. Bilo je u Vojvode Milenka. Posle 15 dana u nemačkoj školi, nemačka nastavnica nas odvela u srpsku školu i Njegoševu ulicu i tu smo pošli normalno u školu.

Posle svi ovi naši nedaća i teškog života u nepoznatom svetu, jednog dana su doterane i naše nestale stvari. Pri dolasku u Beograd naše stvari je pronašao jedan naš rođak, železničar Dušan Čučković. Te godine bilo nam je teško, više smo gladovali jer nismo imali mnogo hrane pa kum i ja pođemo u školu malo ranije i to idemo preko pijace Cvetni trg. Tu je bilo puno privatni piljarnica pa smo nas dvoje kod njih prebitali robu i oni su nam davali. Od te robe bilo limuna ili pomorandže i to što je počelo kvariti se i nije više za prodaju to smo mi dobijali od ti trgovaca. Nas dvoje što je trulo mi bacamo, a što valja nas dvoje pojedemo. To nam je bila često hrana jer nismo imali mnogo da biramo kao pojedina deca, mi smo jeli kad šta imamo. Jednog dana nas je video naš učitelj: „Šta to radite, deco? Što jedete to trulo?“. Nas dvoje smo rekli: „Učitelju, mi nemamo šta bolje jesti“. Kad smo sutra došli u školu dobili smo bonove za hranu i to u Krunskoj ulici. Tu su nam davale kuvano jelo sestre monahinje i to smo išli svaki dan sem nedelje. I to samo kuvano smo dobijali. Ja sam nosila jednu manju kanticu i pola pojedem tamo, a pola sipam u tu kanticu i nosim majki i ona malo da jede, a ne samo ja.³

Jednog dana kod nas dođe čovek iz Gline rodnom i zaposlio majku kod njega gde on radi u šivari za vojsku, koja je bila u Prote Mateja ulici kod Slavije.⁴ Tad posle završetka škole III. razreda počela sam raditi i ja po kućama. Perem veš, peglam, čistim, spremam kuće, neko mi da krompira, pasulja, brašna, neko da masti. Znali su mi dati mekinje mesto brašna. Majka od mekinja pekla lepinje pa smo jele pošto smo obe po malo radile i nekako smo živele. Jednoga dana mi reče moja prijateljica da nas dve odemo u subotu do Talijana gde ima kasarna da im očistimo cipele, daće nam nešto hrane. Tako smo uradile, čistile cipele i dobijale hranu. Kasarna bila ugao Vojvode Milenka i Tesline, nas dve smo opet išle prati plehove u jednoj pekari i dobijemo po komad proje.

¹ O životu izbeglica u okupiranom Beogradu, vidjeti: Milan Koljanin, „Izbeglice iz Gline u Srbiji“, u: *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Glina – Zagreb 1988., str. 365–368. Za povijesni kontekst, vidjeti: Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriju okupirane Jugoslavije 1941–1945.*, Beograd 1981; Vladimir Dedijer i Antun Miletić, *Proterivanje Srba sa ognjišta 1941–1944: svedočanstva*, Beograd 1989; Filip Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2014.

² O stradanju Židova u Beogradu, vidjeti: Jaša Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata*, Beograd 1980; Milan Koljanin, *Nemački logor na Beograd-*

skom sajmištu 1941–1944, Beograd 1992; Jovan Byford, *Staro sajmište. Mesto sećanja, zaborava i sporenja*, Beograd 2011.

³ O životu u okupiranom Beogradu, vidjeti poglavlje „Preživeti“ u: Kosta Nikolić, *Strah i nada u Srbiji 1941–1944. Svakodnevni život pod okupacijom*, Beograd 2002., str. 93 i dalje.

⁴ Za plan grada i ulično nazivlje, vidjeti: *Ulice i trgovi Beograda*, I–II, uredila Ljubica Ćorović, Beograd 2004.

Vješanje na Terazijama, Beograd, avgusta 1941. / Istorijski arhiv grada Beograda

Došlo je vreme opet poći u IV. razred škole. To je bilo za Svetog Savu. Naredili nam u školi da se lepo obučemo i dođemo čisti u školu pa će nas iz škole učitelj [da] vodi u crkvu. Pošto ja nisam imala šta lepo obući i obuti pa mi majka od muške košulje napravi haljinu i dobijem stare neke cipele. Ja nisam pošla opet pa su došli po mene iz škole i morala sam poći u crkvu, stajala sam samo u čošku i po strani, nisam smela kod ostale dece, bila sam puna vaški u odelu i u glavi i deca kad su videla sva su bežala od mene. U školi nas dve nismo imale čime da se često kupamo, peremo veš i glavu, ono malo što smo dobijale praška i sapuna i kad sam rekla, majko, kroz plač, da deca beže od mene zbog vaški ona mi odma odseče kike. I opet na odmoru u školi nisu teli sa mnom. Uvek sam bila sama i usamljena, nisu teli da se druže sa mnom, zbog vaši. Jednog dana učitelj primetio da sam sama, da nisam sa ostalom decom i pita me zašto beže od me[ne]. Počela sam plakati i rekla mu sve o sebi, kako sam izbeglica i siromašna i da imam vaši u glavi i robi i da zato sva deca beže od mene. Učitelj me uzeo za ruku i odveo đačkom lekaru. Pregledao me i rekao da sutra dođem kod njega sa majkom. Nas dve smo zajedno otišle lekaru. Rekao je da me ošiša kraće i dao nam neki prašak za posipanje po glavi i da mi veže glavu maramom, da često češlja: „7 dana radi to tako i posle dođite kod mene da vidim da li treba još ponoviti“. Nisam tih 7 dana išla u školu. Posle više nisam imala vaške. To je bilo u IV. raz. osnovne.

Pošto nisam imala gde ići, nego sam bila kući, druga deca se vesele i igraju i jure svud, ja nisam mogla kao oni. Majka mi naredila da se sama pobrinem za ogrev za zimu da bi imale ložiti jer majka nije mogla zbog posla jer smo nas dve morale od nečeg živeti. Ja sam išla rano na ... (nečitko — nap. I. M.) za drva da bi bila prva na redu i tad dobijem po 2 metra vrbovih na izbegličku kartu. Na nju dobivale smo sva sledovanja. Pošto nam 2 metra drva

nema dosta zimi, išla sam na Savsko pristanište gde se sa brodova istovarao šleski ugalj, to je bilo nemačko. Tu sam skupljala — nekad su davali i radnici, kad izlazimo Nemci. Nekad sve mi izruče iz džaka, obično kod tunela i odjurimo napolje, a neki Nemci nas puste sa ugljem, da idemo slobodno, a to je bilo jako retko. Onda nisam išla više pored stražara nego niže, tu je neka bila rupa u zidu, tu sam ulazila i izlazila sa ugljem. Svaki dan sam išla tamo da bi imale zimi šta ložiti. Još sam radila u jednom bifeu na železničkoj stanici, čiji je gazda bio neki Mladen. Tu se prodavala kafa, piće. Ja sam tu kuvala kafu i prala čaše od pića, šolje i čistila, a on mi davao za moj rad kod njega u bifeu malo brašna, masti, pasulja, ponekad krumpira.

Nije dugo bilo, u dvorištu gde sam živela, doselio se neki čovek bez jedne noge, ali je imao drvenu. Zvao se Danilo. Jednog dana taj čovek mi reče: „Vidim mala da si poštena i dobra, da li bi tela raditi nešto za mene?“. Upitala sam ga: „Šta bi to trebala raditi za tebe?“. Rekao je da mu ja prodajem cigare i cveće u kafani preko puta našeg stana na uglu Sarajevske i Risanske. Ja sam pristala raditi svako veče, od 8 naveče do 9. Posle par dana reče mi komšija, vrata do vrata, Stupar Vasa: „Duška, kad ti u kafani prodaješ cveće i cigare, dobro pazi gde Nemci među svoje opasače sa oružjem“, i koliko [ih] ima da mu javim napolje. Cigare i šibice nosila sam u torbici oko vrata, cveće na nekoj tacni i tako tu u kafani prodavala i radila svako veče, gledala koliko ima Nemaca i opasača. Ja tad izađem van i kažem Stuparu i u tom času u kafani nestane svetla. Nebude dugo, opet ima svetla, ali uzbuna bude, nema opasača. Za njihovim oružjem tad dolazi nemačka patrola, ne pronađu ništa, nešto pišu i odlaze.

Nije opet prošlo puno vreme, Stupar mi reče da dobro pazim u kafani s desne strane sto u uglu, da li tamo sedi nemački viši oficir i jedna ženska sa

Sarajevska ulica, snimljeno nedugo nakon 20. oktobra 1944. / Istorijski arhiv grada Beograda

njim, da mu odma javim.⁵ Ali to veče te osobe nisu došle, niti [je] ko sedeo za tim stolom. To sam rekla Stuparu, ali drugo veče nisam išla u kafanu da prodajem, morala sam ići sa majkom da radim kod neke žene u Miloša Pocerca 21. Žena se zvala Zorica. Nas dve spremamo joj njen stan jer ona je u stanu izdala jednu sobu nemačkom oficiru.⁶ Čistile, prale veš i sve smo joj radile u kući i peglale, ona nas je plaćala dobro, dala nam je još i hrane da imamo što jesti. Jednog dana dok sam spremala Zorici stan došao je Nemač, koji je stanovao kod nje. Zorica mi rekla da on ima porodicu i decu. Žena mu piše kako tamo u Nemačku stiže puno srpskog naroda i sve ih vode u logore.⁷ Ti ljudi jako pate i oni Nemci ih zlostavljaju i tuku. Tom Nemcu nije drago što se tako radi sa Srbima i tim narodom. Poso sam završila kod Zorice i vratila se kući.

Majka [je] radila noću u vojnoj šivari kod Slavije. Čim [je] majka otišla, Stupar je došao i rekao: „Obuci se, pođi sa menom, idi u kafanu da prodaješ robu. Pazi gde stoje opasači“. Čim sam ušla u kafanu jedan Nemač me pozva da kupi cigare i cveće devojki što [je] sedela sa njim. Kad sam pošla od njih, tada Nemač reče devojci što je sa njim nešto, ona me pozva ponovo kod nje, upita me devojka zašto to radim, prodajem po kafani uveče. Da li imam roditelje. Rekla sam imam samo majku, oca su mi ubile ustaše i ja sam iz Gline, iz-

beglica i moram tako [da] radim da bi tim pomogla majci da bi mogle živeti. Bolje tako raditi nego krasti. To su bile moje reči. Pitali su me da li imam bolju obuću, pošto nosim papuče. Rekla sam nemam i majka ne može da mi kupi jer nema odakle. Ona devojka prenela to sve Nemcu, on me samo pogleda i počeo nešto na nekom papiru pisati i to mi pruži. Devojka tad reče da dođem kad oću na Autokomandu, na obeleženu treću kapiju i tu cedulju pokažem stražaru. Neko će me dovesti kod njih dvoje. To veče svu robu sam prodala, izašla iz kafane van. Tu me već čekao Stupar, pokazala mu cedulju i sve rekla za Nemca i devojku. Posle toga nisam išla duže vreme u kafanu sa cigarama da prodajem, pošto [je] majka često radila noću.

Jedno veče po odlasku majke na poso Vasa Stupar me zovnu i reče: „Mala, spremi se. Molim te da pođeš sa mnom i još jednim čovekom“. Ja sam pošla sa njima tu noć. Došli [smo] do Novog groblja i ušli u groblje iz Cara Nikole ulice kroz jednu žicu, tu se provukli. Malo dalje od žice bio [je] bunker od Nemaca. Tu su mi dali jednu kanticu i da pazim dobro da neko ne naiđe. Njih dvojica su oko tog bunkera nešto radili i pisali nešto.⁸ Kad su bili gotovi, opet kroz tu rupu smo izašli i vratili se kući. Rekli su da za ovo ne smem nikom reći za živu glavu, s kim sam išla i gde sam bila, pa ni majki. Ali jednog dana majka mi reče: „Dušo, kad nisam ja kući, ne smeš nigde ići daleko“. I tad sam

⁵ Vaso Stupar skroz je nepoznata ličnost pokreta otpora. Ne pominje se u literaturi.

⁶ O raznim vidovima suradnje s okupatorom, vidjeti: Olivera Milosavljević, *Potisnuta istina. Kolaboracija u Srbiji 1941-1944*, Beograd 2006.

⁷ Za povijesni kontekst, vidjeti: Venceslav Glišić, *Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941-1944*, Beograd 1970; Tomislav Žugić, Miodrag Milić, *Jugoslaveni u koncentracijama logoru Aušvic*

1941-1945, Beograd 1989; Milan Koljanin, „Represija kao sistem: logori u okupiranoj Srbiji 1941-1945“, *Hereticus: časopis za preispitivanje prošlosti*, Beograd, God. V, broj 1, 2007., str. 157-171.

⁸ Za antifašistički otpor, vidjeti: *Mesta stradanja i antifašističke borbe u Beogradu 1941-44*. Priručnik za čitanje grada, uredili Rena Rädle i Milovan Pissari, Beograd 2013.

SOCIJALISTIČKA REPUBLIKA HRVATSKA
SKUPŠTINA OPĆINE GLINA
S e k r e t a r i j a t

Broj: 06- 3522/1 1966.

Glina, dne 29. VI 1966. god.

Sekretarijat Skupštine općine Gline, na osnovu čl. 172 Zakona o općem upravnom postupku, a povelom podnešene molbe od strane Djukić Kate iz Gline, sada sa stalnim mjestom boravka u Beogradu ul. Pilzenska br. 20 u predmetu Djukić Stanka iz Gline izdaje sljedeće:

U V J E R E N J E

Kojim se sa strane ovog Sekretarijata uređovno potvrđuje, da je Djukić Stanka iz Gline uhvaćen od strane ustaša 12. V 1941. godi i odveden u Prekepu, te ubijen kao ŽFT-a sa ostalim ljudima iz Gline srpskog porijekla.

Uvjerenje se izdaje na vlastite traženje imenovan, a ima joj služiti u svrhu prilaganju molbi za dodjelu pomoći kao peradične ŽFT-a, te se u druge svrhe ne može upotrebiti.

Oslobodjene od plaćanja takse po čl. 22 tač. 15 OZOAT-a.

Uvjerenje Skupštine općine Gline iz 1966. o proglašenju mrtvim Đukić Stanka

se setila cedulje od Nemca i devojke iz kafane. Odem na Autokomandu,⁹ na treću kapiju, pokažem stražaru cedulju i jedan od njih, Nemas, me odveo do ono dvoje iz kafane. Devojka me odvela do jednog velikog odeljenja, uvela me unutra. Tu je bilo puno obuće i odeće i tad sam dobila duboke cipele. Čim sam dobila, devojka me odvela do kapije, izašla sam napolje na ulicu, otišla odma kući.

Čim sam stigla kući, Vasa Stupar mi reče da me tražio Dača žandar, što mu majka prala veš, onaj iz 10. kvarta da mu se javim. Ja sam uzela njegov veš što je majka oprala i ispeglala i donela da ga dam u kvartu, gde radi, koji se nalazio ugao Sarajevske i Vojvode Milenka. Kad sam stigla, Dača mi reče: „Mala, što ti ja sada kažem to ima da uradiš. Doći ćeš večeras u 9 sati ovde kod mene“. Rekla sam: „Nemam propusnicu“. Dača je odma pružio propusnicu za večeras. U 9 posle otišla sam kući. Kada je bilo 9 ja sam krenula u 10. kvart. Na ulazu me sačekao žandar Dača, uveo me u dvorište i pokazao koja vrata ću da otvorim i rekao: „Ti sad brzo nešto moraš uraditi za mene slobodno radi. Ovi žandari drugi su svi pijani, to sam im ja uradio. Kad ja sad uđem kod nji u sobu, ti ćeš odma ove dve sobe otvoriti. Unutra su zatvoreni moji dobri prijatelji. Ti ih odma pusti napolje, reci im da odma idu preko zida i beže u Kneza Miloša ulicu jer tamo ih čekaju kamioni i odma da kreću jer ti koji voze znaju gde treba ići“.¹⁰ To su sve bile reči Dačine i sve sam tako uradila kako

mi je rečeno. Posle puštanja ti ljudi, ja sam pošla kući i izašla na ulicu. Tu me sačekao Dača, sa njim je bilo nekoliko ljudi, ti pušteni i devojke. Dača me zagrio i rekao: „Mali đavole jedan, da nikom nisi rekla za ovo delo što smo uradili, za puštanje ove grupe iz zatvora. Mali đavole, ja sad idem sa ovom mojom grupom iz zatvora puštenim. Reci Stuparu Vasi da pazi šta radi i da se dobro čuva“. Počeli su da ga zovu ti što su ga čekali: „Dačo, kreći već jednom, samo tebe čekamo pa da krenemo našim putem“. Poslednji put Dača mi reče: „Mala, ja sad odlazim, možda se više nikad nećemo nas dvoje videti. Ovaj dečko će te odvesti kući“. Pitao je da li sam sve dobro razumela. Ja sam rekla da jesam sve dobro njegove reči upamtila i od te večeri nikad ga više nisam videla niti čula nešto o svima njima.

Posle svega toga počela sam opet prodaju u kafani, cigare i cveće. Baš taj put je bila neka velika racija i to Nemci sa onim pločicama oko vrata. Tad su mi oduzeli svu robu, cigare i cveće, odneli sve sa sobom, vikali na mene [i] naredili da dođem u Kneza Miloša ulicu sutra do 10 sati u njihovu komandu na saslušanje. I tad su me kaznili, 7 dana sam morala prati hodnike i basamake.¹¹ Po završetku kazne rekli su, ako me opet uhvate, da ću ići u zatvor. Zadnji dan kazne pošla kući, sretnem Nemca i devojku iz kafane što dadoše meni cipele. Pitaju gde sam kad nisam u kafani da prodajem cveće i cigare. Rekla sam da su mi nji[hovi] vojnici oduzeli robu i mene kaznili. Njih dvoje

⁹ Radi se o vojnim objektima na Autokomandi u Beogradu, koji su u to vrijeme služili za potrebe njemačke vojske.

¹⁰ Vidjeti i usp. „Sedišta i zatvori okupacione uprave i kvislinškog aparata“, u: *Mesta stradanja i*

antifašističke borbe u Beogradu 1941-44., Beograd 2013., str. 38.

¹¹ *basamak* (tur.), stepenica, stuba.

Oslobođenje Beograda, oktobra 1944. / Muzej istorije Jugoslavije

mi rekoše da dođem sutra uveče u kafanu da će mi oni doneti dokument da mogu prodavati i da mogu duže ostati od policijskog sata. Njih dvoje sutra uveče su mi dali tu propusnicu i više ih nikad videla nisam od te večeri.

Jednog dana kad sam se vraćala kući sa jednog rada, našla sam svoju sestru Nadu sa majkom gde razgovara. To je bilo 1943. god. da smo se prvi put videle kako je otišla iz Gline 1941. god. u ustaškom metežu nad nama Srbima. Kad je došla donela nam je dosta hrane i obadvema po čarape i cipele. Sve tri smo tad zaplakale što smo opet sve tri zajedno i što smo ostale žive i zdrave i ponovo se našle posle toliko godina. Nada nam reče da radi u kafani Ruski car. Te 1943. god. ja sam završila IV. razred osnovne škole. Posle sam mogla da radim po kućama više i da pomognem majki u tom poslu.

Posle nekog vremena Stupar me vodio kod nekih šupa gde je bilo puno vozila i motora. Čuvala sam mu stražu da neko ne bi naišao. On je nešto pisao po tim vozilima.¹² Onda smo se vratili kući. Jednog dana kod nas je došao mamin brat od tetke, Pera Bakić, stolar, koji je radio u Beogradu. Imao jednu ruku povređenu i u zavoju. Nešto su majka i on tiho govorili. Posle tog razgovora majka mi reče da nikom ne smem ništa reći za njega, ni da je on kod nas jer tako mora biti jer je morao negde da se skloni za jedno vreme. Nije dugo prošlo vremena, dođoše dva muškarca u dugim kožnim kaputima i pitaju za Peru Bakića, da su doznali da on živi u tom dvorištu.¹³ Majka reče da ona ne pozna nikoga ovde da se tako zove i da ne zna ništa o tome čoveku. Uveče kasno je došao Pera kod nas, majka mu reče da su ga dvojica tražila, da on više ne može biti kod nas. On se nasmeja i reče nam: „Kajo, došao sam da se pozdravim sa vama dvema, ja noćas odlazim dalje, mojim prijateljima, i ko zna da li ćemo se više ikad videti“. I nikad ga više nismo videle.

Došla je 1944. godina. Počeli su da bombarduju Beograd, tako smo ja i majka stalno bežale dalje od grada u bliža sela i okolinu. [Dana] 6. aprila 1944. nismo nigde otišle i bile smo ostale kući i tad je pala bomba u Sarajevsku 5 i to zapaljiva.¹⁴ Sve [je] bilo mirno uveče, odjednom je sve počelo da gori, a žandari iz 10. kvarta su došli i pomagali nam da se izvučemo iz tog zapaljivog mesta. Tad smo ostali bez stana, sve je srušeno. Posle smo nas dve otišle kod jedne rođake na brdo u Malešku ulicu, tu smo pretrpele još jedno bombardovanje. U tom kraju smo ostale sve od oslobođenja.

Ja sam posle nastavila školu, završila sam 1. gimnazije i posle sam prešla u Žensku zanatsku školu u Brankovoj ulici. Tu sam završila još tri razreda i onda sam otišla na praksu krojačkog zanata, u krojačku radionicu I. rejona. Majka mi morala napraviti ugovor na 2 godine učenja krojačkog. Tu sam provela 16 meseci na usavršavanju krojenja i šivenja. Posle sam otišla na polaganje i položila za krojača ženskog odelja. Položila sam teoriju i praksu vrlo dobrim. Dobila sam svedočanstvo kao kvalifikovana krojačica. Gde sam došla na praksu tu sam ostala 1 godinu da radim. Onda su nas prebacili u Vojnu odeću. Posle 3 meseca opet nas vrata nazad, pošto je bila kriza u radionici. Nama mlađima rekoše da nas moraju [da] otpuste jer nemaju mnogo posla ni za ove što su pred penziju. Tako su nas mlađe u to vreme dosta otpustili. Ja sam opet počela da radim po kućama, da bi imale od čega nas dve da živimo. Onda me jedna naša dobra poznanica zaposlila u Elipu u Bežaniji.¹⁵ Tu sam ostala za stalno da radim. Nisam više menjala posao. Kada su partizani ušli u Beograd moja sestra je otišla sa njima i otišla za Srem u borbu.¹⁶ Majka i ja smo opet ostale same.

Majka se bila jedno vreme nešto razbolela. Pozva me k sebi i reče: „Dušo, ćerko, kupi jednu svesku [i] olovku u ruku da pišeš kako smo nas dve živele i prošle u krvavom ratu 1941. god. i što je sve bilo sa nama“. Ja sam je poslušala i počela pisati po njenim rečima i moje sećanje. „Dušo, možda ja neću dugo još živeti, to osećam po sebi. Valjda će doći dan pa će moći to neko i pročitati. Nemoj ništa kriti o sudbini nas Srba i stradanju od ustaša“. Kako je majka rekla ja sam pisala, jer ona stvarno nije dugo poživela. To se desilo 4-III-1966. godine. Ona je meni na rukama umrla. Ovo je sve pisano za njena još života. Ovo je sve živa istina o nama, jer je sve to bilo sa nama. Od 1941. god. pa sve do njene smrti nikad nisam imala lep život pa ga nemam ni danas.

Moja majka je meni ovo ostavila da ne zaboravim ko sam i odakle sam i šta sam sve kroz život od malih nogu proživela i dočekala. Majka mi je rekla: „Ja tebi sada ovo ostavljam, ako očeš ti čuvaj, ako neš ti baci. Ovo ti dajem samo da bi znala kako se život surovo sa ljudima poigrava. Volim te i uvek ću te voleti. Tvoja majka. 11-IX-1965. god.“.

Pisano za života moje majke Kate koja je umrla 4-III-1966. god.

¹² Od ljeta 1941. pa sve do oslobođenja Beograda u jesen 1944., pripadnici udarnih grupa beogradskih komunista izveli su čitav niz diverzija u objektima koji su služili kao servis okupatora. Najveći broj diverzija izveden je u objektima koji su služili za održavanje, parkiranje i popravku automobila okupacijskih oružanih snaga. Vidjeti i usp. *Mesta stradanja i antifasističke borbe u Beogradu 1941-44.*, Beograd 2013., str. 239–240.

¹³ Obzirom da je Beograd bio centar njemačke okupacijske uprave, u njemu su svoje isticale imale i različite policijske službe (SS, Gestapo i Specijalna policija Nedićevog režima). Opširnije, vidjeti: Branislav Božović, *Specijalna policija u Beogradu 1941-1944*, Beograd 2014.

¹⁴ Angloamerička bombardiranja Beograda otpočela su 16. travnja 1944. Opširnije, vidjeti: Đorđe Stanković, „Revizionisti i savezničko bombardovanje Beograda 1944. godine“, *Vojnoistorijski glasnik*, Beograd, broj 1-2, 2006, str. 131–146.

¹⁵ Tvornica elektromaterijala, do 1950. nazivana ELIP.

¹⁶ Za povijesni značaj oslobađanja Beograda i poraz snaga njemačkog okupatora i kolaboracionista u Srbiji u jesen 1944., vidjeti: Milan Radanović, *Oslobođenje. Beograd, oktobar 1944.*, Beograd 2014. Također vidjeti: „Uspostavljanje Sremskog fronta i borbe u Sremu do kraja 1944“, u: Ljubivoje Pajović, Dušan Uzelac, Milovan Dželebdžić, *Sremski front 1944-1945*, Beograd 1979., str. 28–141.

СЛИКАЊЕ ЈЕ КАО УЗГОЈ КРОМПИРА, УВЕК ИМА НЕШТО ДА СЕ РАДИ

АЛЕКСАНДАР ДЕНИЋ, СЛИКАР ТУРБО-ФОЛКА

Ја и даље нисам самосталан, живим са оцем. Заправо, више ми се исплати да седим код куће и сликам. Стално се дешавају неки сајмови, изложбе, а буде понекад и наруџбина. Осећам се као сељак који живи од земље, као да узгајам кромпир па увек нешто капне, увек има нешто да се ради, поправља, чачне, пере, дорађује... И тако мало по мало ја имам месечно просечну српску плату. Схватио сам да морам да се трудим

РАЗГОВАРАЛА: Ања Кожул

Александар Денић дио је београдске алтернативне сцене која је недавно добила и своје име: ТУРБОТРОНИК. Тридесетчетворогодишњи сликар с Новог Београда у том је смислу уметничка атракција: сликајући звијезде турбофолка, спајајући их с људима из високе политике, из свијета уметности и културе, он устрајно ради на нормализацији односа према том естетски и политички непоћудном феномену турбофолка. И да разјаснимо одмах на почетку: овдје нема ироније. Маестро Денић, како га поклоници његове уметности воле звати, препознао је у свом раду елементе културног отпора те на овај начин не покушава послати друштвену критику. Штавише, он је изразито афирмативан. Ушавши у галеријски простор, донедавно резервиран само за одабране, етаблиране и образоване, лансирао је турбофолк у предјеле високе културе. Или барем покушао.

Са Денићем смо разговарали на концу септембра у радионици сито штампе, у културном центру Матријаршија, Меки за све пасиониране љубитеље народне уметности.

Денићу, ја бих кренула од почетка. Које је твоје формално образовање, шта си позавршавао од школа?

Александар Денић: Завршио сам средњу дизајнерску након које сам уписао Вишу школу ликовних и примењених уметности у Београду,

смер аранжер декоратер. Уписао сам то јер нисам имао намеру да уписујем Академију ликовних уметности, мислио сам да нећу успети због велике конкуренције, а и увек сам се питао колико добро цртам. Кроз Вишу школу пролазио сам кроз незаинтересован: никад нисам био добар у занатским стварима, никад нисам сео и научио неки програм, никад нисам разумео бројеве, да израчунам неку размену... Дакле, нисам имао циљ да будем графички дизајнер.

Али си цијело вријеме сликао за себе?

Александар Денић: Мене је сликање занимало и стално сам размишљао о бојама. Средња школа ме је у том смислу припремила, знао сам свој правац. Ипак, пријатељи су најзаслужнији за то што сам озбиљно почео да сликам, они су ме наговорили.

Занимљив податак из твоје биографије је дугогодишњи рад у магацину. Је ли сликање патило због посла?

Александар Денић: У магацину Брзе поште запослио сам се 2007. Радио сам трећу смену, пет дана у недељи и то ми је користило да се социјализујем и имам свој живот. Мени се свидео тај утовар — истовар. Волео сам да товарим камион, у њему сам се осећао као Микеланђело, а у паузама сам цртао. Један колега ми је тражио да нацртам Тита и ту

је кренуло. То је било вишеструко корисно – ја сам вежбао, а подучавао сам и своје колеге. Цртали смо Стаљина, Путина, Хо Ши Мина, Његоша... Правио сам те портрете и качили смо их у магацину. Чак и кад сам напустио фирму то је остало тамо.

Где је био пријеломни тренутак?

Александар Денић: Онда када сам напустио магацин, то је било 2013. Тада сам се бацио на сликање јер нисам могао да нађем други посао. Сви моји другари су радили оно што воле, па сам размишљао зашто не бих и ја. Одувек сам желео да научим да сликам фотореализам, да скидам карактер, а никад то нисам знао. Портрети које сам радио у магацину су ми помогли да се увежбам, јер мени је била главна идеја да импресионирам људе тако што ћу насликати неког да баш личи на себе. И тако је све кренуло. Пошто јако волим народну музику сетио сам се да сликам своје идоле, као и све друге са музичке сцене или из света политике. Заборавио сам ког сам првог насликао. Али би било добро да се сетим.

Један колега ми је тражио да нацртам Тита и ту је кренуло. То је било вишеструко корисно – ја сам вежбао, а подучавао сам и своје колеге. Цртали смо Стаљина, Путина, Хо Ши Мина, Његоша...

И врло брзо си почео самостално излагати.

Александар Денић: Да, имао сам прву самосталну изложбу у кући Ђуре Јакшића где сам излагао народњаке, а пре тога неколико групних. Брзо се прочуло за мене, један човек који је радио у Културном центру Пароброд ме је позвао, јер његова девојка воли народњаке. Својим сликама сам хтео да покажем да је и та народна музика део високе културе. Мислим, то сад звучи мало претенциозно, али нико се не би сетио да слика народњаке без ироничног отклана. Код мене нема ироније, цртам фолк звезде јер желим да буду прихваћене као неки културни *mainstream*.

Али претпостављам да многи који се сретну са твојим сликама помисле да искијаваш?

Александар Денић: Увек има тога. Ја се трудим да јасно дам до знања да је све ово озбиљно. Кад нацртам Сашу Поповића, без обзира шта људи мисле о њему и што је он члан неке продукције, ја га сликам зато што мислим да би та музика коју он прави требала да буде вреднована исто као класична музика. Сматрам да су народњачке продукције ниво *jazza*, без обзира што је то поп музика. Али мислим да нема разлике, сваки музички жанр подржавам.

Видим либералну грађанштину на апаратима док ово изговараш. Улазиш ли некад у сукобе и расправе?

Александар Денић: Да, ја увек волим да се расправљам с људима око народњака, иако нисам нарочито успешан у томе. Неко има став да волим да сликам народњаке зато што хоћу да произведем ефекат шока, да испадне да сам кул. То је делимично и тачно, али ја стварно волим народну музику. Међутим, никад нисам имао бурне расправе. Наравно да ћу мислити да сам ја у праву и да имам укуса, али нећу да будем искључив. И ја сам имао предрасуде, пре десетак година сам се гнушао *Exita*, али сада другачије чујем ту електроничку музику.

Одрастајући у Србији током деведесетих био си изложен турбо-фолку. Који си тада став имао?

Александар Денић: Нисам волео народњаке кад сам био мали, то су моји родитељи слушали, мени је то било досадно. Слушао сам рокенрол и метал, али нисам ништа лоше мислио о турбо-фолку. Уопште нисам имао свест о томе да неки људи виде везу између турбо-фолка и пропасти система вредности. После сам увидео и друге жанрове, да не морам да будем толико ригидан. Ја музику нисам слушао темељно, већ онако стихийски, и никад нисам имао прилику да преслушам, рецимо, Нина (Амир Решић Нино, оп.а). Када се појавио Youtube добио сам прилику да чујем све оно што сам хтео а нисам могао, почео сам да трагам за савршеним звуком. А и природно је да са метала пређеш на народњаке, јер метал има исте карактеристике као и народна музика.

Који су твоји омиљени извођачи?

Александар Денић: Највише волим Кемала Маловчића, Митра Мирића, Ипчета Ахмедовског и Драгану Мирковић. Најдражи албум ми је Окрени јастук од Милета Китића.

Колико знам, Драгана је била на отварању изложбе на којој си ти излагао слику с њеним ликом.

Александар Денић: Не, то је била фотомонтажа. Она је послала своју телевизију DM Sat да направе прилог, па ми је преко њих поручила да је почаствована што сам је насликао. Било ми је драго да допрем до људи на тај начин.

Питање се намеће само од себе: да ли имаш проблем са тим што многи ликови које црташ нису, да тако кажемо, узорни грађани? Цеца је жена ратног злочинца, Аца Лукас је насилник...

Александар Денић: Људи са естраде припадају некој маргини, нагли су, порочни, неки су комплетно необразовани, а неки имају и криминални досје. Ја сам тога свестан, али се трудим да то не утиче на оно што радим. Музикалност и добри текстови су изнад свих личних карактеристика извођача. Текстови су најбитнији јер обрађују прегршт социјалних тема, беду, сиромаштво, живот онакав какав јесте, отворено говоре о свему. Те песме су осредње, више су емотивне него што имају неку интелектуалну црту, мада има и тога. Није то нека поезија, није комплексно, али има социолошку улогу. Ја мислим да се људи најбоље забављају уз народну музику, не можеш

ДОНАЛД ТРАМП
ПРВИ ДОБНО АУТОГРАМ
ОД ТИФЕ

Зачув

21.11.16

да се забављаш уз Ник Кејва који пева само тужне и паметне песме. Та емоција ми је страна. Из ове лаке забаве долазе идеје и срећа.

Који уметнички правци и поједници су утјецали на твој рад? Што волиш за свој гушт?

Александар Денић: Највише Пол Сезан и сликари двадесетог века између два светска рата. Исто тако и соцреализам и фреске. Ликовни уметници у соцреализму су имали јако добар осећај за боју, а сликали су фигуративне ствари: мајка с дететом, орање, па сви они споменици... Ја волим и споменике и антиспоменике. Оно што је радио Богдан Богдановић и обични надгробни споменик са натписом и фотографијом за мене је исто, иако његов рад има већу уметничку вредност јер је креација, а оно је само машински исечена коцка. Све покушавам да разумем.

Неко има став да волим да сликам народњаке зато што хоћу да произведем ефекат шока, да испадне да сам кул. То је делимично и тачно, али ја стварно волим народну музику

Што би се требало десити па да кажемо „Денић се продао, постао је комерцијала“? Ово што ти радиш је у исто вријеме и алтернативно и комерцијално.

Александар Денић: Не бих волео да се приклањам неком галеријском клану или да моја уметност постане mainstream па да ја будем тај који одлучује шта је добро, а шта не. Без обзира на моју љубав према народној музици, ја не припадам том свету. Лично не познајем нити једног певача или певачицу, културно не припадам том миљеу. Али браним њихову позицију. Не бих могао да будем, на пример, у Гранд продукцији, те људе не занима теорија и промишљање о текстовима и музици на једном већем нивоу, они само раде, то је њихов посао. На нама уметницима је задатак да приближимо те две стране. Ја сам и даље алтернативан уметник и мислим да ћу то заувек остати.

На једном мјесту си рекао да би волио да те Саша Поповић позове да направиш серију портрета за Гранд. Шта мислиш, какве су шансе за то?

Александар Денић: То би било супер, али питање да ли би се њима то допало. Сигурно је да имају неке афинитете, али не знам како би вредновали мој рад. Можда би реакција била: нама је то лепо, али не знамо шта бисмо са тим. Ово је можда превише бизарно за њих и сигурно се не уклапа у народњачку естетику.

Твој вид борбе за народну умјетност није ограничен само на сликарско платно. Сваке недјеље си стални гост у радијској емисији Денке микс која обитава на интернету, а тема јој је све оно о чему сада причамо.

Александар Денић: Да, аутор те емисије је мој пријатељ Данило. Он је велики фан народне музике. Обраћа пажњу на смисао текстова, а како је и историчар уметности, он се бави и тим културним феноменима. Истражује, јако је студиозан, зна много о певачима, чита и на тај начин бира теме. Недавно је тема емисије била „Антигонин и Електрин комплекс у народним песмама“, затим „Safe Turk“ где смо изабрали неколико поп песама с тематиком Блиског истока. На пример песме Плави Сафир од Бајаге, Мустафа Беби Дол... Ја сам одличан саговорник иако не знам толико ствари колико зна Данило, али се разумем у ту емоцију, могло би да се каже да је он теорија, а ја емоција. Увек покушавамо да објаснимо како применити народну музику, како проникнути у смисао текстова и на крају, како пронаћи савршен звук. Заједно долазимо до циља. Не покушавамо убедити људе да је нешто аутентично, то је немогуће. Мислим да би та емисија била занимљива свима који су отворених погледа.

Често сљубљујеш ликове са естраде, политике, умјетности, који се у стварном животу никад не би срели, ем због тога што нису савременици, ем због тога што нису на истим идеолошким и другим равнима. Да ствар буде још смјешнија ту је и неки блесави дијалог.

Александар Денић: Као на пример Димитрије Туцовић и Доналд Трамп.

Или Борис Дежуловић, David Bowie и Јанковић Стојан.

Александар Денић: Ја те сличице зовем алтернативне вести. Ако неког у медијима много критикују, ја направим обрнуто, прикажем га афирмативно. Играм се, занимљиво је да ставиш једно поред другог цара Душана и Бјорк, само по себи је смешно. Трудим се да исмевам носиоце промена, демократе, карикатуристе, генерално све лажне моралисте. Људи који прате мој рад воле те сличице са текстом и јако добро комуницирају са тим.

Вољела бих да протумачиш слику на којој су заједно Борка Павићевић, Жарко Лаушевић и Мишо Ковач.

Александар Денић: Наравно. Ево како ја то гледам: Мишо и Жарко су претрпели велике губитке и неправде, Мишо је изгубио сина, а Жарко је жртвовао своју глумачку каријеру и морао је да оде из земље. Борка је овде симбол спасења, као познати борац за људска права. Ту слику сам продао.

На крају долазимо до суштинског питања: како живиш од умјетности?

Александар Денић: Ове године сам успео. Ја и даље нисам самосталан, живим са оцем. Заправо, више ми се исплати да седим код куће и сликам. Стално се дешавају неки сајмови, изложбе, а буде понекад и наруџбина. Осећам се као сељак који живи од земље, као да узгајам кромпир па увек нешто капне, увек има нешто да се ради, поправља, чачне, пере, дорађује... И тако мало по мало ја имам месечно просечну српску плату. Схватио сам да морам да се трудим.

“DA LI ANDROIDI SANJAJU ELEKTRIČNE OVCE?”

BLADE RUNNER 2049 – FILM REPLIKANT

PIŠE: Danilo Lučić

Ono što je bitna razlika jeste da u prvom delu gledamo jedan star, dotrajaao, pohaban, izraubovan svet koji hrli svome kraju, a u drugom nov, svet koji je restartovan, koji bi mogao da iskoristi svoju šansu, ali kojeg ipak trošni temelji onog starog vuku na dole

Svaki svet poseduje u sebi određene stroge granice, koje taj svet dele na pod-svetove. Granice među podsvetovima su zakonsko-kulturološki stubovi na kojima počiva ustrojstvo i konzistentnost jednog sveta. Kada te granice nestanu, podsvetovi počinju da intereaguju i svet prestaje da postoji u obliku u kojem je bio do tada. Jedino pitanje koje ostaje jeste (kao i u ratu) ko profitira, a ko gubi kada neki svet nestane?

Ovo pitanje jedna je od glavnih tema filma „Blade Runner 2049“, režisera Denija Vilneva, nastavka kulturnog ostvarenja Ridlija Skota iz 1982. Značaj i reputacija prvog dela je toliko jaka, da se čini neprirodnim analizirati *sequel* a nemati negde na umu njegovog prethodnika.

Jedan od uvodnih segmenata Skotove interpretacije romana “Da li androidi sanjaju električne ovce?” Filipa K. Dika otkriva nam gradsku panoramu uronjenu u mračni distopijski horizont večite noći, smoga i kiše. Iz zlokobnih kula, tmurnu atmosferu futurističkog Los Anđelesa presecaju vatre, nalik fabličkim. To je grad u kome se proizvode novi oblici života. Zatim vidimo jedno oko. Oko bez lica, u kome taj grad ostavlja svoju sliku. A oko, verovatnije replikantsko, nego ljudsko, vidi tvrđavu *Tayrell* korporacije. Vidi hram u kojem mu je podaren život. Kakav? Robovski i kratak.

Etička i filozofska pitanja koja postavlja prvi deo, nastavljaju se i u drugom. Šta je ono što konstituise ljudskost? Misli? Osećanja? Sećanja? Ili pak dela koja činimo? Podjednako važno je i sledeće: S kojim pravom prisvajamo sebi moć da odlučujemo gde počinje, odnosno prestaje, ono što konstituise ljudskost? Ove nedoumice nalaze se u suštini identitetske zapitanosti pred politikom koja pokušava da je uobliči. Teoretičarka filma Ksenija Zelenović u vezi sa celokupnim *postneonir/future noir* žanrom primećuje: “Dileme postmoderne stvarnosti koje donosi razvoj tehnologije, virtuelna stvarnost, veštačka inteligencija, genetski inženjering i kloniranje stvaraju još veću zbrku i nedoumicu oko identiteta glavnih junaka.”¹

Dalekovidost prvog dela se ogleda u tome što čovek tek u kontaktu sa industrijski proizvedenim životom, nekakvim artifičijalnim oblikom onog velikog Drugog, u neslućenoj sveobuhvatnosti može da se zapita nad prirodom čoveka. Tu se sasvim jasno imenom junaka upućuje na kartezijansko razrešenje utemeljeno u *cogitu*. Ali, replikanti su ti koji misle. Oni misle borbu za svoje oslobođenje. Oni misle san o jednakosti za sebe. Oni misle život drugačiji od ovog koji žive. Ljudi su ti koji upražnjavaju svoje živote po zadatim algoritmovima za koje kao da misliti nije ni potrebno.

“Blade Runner” Ridlija Skota uspešno komunicira sa istorijskim moment(um)om u kome nastaje, jer postmodernističkim pristupom, za koji je tipična dezintegracija metanarativa, tretira *noir* žanr koji je u vreme svog nastanka opisivao posleratni duh beznađa, raspadanje sistema vrednosti za koji se verovalo da je kičma društvenih odnosa. Kao da raspiruje novu vatru u žaru na izdisaju, *future noir* revitalizuje egzistencijalnu problematiku čoveka srušenih ideala, ali iz pozicije koje gazi prag tehnološkog doba, čiji nas vorteks i sada melje. Osim toga, Skot jaku potporu za svoju sižejnu konstrukciju pozajmljuje od oprobanih i dokazanih žanrovskih matrica *noir* filma, kao što su tipski likovi, atmosfera, fotografija, dinamika radnje i slično, čime strukturu njegovog imaginarnog sveta biva još čvršća.

Egzekucija četiri nexus-6 replikanata za Dekarta predstavlja lestvicu kojom se penje ka konačnoj spoznaji ontologije ljudskosti. Oduzimajući im živote, on istovremeno oduzima smisao svom pozivu, svom delanju. Ali zauzvrat sve je bliži odgovoru na sva ona pitanja koja smo istakli na početku teksta. Patnja, bol i strah su krucijalne emocije za inicijaciju u ovu filozofsku spoznaju. Upravo u takvim osećanjima svakodnevno žive replikanti, stvoreni za teške radove na svemirskim kolonijama, kojima posle jedne u krvi ugušene pobune biva zabranjeno da se vrate na ionako prenaseljenu planetu Zemlju. Takav položaj jednog bića, ma ko mu bio tvorac, logično dovodi do stvaranja jakog osećanja resantimana, iz koga počinje da se javlja jedan nov moral. Upravo onaj o kome govori Niče u okviru parabole o moralu gospodara i roba: “Ustanak robova u moralu počinje onda kad sam resantiman postane stvaralački i rađa vrednosti: resantiman takvih bića kojima je uskraćena prava reakcija, naime ona putem delanja, i koja nalaze nadoknadu samo u imaginarnoj osveti.”² Iako ne treba gubiti iz vida da Niče nema nimalo simpatija za robovski moral i njegovo buđenje, sve ovde izrečeno uklapa se u moralne dijagrame replikanata. Oni odbacuju ono što je spolja, ono što ih ugnjetava (pa šta ako ih je to i stvorilo?), i stvaraju jednu novu vrednost mo-

¹ Zelenović Ksenija, „Neonir u savremenoj holivudskoj produkciji“, Filmski centar Srbije, Beograd, 2012, str. 163.

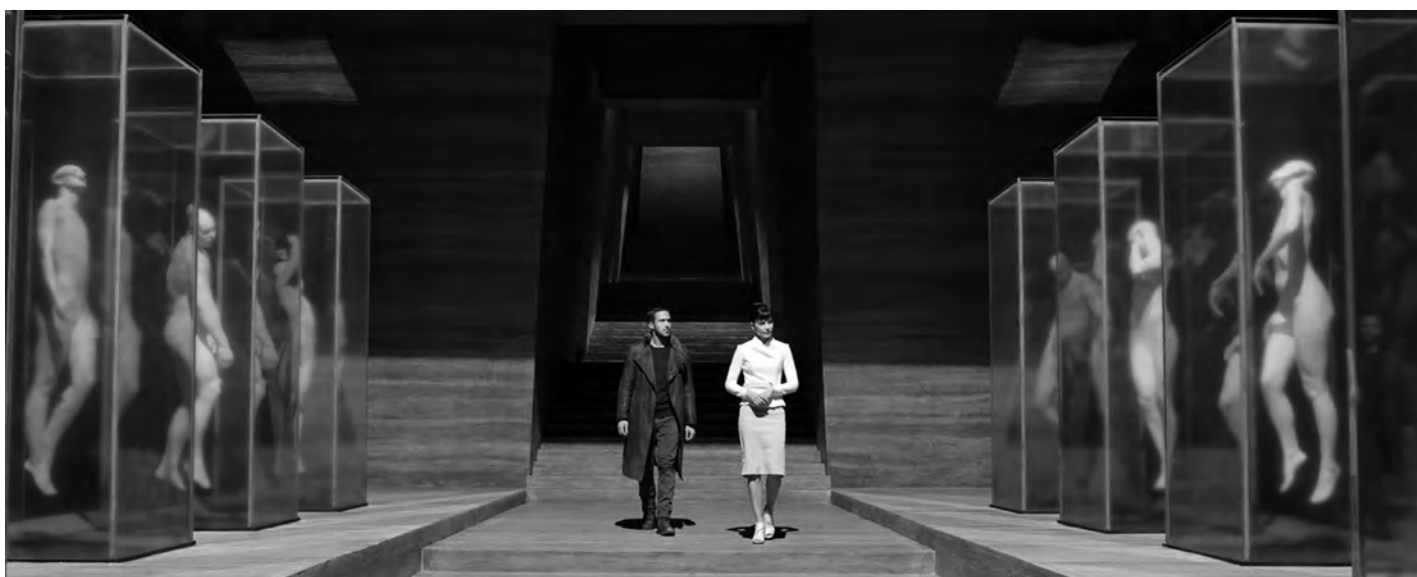
² Niče Fridrih, „Genealogija morala“, Bonart, Nova Pazova, 2001. godina, str. 32.

rala, iako njihova borba zaista predstavlja "imaginarnu osvetu" – jer životi im se ne mogu produžiti. Dok visi sa ivice oblakodera, sekundama udaljen od smrti, Dekartu govori Roj Beti, glavni negativac, lep, jak, sa arijevskim ponosom u držanju: "Kakvo iskustvo živeti u strahu, zar ne? Tako izgleda kada si rob."

Etička i filozofska pitanja koja postavlja prvi deo, nastavljaju se i u drugom. Šta je ono što konstituiše ljudskost? Misli? Osećanja? Sećanja? Ili pak dela koja činimo?

"Blade Runner 2049" odlazi jedan korak dalje, usloznavanjem pitanja etičkog opravdavanja likvidiranja (tačnije "penzionisanja", kako ovo zove) replikanata pojavom replikantskog poroda. Blejd raner po imenu K (Rajan Gosling), koji je i sam replikant tipa Nexus-9 (Rejčel iz prvog dela je Nexus-7), dobija zadatak od svoje šefice iz policije Joši (Robin Rajt) da uništi sve tragove ovog fenomena i ubije dete rođeno iz ljubavi Dekarta i Rejčel. Jošiin strah je upravo taj – šta biva sa svetom u kome membrane između ljudi i replikanata, ustanovljene između ostalog i privilegijom reprodukcije, postaju porodne. Međutim, na njenu komandu, K zatečeno odgovara: "Nikad nisam ubio ono što je rođeno". To je "čudo" na koje se poziva replikant Saper Morton na početku filma (glumi ga sjajni "profesionalni" rvač koji polako gradi svoju glumačku karijeru Dejv Bautista), a koje do tada još nikad nije viđeno. Čudo za koje Joši veruje da može srušiti sa zemljom granice sveta ljudi i replikanata. U filmu "Children of men" Alfonsa Kuarona iz 2007. nailazimo na donekle sličan motiv – u neplodnom čovečanstvu, rođenje deteta svakako predstavlja spasonosno čudo. Ali to dete je porod emigranata, surovo progonjenih i nepoželjnih, i taj anti-emigrantski sentiment kao velika tema

kojom se Kuaronov film bavi postoji i u BR2049. Jer šta su replikanti, ako ne emigranti kojima se brani pristup polisu, što ih stavlja pred izbor da ili postanu bogovi ili zveri. Ili nešto između.

U vizuelnom smislu, Vilnevov “Blade Runner” oduzima dah. Grad koji je u prvom delu bio neonom išaran metež od smoga, isparenja i reke ljudi koji u tolikoj gužvi, a verovatno upravo zbog nje, žive maksimalno distancirano, sada izgleda kao uske napukline u betonsko-metalnoj površini Zemlje

U vizuelnom smislu, Vilnevov “Blade Runner” oduzima dah. Grad koji je u prvom delu bio neonom išaran metež od smoga, isparenja i reke ljudi koji u tolikoj gužvi, a verovatno upravo zbog nje, žive maksimalno distancirano, sada izgleda kao uske napukline u betonsko-metalnoj površini Zemlje. Čak su i zraci veštačkog svetla postali sve oskudniji, poput ljudskih emocija. Dečija radna snaga se zlostavlja na deponijama metala, luksuzna dekadentnost Las Vegasa nestala je u žuto-smeđim pustinjanskim olujama i koje su ga načini-le gradom duhova. Jedan od njih, sa očuvanim telesnim oblikom, jeste i Rik Dekart, koga na platnu ponovo oživljava Harison Ford. Pejzaži prenaseljenog grada nad kojim bde džinovski hologrami, kao i beživotne pustopoljine na obodima urbanih oblasti su dizajnerski besprekorne. Kao i svi rekviziti u filmu, počev od oružja, pa do poznatih “spinnera” – letećih automobila. Muzička podloga proslavljenog, ali i pomalo generičkog kompozitora Hansa Cimermana i Bendžamina Volfiša stupa u otvoren dijalog sa jezovitim, eteričnim i nezaboravnim kompozicijama Vangelisa iz prvog dela. Rajan Gosling

ne poseduje *hard-boiled* muževnost Harisona Forda, on nije rezignirani grubijan mekog srca ustanovljen kao tipski lik još 40-ih, ali jeste otelotvorenje savremenog holivudskog koncepta muške lepote i psihološke konstitucije, i zbog toga mu ne treba oduzimati poene.

Osim starog motiva potrage za definicijom ljudskosti koja je ovde nadograđena pitanjem biološke reprodukcije, motiv ljubavi osavremenjen je uplitanjem veštačke inteligencije, iako ovakvu nadogradnju motiva ne viđamo prvi put. Glavni junak K je u emotivnoj vezi sa personalizovanom hologramskom aplikacijom Džoj (Ana De Armas), a ta bestesna ljubav sa, u izvesnom smislu, mašinom, uspešno je i dosta detaljnije poslednjih godina obrađivana u filmovima “Her” Spajka Džounzija i “Ex machina” Aleksa Garlanda. Ali u BR2049 sasvim je dovoljno zastupljena da ukaže na supstituentne objekte osećanja u dehumanizovanom svetu i kako oni funkcionišu kao još jedan oblik ropstva (ili ne, jer to su ipak samo mašine, zar ne?).

Replikanti generacije Nexus-7 koje je proizvodila Tyrell korporacija nisu bili svesni svog porekla, što su obezbeđivala implantirana sećanja. I Nexus-9 replikanti nose u sebi tuđe uspomene, ali i svest o tome odakle dolaze – iz korporacije Wallas. Ona se pojavila kao vodeća proizvodna sila za stvaranje replikanata nakon *blackouta*, hakerske kataklizme tokom koje su izbrisani svi elektronski podaci, uključujući i one o identitetu replikanata, do tada masovno istrebljivanih od strane celokupnog stanovništva. Na taj način, oni u novom poretku žive u malo manjem strahu, ali ne i u slobodi za koju još uvek moraju da se bore. Možemo reći da je za akcioni aspekt filma bitno to da blejd raner lovi replikante, ali za filozofski je presudno to što blejd raner lovi ljudska osećanja. Pritom, on je prinuđen da ista ne pokazuje, jer posle svakog zadatka njegov emotivni sklop biva testiran na eventualne promene, kojih ne sme biti. Uspomene su tako velika tema kojom se oba filma bave. Jer šta od nas ostaje ako posumnjamo u naše sećanje na dosadašnji život? Zato jednu od ključnih funkcija u filmu ima Ana Steline (Karla Juri), dizajnerka sećanja koja se postavljaju kao implantirani replikantima.

Ono što je bitna razlika jeste da u prvom delu gledamo jedan star, dotrajaao, pohaban, izraubovan svet, svet koji hrli svome kraju, a u drugom nov, svet koji je restartovan, koji bi mogao da iskoristi svoju šansu, ali kojeg ipak trošni temelji onog starog vuku na dole. Ali u političkom smislu, jedna bit-

na antikapitalistička kvaka i dalje ostaje netaknuta: kao i u prvom delu, u BR2049 država je sigurnosna kočnica protiv ekonomske proždrljivosti ogromnih korporacija. Blejd raneri, koji su kao policajci i dalje državni službenici, ne jure kriminalce, već pokvarene proizvode. ("Ja nisam u poslu. Ja jesam posao" – izgovara *femme fatale* Rejčel u prvom delu.) Tako da država koja štiti pomenute granice između ljudskih i replikantskih, gospodarskih i robovskih, proizvođačkih i proizvedenih svetova opstaje kao represivni aparat, a protiv krupnog kapitala se bori samo onda kada njena pozicija počne da se dovodi u pitanje i to upravo proizvodima tog krupnog kapitala. Ili, kao što je filmski kritičar Antoni Oliver Skot istakao za New York Times: "Ovi replikanti su porobljena radna snaga; njihova eksploatacija je gorivo koje pokreće ovu civilizaciju."³

Pa ipak, neizostavno je i pitanje da li je BR2049 uspeo da se iskobelja iz senke legende prvog dela, da je unapredi i eventualno nadmaši? Pitanje je kompleksno, ali svrsishodno.

Konstanta u režiserskom pečatu Denija Vilneva jeste jedan spor ritam i suspense koji se bez imalo žurbe penje ka svom klimaksu. U njegovim filmovima poput *Arrival*, *Sicario*, *Enemy* i *Prisoners* ovaj pristup daje dobre rezultate, jer imaju prosečnu dužinu trajanja. Međutim, primeniti taj tempo na skoro tročasovni SF spektakl znači opasno se poigrati sa pažnjom i strpljenjem publike. Ono što kod nekoliko *directors cut* verzija Ridlija Skota savršeno funkcioniše, a u smislu izbacivanja suvišnog detaljisanja o elementima zapleta i ispuštanju narativnih karika koje ako je precizno i promišljeno izvedeno ostavlja gledaocu onaj dragoceni prostor nedorečenosti, kod Vilneva je otišlo u sasvim drugu krajnost. Kao da je njegovo samopouzdanje po pitanju vizuelnog identiteta skrajnulo preciznog naratora, kakvim ga poznajemo.

Lik tvorca Wallace korporacije Niander Valas (Žared Leto), osmišljen kao istovremeno bogolika i demonska prilika genijalnog privrednika i vizionara, koji svoje replikante voli patološkom ljubavlju, nazivajući ih anđelima dok ih ubija, pati od već viđenog retoričkog patosa. Njegovo ispoljavanje komplek-

sa Boga prenosi nam se kroz filozofsko-religiozne okoštale fraze, koje samo umanjuju potencijal đavolske ekscentričnosti sa kojom Leto odlično glumi ovaj lik.

Uspešan stilski pastiš postmodernizma, *noir* filma, *steampunk* i retrofuturističke estetike činio je da se prvi deo doživi kao nešto novo, do tada neviđeno. A scenario nam je ponudio priču koja nas je ubedila da je svesremeno prisutna i važna. Iako se kao scenarista potpisuje Hempton Fančer, koji je radio i na prvom delu, teme kojima se bavi BR2049 kao da ne prodiru dovoljno duboko u egzistencijalnu problematiku savremenog čoveka. A tamo gde to čine, zapravo samo dodaju nijanse konstatovane još u prvom delu. Mislim da s pravom od SF filmova očekujemo da nam proročki kažu kako ćemo živeti u budućnosti. Kako ćemo voleti, kako ćemo kupovati, kako ćemo se boriti sa usamljenošću i bolestima, kako ćemo se suočavati sa smrtnošću. Ali osnova te priče je uvek u jukstapoziciji sa sadašnjošću, jer poverenje viziji budućnosti najčešće dajemo tek sa afirmacijom dijagnostifikacije sadašnjosti. Odnos čoveka i mašine, mogućnost klasnih migracija, etički izazovi tehnološkog napretka, dehumanizacija i otuđenost usred najvećih komunikativnih mogućnosti – koji novi aspekt ovih problema nam otvara BR2049?

Sveprisutnost i dostupnost tehnike za audio-vizuelno beleženje trenutaka, kao i eksplozivno uvećavanje prostora za njihovo skladištenje i platformi za njihovu reprodukciju, dovodi u pitanje smisao sećanja, a reklo bi se da čovečanstvu primetno opadaju mnemotehničke sposobnosti. Više nema potrebe da se išta pamti. Kako da se setim šta sam nosio na ovaj dan pre pet godina? Skrolovaću po fejbuku, ili će me on sam podsetiti. BR2049 pokazuje svet čoveka određenog od svojih osećanja, koja kao da su nepoželjna, uljezi. A u sećanja, kao čuvar tragova o tome kako su nas određena osećanja nastanjivala, sve više sumnjamo. Novi film Denija Vilneva nas opominje upravo kako nas sećanja na osećanja čine najživljim. Jer, na kraju krajeva, kada ostavimo bez izvora bilo kakve druge potvrde, upravo njima ćemo se okrenuti da nam kažu jesmo li ljudi.

³ <https://www.nytimes.com/2017/10/02/movies/blade-runner-2049-review-ryan-gosling-harrison-ford.html>

НЕБОЈША ДЕВЕТАК, КЊИЖЕВНИК (1955.-2017.)

БОЖЕ, ЧИМЕ ЛИ ЋУ САД ДА ДОВРШИМ ОВУ ПЕСМУ

пише: Милош Кордић

Ако су банијски писци Милан Ножинић, Ђорђе Ђурић, Драган Божић изнијели у дјелима небројене страхоте које је усташка војска починила над српским народом Баније, Деветак је од оних писаца са Баније који је веома обухватно, умјетнички зрело описао много тога од онога што се догађало у овом посљедњем, грађанском рату у Хрватској

Негде у по бијела дана, 25. октобра, била је сриједа, зове ме пријатељ, драги мој земљак, рођен у Великој Градуси, pjesник Никола Вујчић, а он је на Сајму књига, овдје, у Београду... зове и пригушеним гласом кратко саопштава: Милоше, умро је Небојша Деветак.

Слиједи — невјерица, ћутња, па такође кратка и, кад је вијест о нечијој смрти у питању, досадна и давно истрошена питања: како? када? гдје? од чега...

Стек навршене 62 године умро је Небојша Деветак. Пјесник, прозаиста, антологичар, књижевни критичар, новинар, уредник, културни радник... Умро је још један велики дио некад плодне наше књижевне Баније.

Николини одговори сад су већ прошлост. Али се мени сваким новим даном почело одмотавати клупко сјећања на оне предјеле живота у којима сам упознао једанаест година од себе млађег Небојшу. Мршаваг, израслог момка, момка с благим, стидљивим осмјехом из кога се ширила доброта, нека загонетна тихост и, касније ћу се увјерити, само привидно смирен дух.

У отаџбини поезије Небојше Деветака и свега другог што му је

окњижено, живим од дана кад смо се срели у његовим раним стиховима. У ствари, можда и од дана читања и ова два стиха из pjesме *Никуд нећеш поћи* а из *Пресудне жеђи*, прве Небојшине збирке pjesама (*Јединство*, Сисак, 1980):

Остани ту у црном одијелу

И пред кућом чекај.

То црно одијело пред кућом пред којом се чекало, а никад дочекало, постаће метафора судбине водиље кроз прогнаничко, од немила до недрага, путошћевне Небојшино. Тим немилим и недрагим богато је све његово што је писањем створио. Оно ће постати симболом судбине и његове и симболом судбине народа српског, банијског, коме је припадао. Народа увученог у црно одијело и времена и простора у којима се живјело и радило, све надајући се да ваљда... неће...

Али, да кренем испочетка. Од блиске даљине пејзажа наших питомих брда што се као усликана спајају у заиста такву даљину заједничког нам завичаја. Пажљиво од Творца разастрог: од Мале и Велике Градусе до Комоговине. И с њима у њему, том усликаном пејзажу — ни три, четири ока слутње од њих двију па до ове треће. Велим слутње, јер су и ове двије и ова трећа у удолинама, иза брда, па се и не виде.

Октобра 1955. године чувам, као једанаестогодишњи дјечарац, стоку по некадашњим својим, комоговљанским брдима. И са њих гледам благе сјеверне и сјевероисточне стране, на другој страни удолине, изнад државне цесте Петриња-Костајница и поточића Бријеговине. Гледам благе јесење и Михољским љетом осунчане стране што се уздижу према врху вијенца прошараног шумарцима, њивама, лединама, иза којих се мојим сањарењима множе слике израсле из честих спомињања села Велике Градусе, Мале Градусе, Сјеверовца, Мале Паукове, Вукошевца... Иза кога, тог вијенца наине, с градушчанског ваздушног правца, а кажу

— из Сјеверовца, допире равномерно ударање ватреног млина мени тада непознатих Мириловића. Гледам ту и небом и земљом обојену даљину која ми је у мислима много ближа, та блиска даљина у ствари, од оне у коју гледам. Малко касније прешао сам, са оцем, стазама тих страна и преко тог вијенца пријећи и обићи и Велику и Малу Градусу. Обићи рођаке — не сјећам се које. А онда ме живот каснији, много каснији, више пута доводио у Градусе и проводио кроз њих.

И те се, 1955. године, 21. октобра, у Малој Градуси родио Небојша Деветак.

О чему тада, наравно, појма нисам имао. И то само наоко нема много везе са овим што причам. Али у стварности има: та блиска даљина везала нас је у дуге године пријатељства оним што је преко брда спајало наша села — Комоговину и обе Градусе.

А онда је живот само одједном отишао и са тих наших брда.

Затим сам и сам отишао сиротињским стазама свог живота. У коме ми се посрећило да сам упознао многе драге Градушчане. Међу којима је посебно мјесто припадало и припада мојим пријатељима pjesницима (неки од њих су и прозаисти, антологичари, ствараоци за дјецу, књижевни критичари, новинари, уредници, просвјетни и културни радници): покојном Милораду Вергашу, као најстаријем, и, ето, сада покојном Небојши Деветаку, те, хвала Богу, живима — старијем Милошу Бајићу и од Небојше годину дана млађем Николи Вучићу, рођенима у Великој Градуси. А ту се, у Малој Градуси, родио и познати српски pjesник за дјецу Слободан Станишић, чији су родитељи били после Другог рата и учитељи у Градуси. Били и недуго након тога отишли.

Ето, Градусе pjesника. Најpjesничкија села Баније.

Не, не сјећам се нешто поуздано Небојшине сарадње у Куриру, сисачком листу за дјецу, гдје је објавио прву pjesму. Иако сам у уређивању Курира присутан готово од самог почетка његовог излажења, 1968. године.

А онда, дошавши у сисачку Жељезару, у мају 1969. године, радим на пословима културе, а затим и информисања. У Центру за метале (његов технички смјер завршио је и Небојша), средњој школи која се налазила близу Жељезаре, радила је Литерарна група. Па ме зову. Одазим, говорим, читам своје написано и слушам оно што они пишу.

И ту ме од прве освоје стихови ђака који се звао Небојша Деветак. Родом из Мале Градусе. (Баш сам му се обрадовао. Јер до појаве мог брата од стрица Драгана, не рачунајући Милана Ножинића из Јошавице, кога сам ту ријетко кад виђао, географски ближих од Бајића, који се после Педагошке академије па све до 1991. изгубио у просвјети, затим Вучића, који се ширио својим талентом по Куриру и другим дјечјим листовима и часописима, и Деветака, нисам имао.) Узимао сам Небојшине pjesме, носио их кући и с радошћу читао. Понешто од тога, и не само његовог, штампали смо и у Вјеснику Жељезаре.

А из Небојшених стихова, пуних здравог, изворног банијског језика, отварале су ми се нове, свјеже, другачије слике Баније.

Доктор Станко Кораћ, књижевни историчар, проучавалац и тумач онога што је од српске књижевности у Хрватској и на Банији стварано и што се ствара, уредник у Српском културном друштву „Просвјета“ у Загребу, написаће у својој књизи Преглед књижевног рада Срба у Хрватској („Просвјета“, Загреб, 1987), у тексту о Небојши Деветаку, између осталог: ... У збирци И друге болести најконкретнији је и најбољи циклус “Банија”,

који има осам pjesама... Банију pjesник осјећа присно, као нешто своје... У збирци Пресудна жеђ опет видимо Банију у једноставној и успјелој pjesми Моја браћа, коју др Кораћ и објављује уз текст. А та је pjesма и мени једна од најљепших Небојшених pjesама из тог младог стваралачког доба:

*моја браћа
ноћу
кроз уснуло село
проносе запаљене звијезде*

*кад им се хоће
до бесјести пију
румену крв мјесечине...*

И неки туробни детаљи живота, неко другачије виђење живота такође су ми се отварали из тих раних Небојшених стихова. Вјероватно и оно из она два стиха на почетку овог слова. Какви не би требало да су тада, ти туробни детаљи, били својствени тако младом човјеку. Али... предосјећај, осјећај... нека унутрашња мука у младом људском бићу... ко ће га знати — шта и како...

Од тих сада давних дана живим, велим, у отаџбини Небојшине поезије: у више од 10 књига pjesама (двје су избори), од којих се, поред високих поетских досега, својом историјском, духовном и културном вриједношћу истиче Омча за воштаницу (Калиграф, Врбас, 2009), као и мени посебно драге збирке — већ споменута Пресудна жеђ и Као кад снег крвари (СКД „Просвјета“ Загреб, 2002), као и у свему другом што је писао и објавио: књизи прозних записа о рату у Хрватској под насловом Разгртање пепела (Српско културно друштво „Просвјета“ Загреб, 1998);

Антологији српског pjesништва у Хрватској двадесетог вијека (исти издавач, 2002), изузетно вриједан културни подухват, у којој смо се, богато заступљени, нашли и ми који смо рођени, живјели или радили на Банији (овдје их набрајам по годинама рођења, као што су и у књизи): Љубомир Мицић, Бранко Ве Пољански, Јованка Хрваћанин, Душан Јерковић, Јелена Буинац, Мићо Јелић Грновић, Милош Кордић, Никола Корица, Драган Кордић, Милан Мирић, Милош Бајић, Милан Пађен, Анђелко Анушић, Борис Врга, Никола Вучић и Љубан Клобучар; зборнику pjesама о сеобама, изгнанству и избјеглиштву под насловом Друмови су наша отаџбина (Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2006); зборнику најбољих pjesама Фестивала југословенске поезије младих у Врбасу од 1968. до 2008. под насловом Знам да нас има (2008).

Носио сам један од његових рукописа (мислим да су то били Непожељни гости, објављен 1984) и др Станку Кораћу. Прочитавши их, Станко, који је ријетко кога говорењем хвалио, рече ми да је то другачије, ново, бистро... И да се ради о талентованом младом pjesнику. Са чиме сам се, пун радости, сложио. И Станко ми рече да рукопис иде. А у поменутој књизи Преглед књижевног рада Срба у Хрватској, враћам се поново њој, др Кораћ написа поводом Небојше, исхваливши му најприје циклус Банија, између осталог, и ово: ... Пjesмом Јефимија обраћа се славној Јефимији зато што вјерује да она умије да напише оно што је у његовом срцу. То бисмо могли означити као историјску и психолошку идентификацију. Историјска Јефимија и срце данашњег човјека носе исту идеју, и мисао, и патњу. Зато је могућ континуитет у једном народу и на основу тога сваки народ постоји као историјска, морална и психолошка целина.

Небојша и ја смо живјели и радили у Сиску – он у Рафинерији, ја у Жељезари.

Кад је већ слутило на зло, у јесен 1990. године, Драган Божић, тринаест година од мене старији сисачки књижевник, изузетан прозни писац (иначе се у књижевности јавио збирком pjesама Заробљеник без броја, издање Матице српске, у библиотеци Прва збирка, 1960), дакле Драган, Небојша и ја, на позив др Кораћа, читамо нешто од онога што пишемо у Библиотеци Српског културног друштва „Просвјета“, у Загребу. И причамо... А у себи се рашчистијамо: можда неће... хоће... неће... Небо је тмурно...

У вријеме грађанског рата у Хрватској Небојша је отишао својим путем у прогонство, а ја својим. И неколико смо се пута успјели срести.

Послије рата налазимо се, виђамо, чујемо. Његово путовање по Војводини пратим. Долазим му у Врбас, у Народну библиотеку „Данило Киш“, у којој је радио. Он лијепо говори о мени... Затим поезију читамо у Загребу (са Николом Вучићем и Бранимиром Кршићем, изузетно талентованим младим pjesником, чија је мајка из Доње Бачуге, са Баније) и Новом Саду (са више pjesника, на промоцији антологије избјегличке поезије Прогнани Орфеји Ненад Груичића, pjesника, антологичара, књижевног критичара... из Новог Сада). Небојша и прије тога лијепо пише у новосадском Дневнику о мојој збирци pjesама Тихо пристајање (2004). А посветио ми је неколико pjesама.

И овдје само да додам још нешто: проф. др Миљко Шиндић, професор на Филозофском факултету у Бањалуци, сачини 2003. године Избор из савремене српске поезије и прозе Републике Српске, у издању бањалучког Гласа српског (уредник: Анђелко Анушић), и у њега, међу pjesнике, уврсти по неколико Небојшиних и мојих pjesама. Била је то књига намијењена ђацима деветог разреда основне школе у Републици Српској. А онда pjesник Зоран Костић, тада, чини ми се и председник Удружења књижевника Републике Српске, дигну глас против Небојшиног и мог присуства у тој књизи, окоми се на професора Шиндића... И нас двојица смо се изненадили уврштавањем... А професор је имао у виду Уну, исти народ, језик... И онда су нас избацили. Касније смо се Небојша и ја чули – нисмо туговали. Само нам је било жао професора Шиндића.

Ако су банијски писци Милан Нојинић, Ђорђе Ђурић, Драган Божић... изнијели у својим дјелима небројене страхоте које је усташка војска, та крволочна војска Независне Државе Хрватске починила над српским народом Баније (и не, наравно, само Баније), Деветак је од оних писаца са Баније који је веома обухватно, умјетнички зрело описао много тога од онога што се догађало у овом посљедњем, грађанском рату у Хрватској. Али је исписао и документоване странице својих разочарења, заблуда и свега осталог што се његовом народу и њему дешавало тих година. И након тих година.

Пишући о Небојши Деветаку, проф. др Душан Иванић, редовни професор Филолошког факултета у Београду, књижевни историчар, у својој књизи Књижевност Српске Крајине (ДП Бигз – Издавачко предузеће и Чигоја, Београд, 1998), на једном мјесту, између осталог, вели: ... У овој генерацији (мисли се на генерацију стасавалу у Хрватској крајем 70-их – нап. М. К.) први је обликовао свој pjesнички лик НЕБОЈША ДЕВЕТАК ... До распада Југославије живи у Сиску, па у Петрињи, данас је негдје у Србији... А онда је судбина хтјела да Небојша, са својом тадашњом супругом Јаворком и сином Александром, позове у Кисач (мјесто смјештено нешто сјеверније од Новог Сада, гдје су се, вођени усудом прогнаништва, скућили) и угости,

13. маја 2003. године, професора Иванића, Николу Вучића, затим Ђуру Ђукића, рођеног у Доњој Бачуги, некадашњег дописника Политике из Сиска, а тада (и сада) из Зрењанина, и његову супругу Наду, те Стојана Новаковића, дописника Срне (ако се не вaram) и мене...

И то за Небојшу Душаново негдје у Србији наставило се у Врбасу, гдје је Небојша радио у Народној библиотеци „Данило Киш“. Најприје као оперативни уредник, а затим је до смрти био главни и одговорни уредник часописа за књижевност, уметност и културу Траг.

И у Врбасу је преминуо.

А у Кисачу је, 27. октобра (био је петак, дан кад је Небојша обично посјећивао Сајам књига у Београду, гдје смо га тог дана увијек с нестрпљењем чекали), у присуству својих најрођенијих и бројних пријатеља и познаника, сахрањен. Уз опроштајне ријечи свога Градушчанина, pjesника Милоша Бајића, и дугогодишњег пријатеља из Врбаса, pjesника Благоја Баковића. И тако је Небојша испраћен у своју слободу и правду, у свој вјечни мир. А pjesму Путешествије слике Светог Саве Небојша завршава стиховима:

Тек у Кисачу, кужног муља спруду

Направисмо рам достојан ти коби

Што нас сједини у истом усуду

У патњи страшној, у вјечној сеоби.

Небојша Деветак заступљен је у бројним антологијама, прегледима и зборницима српске књижевности. Добитник је награде на Борским сусретима балканских књижевника, Златне струне Смедеревске песничке јесени, награде Печат вароши сремскокарловачке, као и награда Браћа Мицић, Милан Ракић и Змајеве награде.

О књижевном стваралаштву Небојше Деветака писали су књижевни критичари, историчари књижевности, између осталих, и: већ поменути Станко Кораћ и Душан Иванић, затим Анђелко Анушић, Ђорђе Брујић, Чедомир Вишњић, Борис Врга, Славица Гароња Радованац, Славко Гордић, Ненад Груичић, Дивна Зечевић, Драгица С. Ивановић, Здравко Крстановић, Зоран М. Мандић, Драган Станић (Иван Негришорац), Михајло Пантић, Душица Поттић, Драган Хаџи Тодоровић, Лука Шекара, Миљко Шиндић, Флорика Штефан...

За мог седамдесетогодишњег живота, на онај свијет преселили су се бројни књижевници Баније које сам познавао, добро познавао и поштовао, са некима и дуги низ година пријатељевао, растао и радио: Драган Божић, Јелена Буинац, Милорад Вергаш, Јован Вранешевић, Петар Вукмировић, Милорад Гојсовић, Душан Душко Дабић, Ђорђе Ђурић, Драган Кордић, Ђорђе Корица, Богдан Боба Маричић, Милан Мирић, Милан Нојинић, Миљенко Пезељ, Душко Роксандић, Јосип Север, Предраг Сирета, Јованка Хрваћанин...

И сада им се, овог октобра, придружио и Небојша Деветак. Pjesник богатог, изворног и, понављам, здравог српског банијског језика, коме сам се у свему што бих прочитао и наново читао увијек радовао.

Ово слово завршавам посљедњим стихом pjesме Октобар у соби (каква октобарска симболика! какав круг!), из Небојшине збирке Као кад снег крвари:

Боже, чиме ли ћу сад да довршим ову песму

Могоа је pjesник да стави овдје и упитник. Али није – pjesма је без интерпункције. Остављена тако да и без упитника пита...

**РОДИЛИ СЕ ЈУНАЦИ, ПРОТУЋАЛИ КРОЗ
ВРИЈЕМЕ, ПОГИНУЛИ И ЗЕМЉА ИХ УПИЛА**

ГРОБЉЕ У ЛИСИЧИНАМА ИЛИ НАШ СТЕВАН

пише: **Милена Северовић**

**Године су одлутале и покопале Стевана
Ренца, али мени он израња жив и свечан,
насмејан, као у причама мојих бака,
мом живом буквару. Приче са свадби и
сахрана описују га као високог и наочитог,
црноког и црнопутог младог човјека
изузетне снаге и посебне одважности.
Углавном дрзак и окретан бунџија, волио
се тући и тога се није клонио**

Већ дуље времена осјећам се попут археолога који тражи и сакупља, испитује и истражује по разбијеном крчагу своје прошлости. Археолог разгледа сваки разбијени комадић грнчарије, окреће је, преврће, испитује, саслушава рођаке и пријатеље, суседе, сваког тко би ми могао допунити причу. И ево историчара, како је сложио детаље... јер осјећаји не нестају, они путују кроз ово вријеме...

Седамдесетак километара удаљен од Загреба, смјестио се на лепавинској превији православни манастир Лепавина, окружен шумом и ливадама. Манастир је направљен средином 16. стољећа, а познат је по чудотворној икони Богородице Лепавинске. Главна слава је 28. август или Велика Госпојина. Тад се спуштају сва српска села из околице, силазе с брда и долазе Богородици у походе (Соколовац, Пркос, Велики и Мали Поганац, Брањска, Пављани, Сријем, Беланово, Грабичани, Радељево, Сеговина, Рибњак, Иванчец...), да се помоле и поклоне, да се нађу и наслоне једни на друге јер се дрво наслања на дрво, а човјек на човјека. Пред икону се долазило и другим случајем: кад се ратовало с Турцима, кад се пркосило Вараждинском генералату... Кад се ишло у Америку, тешка болест међу укућанима, кад се бјежало од Карађорђевић жандара због пореза, кад се у хајдуке одлазило, кад се бјежало у Србију, кад се враћало из

партизана и из концентрационог логора, из њемачког заробљеништва, из избјеглиштва, углавном, увијек кад се човјек нашао у чуду и пред несрећом као зец пред пушком на чистини.

Људи причају да је икона проплакала 1939, 1940. и 1991. године, али тко би то тачно могао посвједочити.

Зна се, међутим, да су пред иконом молили и Срби и Хрвати, да их излијечи и охрабри онда кад су их сви напустили. Дачаче, оних ријетких година и сама сам видјела ријеку људи која долази по помоћ, по храброст, по неку запретену искру властитог исходишта која се бездушно истањила из њих самих, као задња сунчана зрака на западу па се сад овдје и на овом светом мјесту треба поново пронаћи, подељати и понијети са собом у живот како би се могло преживјети...

Ноћ је овдје посебно лијепа и благодатна, мелемна, мирна и тиха, очаравајућа, некако сва прозрачна и треперава, скоро светитељски зачарана.

Видјети, доживјети и осјетити ову ноћ овдје толико је благодатна као и причестити се.

А та ноћ и тај дан трају овдје више од 450 година, чини се неизмијењени и скрунути попут жуте воштанице пред Богородицом.

У овој је цркви крштен, а и вјенчан, наш Стеван Ренац.

Године су одлутале и покопале га, али мени он израња жив и свечан, насмејан, као у причама мојих бака, мом живом буквару. Приче са свадби и сахрана описују га као високог и наочитог, црноког и црнопутог младог човјека изузетне снаге и посебне одважности. Углавном дрзак и окретан бунџија, волио се тући и тога се није клонио. Заметао и разметао кавге, а тукао се углавном за угњетавану сеоску сиротињу којој је и сам припадао.

У свим тим догађајима дошао је и Други свјетски рат.

Узалуд га је српско село опомињало, узалуд га молили, он је јавно псовао и осуђивао усташку власт и њеног поглавника, неког крволочног и поремећеног адвоката, Анту Павелића.

Не прође дуго, дођоше усташе из Копривнице и одведоше га за Јасеновац, већ те 1941. године.

У читавом крају био је први који је видио и упознао овај страшни логор. Тамо је провео мјесец дана, а затим је с једним Банијцем одлучио да бјежи. Пуцало се и викало за њим, растрчали се стражари и патроле, препливала се Сава, бјежало се кући и Калнику, родном селу.

Његова жена Милка увијек је причала, кад јој је покуцао на прозор и кад ју је зазвао, скоро га није ни препознала. Био је мршав, измијењен, изгребен по лицу, плав од батина, усташен, сав се промијенио... Није више имао оно пријатно и насмејано лице, више је личио на престрављену животињу...

Остао је сакривен на штали два дана.

Узалуд су долазиле усташе из Копривнице и кундачиле његову Милку пред лицем малих, тек проходалих дјевојчица. Никад им није признала гдје јој је муж.

А и саме усташе нису вјеровале да је успио побјећи и стићи кроз све њихове клопке, патроле и засједе.

И тако се Стеван спремио о отишао у славонске шуме да неког тражи, да се бори. Борио се са првим славонским партизанима, у Јоргићевој чети под командантима Николом Демоњом и Николом Миљановићем Караулом. Постао је прослављени митраљезац.

Кажу да у биткама никад није залијегао, косио је стојећи, имао је за то неке личне разлоге.

На нож никад није ишао, причао је како човјек постаје животиња кад се навикне на крв...

Девастирано гробље у селу Лисичине / фото: Ненад Јовановић

Тако је живио наш крајишки партизан, одбјегли јасеновачки логораш, борећи се са Хитлером, снијегом, глађу и вашкама.

А рат је тутњао и стизао је окршај за окршајем.

Дошао је и тај судбоносни дан 7. јануар 1944. године.

Стеван се умио, обријао, обукао најбоље што је имао и рекао чети како нема смрти без суђеног дана, а овај је његов, ето, стигао. Погинут ће засигурно и то данас, у овом лијепом, прохладном и сунчаном дану...

Тако је и било.

У борби с усташама изнад села Лисичина, покрај Вођина, у Славонији, погинуо је наш Стеван. И би на његово: ту су битку добили, али су митраљесца Стевана изгубили.

У селу Грабичани, под Калником, угасила се на сам Божић, у подне, славска свијећа. Укућани су одмах знали шта се догодило, вијест је стигла сама...

У годинама послје рата дуго се препричавала његова погибиа по свим нашим славама и сахранама, нашим редовним састанцима. Чудили се Крајишници његовом бијегу из Јасеновца, славном војевању, па и самој свијећи што се на сам Божић угасила.

Иза њега није остала ни једна фотографија јер је село спаљено, али у цијелој породици није му било равног. Тко је могао са Стеваном, славним митраљесцем што се тукао по Славонији и Банији и тко зна гдје још?

Његов лик се често преплитао са славом народног хероја Николе Северовића, команданта Калничког партизанског одреда који је погинуо средином 1944. године од њемачке авијације. И за Стевана су поднијели захтјев да буде народни херој, али касно, иза 1955. године, па више није био уважен. У образложењу је писало да је друг Стеван испунио све услове, само су, на жалост, прекасно стигли...

Понекад се запитам откуд баш такав да се роди јунак у нашој мирној породици, дрзак и храбар, јак и одважан, онај што нас није издао ни продао, што нас никад није напустио?...

Понекад га видим ведро и насмијаног, добро расположеног, у лику Николе Демоне. И он је прошао Калником и иза њега је остала прича о дивном и несебичном човјеку и дуго се у српском народу жалила његова погибиа.

Можда је у праву Талмуд кад каже: „Свака влат траве има свог Анђела

који се надвија над њом и шапће: расти, расти...“ Тако су се родили наши јунаци, протутњали кроз вријеме и пожаре, погинули и земља их је одавно у се упила...

Ћути гробље у Лисичинама, зарасло у шаш и траву и питање је: тко још овдје станује, послје свих погрома 20. стољећа? Можда су само сове и змије чуваркуће једини баштинници овог земаљског имања, у селу које је изгубљено у свакој географији...

...Гробље у Лисичинама поред Вођина, и као што каже Матија Бећковић у својој пјесми:

*„Откад је војни, војинства и робља,
једино та војска остаде без гробља.
Онај што их поби ни праве ни криве
више их мрзи мртве него живе...“*

Ово је вријеме заборавило правду и милосрђе, побило и погазило одважне и храбре. Ћуте Псуњ и Папук о зими 1991/92. године, зарасле су стазе у шаш, коприву и траву. Ћуте његови мртви, а живи су растјерани на све четири стране свијета...

У 20. стољећу ријеч изгледа имају само џелати... и њихови дебели, трговци дувана...

Породица партизана Стевана Ренца остала је да живи у подкалничким селима, мучећи се с основним, егзистенцијалним проблемима. Баве се пољопривредом.

Њихова дјеца, у удаљеној им школи, заборављају свој језик и све више улазе у асимилацију. А шума све ближе и ближе прилази селу, освајајући путеве и путељке...

У Славонији је до јесени 1991. године у парку Подравске Слатине стајао споменик народном хероју Николи Миљановићу Караули, али је једне ноћи нестао... Као и његово родно село Лисичине, пар мјесеци касније...

Снијег је рано стигао и бјелином покрио Славонију. Само је он био бијел, а људи су се одавно претворили у тамне сјенке и неке мрачне и мрке униформе...

Славонија је утонула у ноћ... и ћутање...

ТИБОР ВАРАДИ: *СПИСИ И ЉУДИ, ПУТ У ЈУЧЕ*,
АКАДЕМСКА КЊИГА, НОВИ САД, 2015.

ИЗ АДВОКАТСКЕ ПИСМОХРАНЕ

пише: Чедомир Вишњић

Бечкерек, аустроугарски, тројезични,
главни је јунак Варадијеве књиге.
Варош у којој је пристојан грађански
свијет морао знати њемачки, српски
и мађарски, да би могао пословати
или изаћи на корзо, да би могао
размијенити коју ријеч са комшијама.
Са њеним мјешовитим браковима,
менталитетима, идентитетима,
изложеним великим и борбеним
идеологијама

Понекад, у сретним случајевима, не треба много информација да се наслуте како је пред нама добра књига. Корисније је знање, генерално гледано. Нарочито данас, кад је добра идеја, која је евентуално видљива у темељу неког дјела, кључна претпоставка одлуке да се нечему посвети вријеме у несагледивој поплави нових наслова и аутора. Аутор овог текста је књигу Тибора Варадија купио поодавно, на први поглед и након овлашног прелиставања, са танким предзнањем о аутору, више по ванкњижевном чувењу у том тренутку, али упознат са издавачам, „Академском књигом“, који објављује књиге за читање и чување, и што је било одлучујуће, увјерен од првог тренутка да је ауторова идеја, о књизи прича заснованих на досјеима из адвокатске архиве три генерације породице Варади, напосто одлична идеја, која готово не може промашити. Па су у том увјерењу „Списи и људи“ и одлежали неко вријеме на радном столу и сачекали бројне друге позитивне приказе од врло различитих људи и аутора. Тако ова наша биљешка излази и након што је на сајму књига у Београду свјетло дана угледао и други свезак ове адвокатске повијести, под насловом „Пут у јуче“.

Све је у случају ове књиге ишло у прилог сретном исходу. Мјесто

радње — Зрењанин, вријеме радње — крај XIX и прва половина XX вијека; о првом просјечан читалац, нарочито на нашим странама, зна мало, о овом другом нешто више, али углавном површно и тенденциозно. Зрењанин, Бечкерек, Петровград, је за нас ријетка варош која ни након демократских промјена није мијењало своје чисто комунистичко име, (све комунистичко теже умире у национално мијешаним срединама), ми старији га памтимо по фудбалском клубу „Пролетер“, који подједнако није имао среће са промјеном имена, они упућенији су негдаје прочитали да је баш ову затурену средину на рубу царства и краљевства својевремено посетио Бафало Бил са својим циркусом, својим припитомљеним бизонима и Индијанцима. И баш тај Бечкерек, аустроугарски, тројезични, са краја дугог периода владавине куће Хабсбурга, главни је јунак Варадијеве књиге. Варош у којој је пристојан грађански свијет морао знати њемачки, српски и мађарски, да би могао пословати или изаћи на корзо, да би могао размијенити коју ријеч са комшијама. Са њеним мјешовитим браковима, менталитетима, идентитетима, изложеним великим и борбеним идеологијама које су се ваљале кроз панонске равнице са све четири стране свијета. Од оштро сукобљених национализама, до

фашизма, оних локалних и оног великог, њемачког, и комунизма, оних локалних и оног великог, руског. Било је ту заиста много посла за добре адвокате, без обзира што су им у неким периодима овласти и могућности биле више симболичне него реалне. Али чак и у таквим временима проговарало је нешто из друштвене и менталне основе Двојне монархије што је дједа и оца Варади гонило да изврше своју правничку дужност, па и да повремено постигну можда и више него што су очекивали. Ако баш не правду, а оно траг смисла свог позива.

**Зрењанин, Бечкерек,
Петровград, је за нас
ријетка варош која ни након
демократских промјена
није мијењало своје чисто
комунистичко име**

Књига „Списи и људи“ нарочито је добитак за српску културу и то вишеструки. Њена готово техничка документираност право је освјежење за сцену исувише ослоњену на литерарна свједочанства, која и кад је присутан висок ниво ауторског исказа, говоре о сиромаштву спектра интелектуалних и стваралачких алата, у крајњем смислу, о сиромаштву културе. О лицима која су прошла кроз канцеларију породице Варади више нико, без јаке потребе, не мора ни ријеч написати, атмосфера и судбина Бечкерек се прецизније не да испричати од овог пресека њихових судских спорова, у којима су често ситни мотиви тражили, па повремено и налазили превелике националне и идеолошке оквире. Српска је културна сцена презасићена домаћом белетристиком, најјефтинијим обликом интелектуалне производње, по моделу, сједни и пиши, која смјеном генерација ријетко досиже врхунски ниво, а ипак чува своје доминантно мјесто у пресеку живе националне културе. То је карактеристично утолико што је на том пресеку отањило чак и мјесто озбиљне историографије, које се дуго чинило недодирљивим, али које је много захтјевније. У томе је, поред осталог, велика вриједност једног сачуваног породичног архива, којег би ваљало истражити и по критеријима друштвених знаности.

Ова је књига добитак за српску културу и зато што ју је написао Мађар, и то Мађар од имена и одређења, зато што на тај начин шири уобичајено уске наше прозоре кроз које гледамо нашу, а то увијек значи и на још нечију прошлост. На овим се странама већ ваља подсетити како је ријеч о значајној европској националној и језичној култури Лукача и Хамваша, Дерија и Марација, Бибоа и Каролија, да споменемо само изабрана нама боље позната имена, култури која је у Европи, праведно или не, увијек била

боље третирана од јужнословенских или јужнословенске, која није рубна него спада унутар зидина. Данас кад су изблиједиле страсти око одређења наших политика и политичара према Будимпешти, снага ове културе опет долази до пуног изражаја, и понекад се чини да се јужни Славени са носталгијом присјећају времена Ракошија и Кадара кад су били унапријед фаворизирани. Тешко је и замислити Србина кадрог и вољног да у писању не потоне у националну визуру, да у причи о прошлости равноправно третира све оне мађарско-јеврејско-њемачке комбинације, колаборанте разних режима, вољне и невољне, да се не сведе на националну телеологију. Само је припадник некадашње већине могао бити праведан према новој већини и њеној власти, ако је за то способан и ако му је такав приступ омогућавало историјско градиво.

Оваква је књига, што је можда најмање важно, али нека буде споменуто добитак и путоказ за мањинске културе и сваке друге политике оних простора. Тибор Варади је усталом био уредник и одговорни уредник часописа „Uj Simposion“, јединог језично мањинског гласила којег је тадашња шира југославенска културна сцена сматрала релевантним својим дијелом. Један од текстова у књизи посвећен је забрани два броја овог часописа из 1971. године.

**Књига „Списи и људи“
нарочито је добитак
за српску културу и то
вишеструки. Њена готово
техничка документираност
право је освјежење за
сцену исувише ослоњену на
литерарна свједочанства**

У овој биљешци која само жели скренути пажњу на вриједну књигу свјесно неће бити ријечи о њеним бројним, реално, најчешће за велику историју безначајним ликовима и њиховим животним и правосудним драмама. Нема смисла препричавати већ препричано, а изабрано и сажето. Случајеви о којима Варади пише су из времена распада и краја Двојне монархије и нарочито, из времена окупације у Другом свјетском рату и пораћа. Као што се о прошлости Ужица више не може писати, а да у библиографији нема Симовићевог „Ужица са вранама“, тако се сродно, али различито, убудуће ни о историји овог дијела Србије неће моћи говорити без увида у књиге Тибора Варадија.

Наш загребачки „Simposion“ топло препоруча обе књиге за читање.

UGLJEŠA ŠAJTINAC: *ŽENA IZ HUAREZA*.
BEOGRAD: ARHIPELAG, 2017.

USPOMENE NA PUSTINJU

PIŠE: Sanja Šakić

**Osmišljena književna obrada
emigrantskog iskustva i uspješno
ostvareno stilsko i tematsko jedinstvo
Žene iz Huareza pokazuje kako ova tema
nipošto nije iscrpljena u suvremenoj
književnosti te da svako razdoblje nosi
novu „migrantsku krizu“**

Raznovrsni opus proznog i dramskog pisca iz Zrenjanina Uglješe Šajtinca čine četiri romana (*Čuda prirode* 1993, *Nada stanuje na kraju grada* 2002, *VOK ON!* 2007, *Sasvim skromni darovi* 2011), dva romana za djecu (*Vetruškina ledina* 2006, *Čarna i Nesvet* 2013), zbirke kratkih priča (*Čemer* 1997, *Banatorijum* 2014), te desetak drama od kojih je najpoznatija *Hadersfeld* iz 2005. godine. Domaće i internacionalne nagrade poput Andrićeve, Vitalove i Sterijine nagrade, te Europske nagrade za književnost, zorno svjedoče kako je Šajtinac jedan od rijetkih autora koji se podjednako uspješno ostvaruju u proznim i dramskim tekstovima i različitim medijima. U izdanju beogradskog Arhipelaga ove je godine tiskana treća Šajtinčeva zbirka *Žena iz Huareza* sastavljena od sedam kratkih priča. Autor se u njoj vraća tematskim preokupacijama svojih ranijih književnih i dramskih djela u kojima su putovanje, emigracija i izmještanje junaka agens radnje i povod da se u prelascima državnih, duhovnih i svjetonazorskih granica ispitaju napetosti i kontradikcije suvremenog društva.

Poprilično kratka zbirka prividnu skromnost nadoknađuje maštovitim obradama aktualnih tema migrantske krize na lokalnom i globalnom planu. Protagoniste ovih priča zatičemo na putovanju, prelasku granica i bijegu od nasilne stvarnosti rata ili stvarnosti uopće, a njihovi susreti s neprobojnim granicama zrcale stvarnost nedavnih povijesno-političkih zbivanja. Nesumnjivo prisutna, povijest je gurnuta u stranu u korist pripovijedanja o ljudskoj potrebi za sigurnošću, a povijesno, geografski i kulturološki udaljeni prostori na potezu od Meksika do Japana dopisuju se iskustvima izmještenosti, nasilja i bijega koji prijete da postanu empirijska iskustva svakog pojedinca. Uspješno izbjegavajući opća mjesta emigrantske i egzilantske književnosti, angažiranost i esejizam, Šajtinčeva je zbirka duboko zagrizla u jednu aktu-

alnu temu i pokazala kako književnost može i bez upadljivog angažmana ukazati na aporije međuljudskih odnosa i nedostatak empatije.

Na asocijativnom su planu priče povezane nizom motiva koji se ponavljaju s varijacijama, dok se napetost na sadržajnom nivou ostvaruje kao kontrapunkt dvaju prostora: grada, kao prostora koji naseljava povijest, i pustinje, kao prostora slobode prividno lišenog težine kolektivne povijesti. Prva, i jedna od najljepših priča ove zbirke, otvara se motom preuzetim iz priče *Grad ćutnje* Adila Kamila (zbog ove je priče spisateljica Hadiya Hussein bila otpuštena s pozicije urednice kulturne rubrike bagdaskog dnevnog lista). Pripovijedanje se u *Beduinu* razvija u suglasju sa stilom i motivima priče iračkog pisca o napuštanju, smrti, iluziji govora i šutnji koja je glasnija od svake buke. Transpozicija motiva govora/šutnje u motive (umjetničkog) pogleda u lirski intoniranoj pripovijesti o nomadu koji pustinju zamjenjuje gradom stavlja u prvi plan asocijativne veze između pustinjskog i urbanog prostora, te osjeća stranosti. Višeznačno suprotstavljanje grada kao „naseljene ruševine“ i pustinje kao mjesta o kojem valja „ćutati“, ukazuje na neprijateljstvo, opasnost i međusobno nepovjerenje pa ova napetost zadaje intonaciju i ostatku zbirke. Bivanje strancem povlači za sobom opća mjesta egzilantskog pisanja poput samoće, tišine, nostalgije i tuge, ali ono dobiva u ovoj priči sasvim originalnu i prodornu interpretaciju u liku protagoniste koji ne može izbjeći vlastitu nomadsku poziciju kojom je koliko osuđen toliko i nagrađen. Ono što u *Beduinu* naslućujemo kao opasnost od gubitka („U odmazdi, otimali su i još nerođenu decu.“) razvija se u punokrvi motivacijski sklop naslovne pripovijetke *Žena iz Huareza*. Sredovječna žena iz Meksika dolazi na europsku konferenciju o feminicidu i lutajući europskim velegradom prisjeća se pustinjskog života i gubitka kćerke. Tema konferencije zbližava žene iz različitih dijelova svijeta,

ali povezivanje s drugim je za ženu iz Huareza nemoguće jer joj je otmicom djeteta oduzet i njezin vlastiti život koji još samo kruži oko mjesta gubitka („Sad je više sa mnom nego pre svega. Kao da sam je dobila tek kad je nestala, znate.“). Dok sugovornici vide u Meksiku frivolnu sliku palmi i koktela, u potresnom završetku priče ta je zemlja samo pustinja koja otima.

**U izdanju beogradskog Arhipelaga
ove je godine tiskana treća
Šajtinčeva zbirka sastavljena od
sedam kratkih priča u kojoj se vraća
tematskim preokupacijama svojih
ranijih djela u kojima su putovanje,
emigracija i izmještanje junaka
agens radnje**

Prelaskom iz trećeg u prvo lice, iduće dvije priče obojene su bliskim lokalnim koloritom Bačke i Banata koje su u prethodnoj Šajtinčevoj zbirci *Banatorijum* naseljavali besperspektivni stanovnici malih mjesta, koji preživljavaju dan za danom i ne participiraju u velikim povijesnim događajima. Obuhvativši različite prostore na geografskoj mapi, *Žena iz Huareza* sugerira supostavljanje i izjednačavanje lokalnog i globalnog iskustva stradanja i izmještenosti. *Ode sve*, priču o piscu i profesoru kojeg je napustila žena (ili je on napustio nju), prati promjena ambijenta, a u njegovo su konfuzno pripovijedanje umetnuti razgovori s kritičarem i studentom. Na rubu samoubojstva, depresivno okruženje grada „iza kojeg nema više ničega“, otkriva mu kako su posljedice rata vidljive ne samo na gradskim fasadama nego i u gašenju kulturnih institucija koje padaju bez borbe. Nastavljajući u istom tonu, iduća pripovijetka *Migrantska kriza*, vezana asocijativno uz prethodnu, prati protagonista koji ilegalno prevozi imigrante u bolju zemlju i bolju budućnost. Između ukravanja i iskravanja ljudskog tereta, protagonist nas upoznaje s fragmentima obiteljske povijesti, a njegovu priču čine odnosi u uskom obiteljskom krugu koji je, naslućujemo, načet i rastrgan u tranzicijskom periodu zemalja bivše Jugoslavije. *Migrantska kriza*, sugerira priču, nije događaj koji nas ne dotiče – u optici priče ona se direktno tiče svakog tko u vlastitoj povijesti nosi iskustvo rata i stradanja: „iste su to samoće samo im je okruženje u kojem bujaju drugačije“. U vidnom polju ovih dviju priča rušilačka snaga rata se nije iscrpila i samo je stvar zablude da je rat nešto što se može okončati.

U značajno vedrijem tonu u odnosu na prethodne, priča *Moj Al-Magrib* govori o junaku koji iz Srbije, preko Pariza, putuje u Maroko na konferenciju – bez vize. Njegovu snalažljivost i žudnju za egzotičnim književnim krajevima osujetit će neprobojna granica u Nadiru. Svako putovanje, pa i ono koje nije dovelo do planiranog cilja, omogućuje uvide o razlikama i sukladnostima dviju kultura, te propitivanje stereotipa koje imamo o drugome i koji drugi imaju o nama („Pa, da, to je ta stvar s nama. Asociramo na kriminal“). Kontrapunkt pustinje i grada vraća se u ovoj priči preko Saint-Exupérija jer je pustinja predstavljala za pisca prostor slobode koji je ovdje kontrastiran prilazu gradu (Nadoru/Casablanci/Parizu) kao prostoru u koji ulazak nije mo-

guć i čiji avionski terminali funkcioniraju kao zatvor koji propušta podobne. Premda protagonist iskustvo egzotičnog Maroka prikuplja čekajući deportaciju na terminalu, ponijet će u rodni grad puno više: topli afrički vjetar, nekoliko francuskih riječi, i trenutak bliskosti i nemuštog sporazumijevanja sa strancem.

Ljuskar, najduža priča u zbirci, podijeljena je na sedam dijelova označenih datumima povijesnih i pop-kulturnih događaja. Protagonist u prvom licu opisuje svojih nekoliko dana promašenog života koji provodi u ruralnoj Srbiji, stanujući sa bivšom suprugom i sinom, ispijajući nebrojene boce piva u pratnji jedinog prijatelja koji mu recitira Ljermontova. Iz analepsi sklapamo mozaik o ratnim stradanjima i junakovom gubitku brata, otkrivajući postupno da današnje društvo tretira nekadašnje ratne zločince kao političare i junake. Protagonist vidi svoj autoportret u liku jastoga, a pripovjedno postavljanje njegove nemogućnosti da vidi sadašnjost i budućnost čini ovu priču jednom od najboljih u zbirci: „A, ja, očaran onim što ostavljam za sobom, prebiram, u stvari, po svim propuštenim prilikama, jer, jebiga, već je kasno da se odlučujem, sve što prolazi je ono čemu sam mogao da se nadam, da iskoristim.“

**Uspješno izbjegavajući opća
mjesta emigrantske i egzilantske
književnosti, angažiranost i
esejizam, Šajtinčeva je zbirka
duboko zagrizla u jednu aktualnu
temu i pokazala kako književnost
može i bez upadljivog angažmana
ukazati na nedostatak empatije**

Asocijativno-lirski okvir zbirke zamišljen *Beduinom*, dovršava posljednja priča *Niponska šuma* u korespondenciji s dominantnim motivima zbirke. Uz obalu rijeke Uzi, susreću se skeledžija i ratnik koji se nakon sedmogodišnjeg rata vraća kući, nestrpljiv da ugleda suprugu i dijete, a fantastična premisa izdvađa priču od ostatka zbirke. Moguće čitanje u alegorijskom ključu poanti- ra zbirku zaključkom da je povratak kući neostvariva fantazma. Nemogućnost povratka spaja ljude različitog porijekla i povijesti, različite nacionalne i konfesionalne pripadnosti, te junake koji potiču iz udaljenih povijesno-političkih pripovijesti: „Dolazimo iz različitih vremena s različitih mesta na mapi ove zemlje i niponska je šuma bila jednako pravedna prema svakom od nas.“

Putovanje, migracija, egzil, te niz srodnih tema, neisrcrpno su polje književne imaginacije od najranijih umjetničkih tekstova do danas. Osmišljena književna obrada emigrantskog iskustva i uspješno ostvareno stilsko i tematsko jedinstvo *Žene iz Huareza* pokazuje kako ova tema nipošto nije iscrpljena u suvremenoj književnosti te da svako razdoblje nosi novu „migrantsku krizu“. U njoj se ogledaju predrasude koje društvo ima o Drugome koji je tajanstven, nepredvidljiv, stran pa samim tim i opasan, ali i zaborav da se zbog nekoliko pogrešnih koraka možemo naći s druge strane ograde. Čovjek je čovjeku, još uvijek, stranac.

VOJKO GORJANC: NIJE REČNIK ZA SELJAKA,
BIBLIOTEKA XX VEK, BEOGRAD, 2017.

RJEČNICI NIKAD NISU NEVINI

PIŠE: **Virna Karlić**

Ova knjiga ukazuje na probleme i nužne promjene koje leksikografi trebaju provesti ne bi li budućim korisnicima rječnika ponudili kvalitetne i široko dostupne opise jezika zasnovane na diskursnoj stvarnosti, a ne na zastarjelim vrijednostima/konceptualizacijama te ideologiziranim stavovima leksikografa

Nije rečnik za seljaka intrigantan je naslov nove, treće knjige Vojka Gorjanc (Uvod u korpusno jezikoslovje, 2005; Skupnostno tolmačenje: slovenščina v medkulturni komunikaciji, 2016. u koautorstvu s Alenkom Morel), redovnog profesora na Odsjeku za prevođenje Filozofskog fakulteta u Ljubljani. Autorova središnja područja znanstvenog interesa jesu sociolingvistika, tekstualna lingvistika, kritička analiza diskursa te metodologija znanstvenog istraživanja. Njegova sklonost suvremenim, poststrukturalističkim pristupima proučavanju jezika dolazi do izražaja i u ovoj knjizi, koja, između ostaloga, vrlo slikovito otkriva njihove prednosti u odnosu na tradicionalni strukturalistički (u slavenskim filologijama još uvijek dominantni) teorijski model. Bez obzira na to što se knjiga bavi isključivo slovenskom leksikografijom, ona će bez sumnje biti zanimljiva domaćem čitatelju jer progovara o problemima koji se ne tiču samo slovenskog jezika i kulture, već i mnogo šire. Osim toga, ona predstavlja sjajan poticaj i uzor za srodna istraživanja, koja predstoje hrvatskim i srpskim lingvistima.

U ovoj knjizi Gorjanc promatra leksikografiju i rječničke opise iz perspektive kritičke leksikografije „nadograđene“ metodama kritičke diskursne analize te *queer* lingvistike. Autor pritom nastoji odrediti položaj i uloge rječnika u društvu te njihovo razumijevanje u raznim kulturnim kontekstima, dok je središnji cilj studije otkrivanje ideološke prirode rječnika: „Rečnici, naročito opšti, predstavljaju tekst koji kad se čita između redova otkriva sliku kulturološke sredine koju predstavljaju; izborom odrednica, rečničkim definicijama, a pre svega primerima upo-

trebe otkrivaju vrednosni sistem društva i tako daju dobru informaciju o tome kakve su društvene vrednosti, i neposredno ili posredno govore o stigmatizaciji društvenih grupa sa aspekta uticajne, jače društvene grupe. A pošto istovremeno u društvu funkcionišu kao izuzetno visoko autoritativne knjige, leksikografija mora da bude svesna svega toga i da se ponaša društveno osetljivo i odgovorno“ (str. 61). Osvještavanje ideologičnosti leksikografskih djela, naglašava autor, posebno je važno u sredinama gdje ne postoji mogućnost izbora rječnika istog tipa i gdje samo jedan rječnik funkcioniše kao neosporni autoritet.

Knjiga se sastoji od osam poglavlja. Autor je otvara cjelinom posvećenom teorijskom osnovom za analizu – postavlja teorijski i metodološki okvir koji čine izabrani, prethodno spomenuti, poststrukturalistički pristupi, koje bira s ciljem utvrđivanja i opisivanja povezanosti između jezičnih opisa (pa tako i onih rječničkih) i društvene stvarnosti, a sve to s ciljem suzbijanja društvene nejednakosti. Jer, „društvena nejednakost koja se odražava u jeziku neprestano se reprodukuje upotrebom jezika, čime pristajemo na upotrebu jezika koja je u drugim društvenim okolnostima zakodirala nejednakost između društvenih grupa, a danas takvu društvenu nejednakost upotrebom istog jezika čuvamo i samom upotrebom jačamo“ (str. 13).

Kritičku diskursnu analizu Gorjanc definira kao mladu vrstu diskursne analize (razvija se 80-ih godina prošlog stoljeća) u čijem su središtu interesa odnosi društvene moći, njezina zloupotreba te nejednakosti u diskursu. U tom se smislu analiza bavi izrazito društvenim pitanjima,

„jer se upravo pomoću diskursa konstituišu društvo i kultura“ (str. 14). Jedno od ključnih obilježja kritičke diskursne analize jest istraživačev eksplicitno neneutralan stav te želja za aktivnim/aktivističkim djelovanjem u smislu razotkrivanja društvene nejednakosti i otvorenom suprotstavljanju takvim oblicima nepravde. Dakle, riječ je o angažiranom znanstvenom pristupu koji ne priznaje objektivnu i neutralnu poziciju znanstvenika. S ovim je pristupom usko povezana *queer* lingvistika, koja se zasniva na „analizi i dekonstrukciji tradicionalnih ideja, vednosti i ustaljenih društvenih odnosa moći kada je reč o pitanju koncepta identiteta roda i seksualnosti. Radi se pre svega o želji za dekonstrukcijom jakih društvenih binarizama, npr. žena-muškarac i heteroseksualac-homoseksualac“ (str. 17). Navedena dva pristupa, dakle, povezuje zajednička humanistička želja za ukidanjem nejednakosti i uspostavljanjem ravnopravnog dijaloga pojedinca i društvenih grupa. U završnom dijelu ovoga poglavlja autor utvrđuje da su kritička razmišljanja o leksikografiji relativno nova, ali neophodna pojava, „jer je prilikom izrade rečnika veoma važna svest o funkcionisanju diskursa“ (str. 16), posebice zbog značajne društvene, autoritativne uloge normativnih rječnika. U nastavku knjige autor demonstrira na koji način takvi rječnici uz uspostavljanje jezičnog standarda promoviraju određene vrijednosti i pogled na svijet.

Bez obzira na to što se knjiga bavi isključivo slovenskom leksikografijom, ona će bez sumnje biti zanimljiva domaćem čitatelju jer progovara o problemima koji se ne tiču samo slovenskog jezika i kulture, već i mnogo šire

Drugo poglavlje pod naslovom *Ideologija standardnog jezika* posvećeno je standardnojezičnoj kulturi (i ideologiji – koje govornici obično nisu svjesni), koja je, tvrdi Gorjanc, u osnovi diskriminatorna prema regionalnoj, socijalnoj, nacionalnoj i drugim oblicima pripadnosti govornika: „Zahtevi standardnojezičke kulture mogu da odu toliko daleko da se kontrola standardnog jezika postavlja u okvir zahteva nacionalne države, čime se standardnojezička ideologija otkriva i kao eksplicitno nacionalistička“ (str. 36). Rješenje toga problema autor vidi u kritičkom pristupu koji prije svega vodi prema njegovu osvještavanju, a zatim i suzbijanju: „Zadatak savremenih demokratskih društava je da razmišljaju o pitanjima standardnojezičke diskriminacije i traže rešenja za takve izazove u jezičkim zajednicama, jer samo traženje rešenja, odnosno razbijanje standardnojezičke ideologije kao mita, kao jedinog mogućeg koncepta jezičkog bivanja i delovanja, vodi u otklanjanje jezičke diskriminacije na osnovu standardnojezičke ideologije“ (str. 37).

U trećem poglavlju pod naslovom *Rječnici nisu nevini* Gorjanc predstavlja polazišta za promatranje rječničkih opisa na temelju konkretnih rječničkih primjera. Poglavlje otvara tvrdnjom da je svaki rječnik na neki način ideologiziran, što se vidi u njegovoj mikro- i makrostrukтури. Shodno tome analizu pojedinih rječnika slovenskog jezika provodi na tri razine – analizira izbor rječničkih odrednica, način definiranja pojmova te primjere jezične upotrebe pojedinih leksema. Izbor rječničkih odrednica proučava na primjerima negativnih naziva za pripadnike naroda iz bivše Jugoslavije (npr. *bosan(e)c*, *čefur*, *čapec*, *južnjak*), negativne izraze za žene (*babela*, *babišče*, *debeluha*, *frfulja* i dr.) te izraze koji označavaju pripadnike seksualnih i drugih manjina (npr. *homoseksualec*, *lezbijka*, *peder*, *buzarant*, *topli bratec*). Autor pritom dane lekseme (njihovo značenje i upotrebu) uspoređuje s podacima iz elektroničkog korpusa suvremenog slovenskog jezika (korpus obuhvaća tekstove raznih vrsta, od dnevnih novina, časopisa do književnih djela, udžbenika, *online* tekstova, transkripata parlamentarnih govora i sl.) te donosi zaključak da u svim slučajevima normativni rječnik nije ni pokušao utvrditi realno stanje, već predstavlja nerealno stanje kao da je dio diskurzivne realnosti. Tako, primjerice, rječnik prikazuje prilično uljepšanu sliku suživota Slovenaca sa pripadnicima naroda i narodnosti bivše Jugoslavije, a slični su problemi uočljivi i s drugom analiziranim skupinama leksema. U cjelini posvećenoj analizi rječničkih definicija i primjera upotrebe spomenutih leksema autor prikazuje kako na tom planu ideološkičnost posebno dolazi do izražaja, ističući neke zaista zabrinjavajuće primjere (npr. definicija leksema *homoseksualnost*, koja je u rječniku stranih riječi iz 1967. godine opisana kao oblik „nenormalne seksualnosti“, dok je u istom rječniku leksom perverzija definirana kao „egzibicionizam, fetišizam, homoseksualnost i druge perverzije“; pojedini primjeri upotrebe leksema u kontekstu: npr. za glagol *prebiti* primjer u normativnom rječniku glasi: „i prebit će je dok ne bude sva crna“). Na koncu ovoga poglavlja autor zaključuje kako analizirane rječnike iz kojih je crpio primjere treba shvatiti kao refleksiju vremena u kojem su nastali, ali također ukazuje na činjenicu da neki od tih rječnika i danas u Sloveniji uživaju prestižan status i predstavljaju autoritet.

Sljedeća tri poglavlja knjige prikazuju konkretna istraživanja koja je autor proveo nad rječnicima slovenskog jezika. U poglavlju *Homoseksualnost, egzibicionizam i druge perverznosti* raspravlja se o heteronormativnosti rječničkih opisa: analiziraju se rječničke definicije te način kako je do njih došlo (autor se bavi građom koja se koristila prilikom izrade rječnika). Takva analiza, dakako, ne otkriva samo heteronormativnost građe, već u velikoj mjeri i ideološku poziciju leksikografa. U potpoglavlju naslova *Može se i bolje* Gorjanc ukazuje na pozitivne pomake u recentnim rječnicima, dok u zaključku najavljuje probleme koji leksikografima „kucaju na vrata“: „Pitanje vremena je kada će morati da se promene i opisi kod odrednica muž, žena, suprug, supruga i dr. Opisi kod spomenutih odrednica su za sada ostali nepromenjeni, iako npr. u korpusu već nalazimo kontekst gde se radi o istopolnim partnerima koji su sklopili brak“ (str. 79).

Poglavlje pod naslovom *Gde su napredne i razumne žene?* bavi se pitanjem kako su prikazane žene u rječničkim opisima te kako je do takvih opisa došlo. Nadalje, autor sugerira primjenu metodologije

koja bi spriječila nemale probleme detektirane u starijim, ali i novijim slovenskim rječnicima. Jedan od takvih problema izbor je primjera uz imenice djevojka i momak u rečeničnim konstrukcijama s glagolom u prezentu, na osnovi kojeg autor zaključuje: „Rečnik slovenačkog književnog jezika se otkriva kao rečnik u kome se u opisu žena ne radi samo o pitanju heteronormativne binarnosti, već unutar nje za toliko različito predstavljanje heteronormativne koegzistencije osoba ženskog i muškog pola, da ona otkriva muškost kao neutralan ili uglavnom pozitivan društveni fenomen, a ženskost kao odstupanje od društvene norme, naročito kada se radi o pitanju odnosa seksualnih aktivnosti“ (str. 93). Riječ je o sljedećim primjerima: *djevojka se već rano isprostiturala, djevojka se prokurvala, djevojka se gušila u suzama, djevojka se kao mačkica stisnula uz momka, djevojka se lijepo razvila* i dr. / *momak se izučio, momak je stasao, momak je izradio, momak se obučio* i dr. U nastavku poglavlja autor raspravlja o izvorima i potencijalnim rješenjima ovakvih problema.

**Definicija leksema
homoseksualnost, je u rječniku
stranih riječi iz 1967. godine
opisana kao oblik „nenormalne
seksualnosti“, u istom rječniku
leksem perverzija definirana
kao „egzibicionizam, fetišizam,
homoseksualnost i druge
perverzije“**

U poglavlju *Uzmi rečnik pa udri po Ciganinu* raspravlja se o opasnostima koje proizlaze iz shvaćanja rječnika kao knjige neospornog autoriteta. Kao primjer autor izdvaja slučaj upotrebe rječnika u slovenskom pravosuđu u okviru parnice vođene protiv političara optuženog zbog diskriminacije, koji se u slovenskom parlamentu služio izrazom *Ciganin* umjesto *Rom*. Tužba je na koncu odbačena jer se sutkinja, konzultirajući (zastarjeli) Rječnik slovenskog književnog jezika, uvjerila da leksem *Rom* uopće ne postoji u danom normativnom rječniku, dok leksem *Ciganin* nije označen kao negativno konotiran izraz. U nastavku poglavlja autor raspravlja o uzrocima i posljedicama podržavanja društvene diskriminacije kao jednog od obilježja ideologije standardnoga jezika, a u zaključnoj cjelini ističe kako je u rječnički opis važno „uključiti pragmatično značenje, jasno istaći negativnu konotaciju, a istovremeno s jedne strane predstaviti promjenljivost značenja, a sa druge njegovo različito pragmatičko značenje u raznim okolnostima, odnosno diskurzivnim zajednicama“ (str. 125). Primjenom takvog novog leksikografskog pristupa te ukazivanjem na promjenjivost i nestabilnost značenja spriječilo bi se neopravdano pridavanje neupitnog autoriteta rječnicima i

leksikografima čiji je rad – ističe autor – „tek stremljenje najboljem mogućem kompromisu“ (ibid).

U predzadnjem poglavlju naslova *Rečnik za šta ili za koga?* raspravlja se o očekivanjima pripadnika predstojeće generacije korisnika rječnika. Autor u njemu predstavlja rezultate istraživanja koje je proveo među studentima – pojedincima koji će ubrzo predstavljati jezgru aktivnih korisnika rječnika. Provedena anketa donijela je brojne zanimljive (ali ne i neočekivane) rezultate, koji bi trebali predstavljati putokaz leksikografima u njihovom daljnjem radu: primjerice, „više od sedamdeset posto [korisnika] ne pomisli više na klasične, štampane rečnike u obliku knjige, čak ni u slučaju kada rečnik koji žele nije na raspolaganju u digitalnom mediju, već se radije odlučuju za one izvore koji su u tom mediju dostupni“ (str. 139). U zaključnom poglavlju knjige Gorjanc nastoji odgovoriti na pitanje iz naslova koji glasi *Šta sada, odnosno kako dalje?* U uvodnom dijelu predstavlja svoj pogled na leksikografski rad usmjeren na društvo, a zatim pozicionira leksikografiju u širi okvir digitalne humanistike, prije svega zastupajući potpunu otvorenost i dostupnost jezičnih podataka, njihovo širenje i upotrebu u razne svrhe.

U poglavlju *Uzmi rečnik pa udri po Ciganinu* raspravlja se o opasnostima koje proizlaze iz shvaćanja rječnika kao knjige neospornog autoriteta. Kao primjer autor izdvaja slučaj upotrebe rječnika u slovenskom pravosuđu u okviru parnice vođene protiv političara optuženog zbog diskriminacije, koji se u slovenskom parlamentu služio izrazom *Ciganin* umjesto *Rom*

Nije rečnik za seljaka važna je knjiga iz više razloga. Prije svega, ona ukazuje na prednosti koje nude poststrukturalistički pristupi jeziku – posebice kritička analiza diskursa te queer lingvistika, koje u hrvatskoj i srpskoj lingvistici još uvijek nisu zauzele pripadajuće mjesto. Nadalje, ona ukazuje na utjecajnost ideologije standardnoga jezika te na autoritet i uloge koje korisnici nerijetko bez ikakve rezerve pridaju rječnicima i drugim normativnim knjigama. I na koncu, ova knjiga ukazuje na probleme i nužne promjene koje leksikografi trebaju provesti ne bi li budućim korisnicima rječnika ponudili kvalitetne i široko dostupne opise jezika zasnovane na diskursnoj stvarnosti, a ne na zastarjelim vrijednostima/konceptualizacijama te ideologiziranim stavovima leksikografa.

MIHAJLO PANTIĆ: *OSNOVI SRPSKOG PRIPOVEDANJA*,
BEOGRAD, ZAVOD ZA UDŽBENIKE, 2015.

TRAJNO SUMNJIČAVO SUGLASJE

PIŠE: Dubravka Bogutovac

Pantić u knjizi *Osnovi srpskog pripovedanja* rekonstruira magistralni put nacionalne umjetničke naracije, počevši od protofiktionalnih ostvarenja Dositeja Obradovića i Vuka Karadžića do Bore Stankovića

Mihajlo Pantić, profesor srpske književnosti na Filološkom fakultetu u Beogradu, književni kritičar i povjesničar književnosti i prozni pisac, objavio je 2015. godine petnaestu knjigu o srpskoj prozi. Nakon *Iskušenja sažetosti* (kritičke panorame kratkih proznih oblika u mlađoj srpskoj književnosti, 1984), *Aleksandrijskog sindroma* (eseji i kritike iz suvremene srpske i hrvatske proze, 1987), *Aleksandrijskog sindroma 2* (ogledi i kritike o suvremenoj srpskoj prozi, 1994), *Aleksandrijskog sindroma 3* (ogledi i kritike o suvremenoj srpskoj prozi, 1998), *Modernističkog pripovedanja* (srpska i hrvatska pripovijetka/novela 1918-1930; 2000), *Aleksandrijskog sindroma 4* (ogledi i kritike o suvremenoj srpskoj prozi, 2003), studije *Kiš* (2007), ogleda pod naslovom *Neizgubljeno vreme* (2009) i *Antologije srpske pripovetke* (1945-1995; 1997), *Čitanja vode* (antologije srpske priče o ribolovu, 1998), *Male kutije* (najkraće srpske priče 20. stoljeća; 2001, 2008), *The Man Who Ate Death* (antologija suvremene srpske priče; 2003), *Antologije srpske pripovetke I-III* (19. stoljeće; prva polovina 20. stoljeća; druga polovina 20. stoljeća; 2005), *Little Box* (antologija srpske kratke priče 20. stoljeća; 2007) javlja se knjigom *Osnovi srpskog pripovedanja* (Zavod za udžbenike, Beograd, 2015). Ova knjiga čini kritičko-znanstvenu cjelinu zajedno sa studijom *Modernističko pripovedanje* i zbirkama analitičkih tekstova *Aleksandrijski sindrom I-IV* te kapitalnom *Antologijom srpske pripovetke I-III*.

Pantić u knjizi *Osnovi srpskog pripovedanja* rekonstruira magistralni put nacionalne umjetničke naracije, počevši od protofiktionalnih ostvarenja srpskih prosvjetitelja i reformatora Dositeja Obradovića i Vuka Karadžića, potom postklasiciističkog /protomodernog eksperimenta Jovana Sterije Popovića, da bi preko utemeljitelja novog srpskog romana, Jakova Ignjatovića, i reprezentativnih pripovjedača epohe realizma – Laze Lazarevića, Sime

Matavulja i Stevana Sremca – došao do Bore Stankovića, u čijem se djelu okončava geneza tradicionalnih oblika pripovijedanja i ujedno najavljuje epoha moderno shvaćenog pripovijedanja.

Knjigu otvara načelna rasprava o srpskom pripovjednom kanonu, a zao-kružuju dva teksta o povijesnom i modernom liku srpske pripovijetke. Upravo na problem kanona ćemo obratiti posebnu pozornost u ovom prikazu, jer Pantićevu studiju držimo osobito vrijednim prilogom promišljanju tradicije i suvremenosti pripovijedanja u srpskoj književnosti.

Uvod u raspravu o (pripovednom) kanonu srpske književnosti tekst je kojim Pantić otvara svoju knjigu. Pitanje koje na početku postavlja jest: što je kanon? Prije svega, riječ je o skupu provjerenih, tradicijom i suvremenošću potvrđenih i usvojenih vrijednosti jedne kulture – ne nužno nacionalne, ali najprije takve, ističe Pantić – s kojima je moguće identificirati tu kulturu. Pantić kanonskim smatra one pisce i njihova djela koji su presudno doprinijeli uspostavljanju *istorijski zadatog srpskog narativa*. Kanon nacionalne književnosti uređen je, ističe Pantić, trima kriterijima: jezikom, tradicijom i kulturom. Da bi kanon bio kanon, mora biti poetički osmišljen. Pojam tradicije tu je od ključnog značaja. “Nema kanona bez tradicije, jer kanon podrazumeva taloženje i prožimajuću stratifikaciju dela koja se neprestano, jezikom i u jeziku, sećaju svojih prethodnika”, naglašava Pantić i obrazlaže da je kanon srpske književnosti nastao i formirao se tijekom dugog vremenskog razdoblja koje je – promatrano s aspekta historijske poetike – *diskontinualno kontinualna* književna povijest. Srpski književni kontinuitet je, zaključuje Pantić, shodno tome, niz diskontinuiteta.

Kanon je “najstrože selektirana tradicija”, ističe Pantić. Kako se određuje što ulazi u kanon? Riječ je o postojanom a neprekidnom traženju trajno

sumnjičavog suglasja suvremenosti i prošlosti. Kanon je uvijek maksimalno rigorozan, ističe autor, a kanoni starijih književnih razdoblja postojaniji su i teže se korigiraju od kanona novijih stilskih formacija zato što su potvrđeni dužim trajanjem i višestrukim nadopunjujućim tumačenjima, dok su najnovija razdoblja kanonski otvorena. Povijesno gledano, u srpskoj književnosti novoga doba (od 1690. do danas) prijeđen je, uz izvjesna zakašnjenja tijekom 18. i 19. stoljeća, poetički put kao i u drugim, posebno slavenskim i južnoslavenskim književnostima, pa se kao trajno otvoreno prioritetno pitanje postavlja sljedeće: na koji način su se konstituirali dominantni i rubni modeli književnoga govora, s posebnim interesom za pripovijedanje, koje je primarni model oblikovanja povijesnog iskustva? Bez tog iskustva nema književnoga kanona, upozorava Pantić. Srpski i južnoslavenski pripovijedni kanon počiva na tri velika izvora – tri kontinuiteta; tri velika naslijeđa: umjetnost folklora, književnost srednjeg vijeka i europsko naslijeđe.

Ovu dragocjenu studiju, posvećenu procesu izgradnje i rasta tog usamljenog junaka, Pantić ispisuje svojim dobro prepoznatljivim stilom – šarmantnim, sugestivnim, uvjerljivim i britkim rečenicama, koje svjedoče i o procesu postmodernog miješanja žanrova

Neobično je i iznenađujuće, ističe autor, da je tako nedovoljno istražen utjecaj umjetnosti folklora na modernu književnost, a osobito na prozu. Zašto su proučavanja tih područja tako specijalistički odvojena – pitanje je koje je značajno, tim više što je naznačena korijenska nedvosmislena veza s folklornom umjetnosti u djelima najznačajnijih pisaca kao što su pjesnici romantizma, pripovjedači realizma, Ivo Andrić, Momčilo Nastasijević, Rastko Petrović, Vasko Popa.

Utjecaj književnosti srednjega vijeka na nastanak pripovjedne umjetnosti novoga doba manje je vidan, što ne znači da ga nema, ističe autor. Taj je utjecaj otklonjen radikalnim rezom, ako procese razvoja srpske proze promatramo iz perspektive Vukove reforme. Ipak, malo pažljiviji pogled na genezu književnih oblika u novom dobu pokazuje da oni nastaju u nekoj vrsti otklona u odnosu na književne forme srednjeg vijeka. Da bi u književnosti nastalo nešto novo, staro mora biti ne uništeno nego reinterpetirano – iskorišteno na relativno nov, a svakako drukčiji način. "Dositejeva autobiografija je u stvari personalizovana, prosvjetiteljska hagiografija, kao što su i Vukovi portreti ustanika zapravo sekularizovana žitija", tvrdi Pantić.

Europska tradicija vidno utječe na pokretanje odgovarajućih formalnih umjetničkih procedura u srpskom, i šire – južnoslavenskom kulturnom i književnom kontekstu. Važnost utjecaja njemačke, ruske i francuske književnosti na srpsku pripovjedačku umjetnost druge polovine 19. stoljeća i

prvu polovinu 20. stoljeća istražena je i potvrđena u radovima starije komparatistike, kada se govorilo o *hvatanju priključka*, dok se danas govori o simultanosti, povratnom utjecaju, intertekstualnosti ili medijski induciranoj interkulturalnosti.

Novo srpsko pripovijedanje počinje pri kraju epohe baroka, a intenzivira se u prosvjetiteljstvu. "Pripovedni subjekt, osvešćeni pojedinac postaje središte narativnog sveta i mahom svedoči iskustvo vlastitog života", ističe Pantić i naglašava da je prosvjetiteljstvo antropocentrično razdoblje u kojem individualizirana, plastično opisana i karakterizirana ljudska figura izrasta u centralnu točku književnog oblikovanja svijeta, i to prije nego što su prostor fikcionalne proze zauzele u srpskoj književnosti tada još nedovoljno razvijene forme pripovijetke i romana. Presudni distinktivni moment proglašavanja samoga sebe za književnog junaka svoj vrhunac doseže u razdoblju romantizma, u kojem se formira predodžba jakoga subjekta.

Fikcionalizacija, diskretna i sekundarna, te na sasvim drugim osnovama, razvija se u tekstovima historiografskoga karaktera Vuka Stefanovića Karadžića. On daje nedvosmislen poticaj srpskim realistima upotrebom pripovjednih oblika, formula i retoričkih obrata usmene književnosti. Srpski realisti, pak, u ranim fazama oblikovanja vlastitog viđenja svijeta kreću od folklorne pripovjedne matrice da bi postupno razvili novelistički model pripovijedanja u potpunosti usuglašen s europskim umjetničkim pripovijedanjem razdoblja (Laza Lazarević slijedi u tom kontekstu Čehova, dok je Simo Matavulj poetički sljedbenik Maupassanta).

Pantić u svojoj knjizi *Osnovi srpskog pripovijedanja* rekonstruira uspostavljanje osnova srpskog pripovijedanja i svih elemenata koji s vremenom dovode do oblikovanja relativno stabilnog nacionalnog pripovjednog kanona i podjednaku pažnju posvećuje njegovim povijesnim korijenima, djelima prosvjetitelja i reformatora, a u drugom stupnju i pisaca Dositeja Obradovića i Vuka Stefanovića Karadžića, potom postklasicističkom, protomodernom eksperimentu Jovana Sterije Popovića, na djelima osnivača novog srpskog romana Jakova Ignjatovića i temeljnih pripovjedača epohe realizma Laze Lazarevića, Sime Matavulja i Stevana Sremca, do Bore Stankovića, u čijim se pripovjetkama i romanima može čitati proces završavanja konstitucije, odnosno geneze tradicionalno shvaćenih oblika pripovijedanja i ujedno snažnu najavu epohe moderno shvaćene i ostvarene umjetničke naracije. Tu epohu, kroz cijelo 20. stoljeće, obilježio je usamljeni junak, "u trajnom nesporazumu sa svetom". Takav decentriran junak postaje – u ulozi pripovjedača ili objekta naracije – središte cjelokupne srpske, južnoslavenske, europske i svjetske književnosti i težište njenog pripovjednog interesa.

Ovu dragocjenu studiju, posvećenu procesu izgradnje i rasta tog usamljenog junaka, Pantić ispisuje svojim dobro prepoznatljivim stilom – šarmantnim, sugestivnim, uvjerljivim i britkim rečenicama, koje svjedoče i o procesu postmodernog miješanja žanrova; naime, i teorija i povijest književnosti su u stoljeću u kojem žive čitatelji ove Pantićeve studije postale samo još jedan od prozaičnih žanrova, tako da je i Pantić u vlastitoj knjizi pozicioniran kao *pripovjedač* priče o temeljima *srpskoga pripovijedanja*, što god ta sintagma značila. Koliko god bili skeptični prema pojmu kanona, a posebice kanona nacionalne književnosti, nesumnjivo je da je autor ove knjige veliki ljubitelj književnosti i da bi s jednakom retoričkom umješnošću *pripovijedao* i o nekom drugom i drukčijem kanonu. Pravi predmet njegove knjige nije kanon, nego Književnost sama.

NATALIJA JOVANOVIĆ: *OD SVIH JEDNOSTAVNIH STVARI*, BEOGRAD: TREĆI TRG, 2017.

STILSKE VEŽBE ODLASKA

PIŠE: Srđan Gagić

Od svih jednostavnih stvari nije zbirka bez nedostataka. Povremeno su pesničke slike u ovoj poeziji snažnije od pesama kojima pripadaju – jaki stihovi ili uspele figure nekada zamagljuju celinu, ali čak i ovakve neujednačenosti funkcionišu u skladu sa prirodom nemirnog lirskog subjekta i nalaze svoje opravdanje na nivou dominantnog lirskog osećanja

Druga pesnička knjiga Natalije Jovanović objavljena je u konkursnoj ediciji 12/19, koju je beogradski Treći Trg pokrenuo prošle godine u okviru Beogradskog festivala poezije i knjige, s idejom da neafirmisanim i afirmisanim autorima omogući da posredstvom javnog konkursa objave svoje pesničke rukopise što, naročito kad su u pitanju druge pesničke zbirke, nije čest slučaj.

Zbirka *Od svih jednostavnih stvari* nastavlja se na poetičku liniju na kojoj je ispisana i autorkina prva zbirka, *I dosta* (2014). U najširem smislu reč je o intimističkoj, ispovednoj poeziji, koja donosi raspoloženje melanholije, stagnacije i nemoći i, u pozadini, razumevanje njihove uslovljenosti referentnim zahtevima savremenog sveta. Sačinjena od 5 nejednakih celina, koje su naslovljene ličnim zamenicama: *Mi, Ti i ja, Ona i ja, On i ja, Ja*, zbirka sledi trag savremene, moderne, osećajnosti, koja izrasta kako iz opšte nesigurnosti spram vlastitog položaja u svetu, nedosegnutih interpersonalnih odnosa, nestabilnosti onih sadržaja koji su označeni zamenicama (i na taj način izmakli imenovanju), tako i iz rodni/polnih pitanja, problema uslovljenosti intimnog sveta društvenim aktualitetom, što u krajnjem reflektuje zbirku koju čitamo kao crticu iz studije slučaja jednog prepoznatljivog, osetljivog i introspektivnog subjekta našeg vremena.

Osmišljena spoljašnja i unutrašnja kompozicija funkcionišu na svim nivoima – od planskog kretanja od množine ka jednini, do mogućnosti uočavanja paralelizama na nivou pesama i stihova unutar različitih pesama. Tako npr. pesme *Izlivanja* i *Na jednostavnoj koži*, koje su grafički postavljene u naporedan odnos, završavaju stihovima-definicijama onoga JA i TI što ih čitamo u nazivu ciklusa. Sadržaj intimnog prostora za JA ima kvalitet „suvo, hladno, moje“ a za TI „dosadno, jednostavno, tvoje“, i to su obrisi potencijalnih svetova i njihovog tek provizornog ukrštanja, a ujedno i pridevi kojima je – na razvalini između sebe i drugog – opisan svet *Jednostavnih stvari*.

Lirski subjekt ove poezije uspostavlja se u dijalogu – u razgovoru s drugima on ne nadograđuje samo stadijume vlastitog identiteta, već kroz odnos s njima konstruiše svoj doživljaj stvarnosti. Prva instanca ovog kretanja je nekakvo MI, koje u prvom ciklusu razumemo kao intimni presek generacijskog uzorka, srodnog iskustva fragilne i nedovršene samoaktualizacije, koja nije izolovan problem lirskog JA već je zajedničko izvesnoj grupi ljudi koji uzimaju ulogu poetskog subjekta. Da je to MI ipak ograničeno određenim unutrašnjim kriterijumom upućuju nas stihovi poput onog iz pesme *Putnik*: „ljudi nam postaju simboli“, iz čega je jasno da postoji neimenovana, za lirski glas čvrsta distinkcija između pesničkog MI i onih koje imenujemo kao *ljudi*, koje ovde razumemo pre svega u generacijskom ključu (otac, majka, preci – koji su markirani patrijarhalnim sistemom i dihotomijom polnih uloga). Međutim, ta se razlika lako neutrališe – ka kraju pesme *Putnik* lirski glas konstatuje kako na koncu sami za sebe i za onu svest o životu koja je imenovana kao naša, postajemo isti kao drugi, postajemo ljudi-simboli, ukidajući ono što je distinktivno, intimno i samo naše u nemogućnosti da se odvojimo od okvira koji nam je postavljen.

Prvi ciklus donosi nekoliko ključnih osećanja anksioznog subjekta, koji je centralni glas ove poezije. Već nas u prvoj pesmi *Vežba*, autorka upoznaje sa subjektom koji može da bude autentično JA isto koliko i da poprimi lik nekog neodređenog, ali po iskustvenom sadržaju skoro istovetnog TI, za kojeg „u kući sve je mrtvo/ samo je davljenje stvarno“ i koji iz osećanja teskobe *vežba odlazak*, ali u realnosti ostaje u mestu. Odlazak odatle može biti istovremeno i potreba za begom kao pokušajem samoodržanja u svetu koji se prepoznaje kao neprijateljski, ali i svest o konačnosti života, odlazak kao umiranje – što ujedno i jeste jedna od najzastupljenijih opštih tema ove zbirke. Na isti način se kod Jovanovićeve, i u drugim pesmama, istovetne slike javljaju kao prostor realizacije opozitnih značenja, levitirajući između dve

krajnosti, što se u konačnici uvek mogu svesti na dve determinante: preživljavanje i umiranje.

Svaka od zamenica supstitutivna je za subjekt koji označava, a svaki ciklus unutar svoje strukture sadrži, uz druge subjekte, i centralno JA, koje se samo kroz relacionizam i stupanje u dijalog i odnos s drugim može izraziti i u svetu i u tekstu. Umnožavanje glasova i perspektiva, kako opažajnih tako i onih koje preuzimaju ulogu priopštivača, nije u funkciji objektivizacije izrečenog već, naprotiv, služi autorki kao odraz svesti o nemogućnosti da se o stvarima, čak i onim koje nas se istinski tiču, progovori definitivno i bez ostataka. I upravo su jednostavne stvari ono što ostaje neizrečeno. Treba primetiti ipak da jednostavno u ovoj poeziji nije isto što i elementarno. Elementarno je čulno spoznatljivo i ono daje opažajne obrise sveta, a prolazi zajedno s čovekovim fizičkim nestajanjem, koje ujedno znači i kraj percepcije. Jednostavne stvari su za lirsku junakinju pak one koje omogućuju čoveku da postoji kroz principe, a za poeziju Jovanovićeve ključni je princip postojanja kroz ljubav. To, međutim, najčešće nije izrečeno, ostaje na nivou želje, potencije, nerealizovanosti, te u svom konačnom vidu jednostavne stvari zapravo daju pravi lik kompleksnosti i nemogućnosti da se iskorači iz intimnih tranzicija i procesualnosti u bilo kakvu stalnost, stanje. Zbog toga junaci ove poezije često biraju fizičke iskorake iz stvarnosti.

Telo i prostor važni su topisi poezije Natalije Jovanović. Telo je jedna od najzanimljivijih i najčešćih tema u novijoj srpskoj poeziji, neodvojiva od motiva telesnosti, bolesti i erotizma. Sve što se može reći o sebi, o drugom i svetu, ali i sebi i drugom u svetu, u poeziji Natalije Jovanović može se saopštiti kroz telo i njegove kvalitete, na širokom potezu svojstava – od defekta i bolesti do erotizacije. Stvarnost je spoznatljiva samo ako je *pod prstima* a takva apsolutizacija taktilne prirode tela omogućuje lirskom subjektu da se rukama kao hvataljkama drži za stvarnost, da ruke nose pamćenje predaka, da se s dlanova liže vreme, da se u šaci drži linija života. On postoji između dve krajnosti: pojačane perceptivnosti i osetljivosti na oblike i zvuke s jedne, i obamrlosti čula s druge strane. Kad se zaborave čula, kad se stvari liše svojih senzornih kvaliteta, poništava se stvarnost i zatomi se postojanje. Prostor – realni i imaginarni – svi markirani dubokom intimnošću, predstavljaju već sami po sebi dislociranje u odnosu na stvarnost i na svet koji jeste. Stoga je lirskom subjektu, u mreži odnosa koji su najčešće neizrečeni i nerealizovani, teško da uspostavi kontinuitet sa svetom, skoro nemoguće da sebe i svoj prostor kontekstualizuje u široj slici u kojoj bi takva lokalizacija omogućila harmonizaciju vlastitog trajanja. Nasuprot tome, lirski subjekat oseća stalni deficit i nedostatak – prazninu koju treba popuniti sobom, ili praznine u sebi koje treba popuniti stupanjem u odnos sa svetom.

Nestabilnost stoga nije samo unutrašnja, nego i spoljašnja kategorija. Lirska junakinja ove poezije zna da nijedno partikularno kretanje ne može da prođe bez konačne promene celine. Iako se noge opiru kretanju, a odlazak se samo vežba – protok vremena je ono što deluje transformativno i na prostor i na telo (kao prostor). U konačnici – ni fotografije, kao vidovi zaustavljanja vremena i stvarnosti u jednoj prostorno-vremenskoj potenciji nisu apsolutne. Kvalitet fotografije menja se sa kvalitetom osećanja koja ona izaziva u percepciji onog koji gleda, što nam lirski glas u patetizovanom stilu izriče kao neminovnost – „nežnost se istroši premotavanjem/počne da liči na tugu“. Da bi čovek ponovo bio ono što jeste, mora da briše fotografije, tačnije da se odvoji od one „zaglavljenosti“ u prethodnim fazama i stanjima, i tek time da se revitalizuje i omogući dalje kretanje.

Patetizacija je kod Jovanovićeve osmišljen stilski postupak. Onde gde počinje govor o velikim temama, tu lirski glas nužno postaje visokoparan ili patetičan – on je kao odjek setne ironije pred vlastitim nemogućnostima. Lirsko ja koje ne može da se razabere u „jednostavnim“ stvarima života, postavlja oko sebe gustišt sentenciozno poetizovanih slika sveta i njegovog ustrojstva, čime se postiže efekat umanjivanja i defokusiranja, što nas, slikovito, kao kretanjem kamere, odvaja, odzumiра sa unutrašnjeg sveta subjekta i preseljava smisao pesničkih slika na širi plan. U takvom kon-

tekstu – prostornom i emocionalnom – pozivanje na velike i konačne istine života ima povremeno i efekte grotesknog. Tog je potencijala autorka svesna pa u pojedinim pesmama parodira i vlastiti odnos prema velikim, apsolutnim kategorijama, kojih njena poezija pokušava da se oslobodi, bilo suptilnim humornim distancama bilo ironizacijom patosa, te odatle i možemo, sa očuđenjem i sasvim opravdano videti slike poput one iz uspele pesme *Camera Obscura* koja glasi: „učestvovala bih u ovoj smrti/ prebacila je preko kolena/ udarila po zadnjici/ rekla/ da te ne vidim više“.

Od svih jednostavnih stvari nije jezička poezija – ona je poezija slika. Ako je pesnički medij sugestivnosti i komunikacije reč, slika bi bila izražajno sredstvo vizuelnih medija. Pesničke slike Natalije Jovanović često podsećaju na filmske, a sama autorka ne beži od filmskih referenci i metaforike. Tako pesma *Putovanje* počinje skoro uvodnom formulom koja direktno referiše na film: „imam planove za sutra/ putovaćemo kolima na drugi kraj zemlje/ kao u američkom filmu samo umanjeno/ za naše živote i naše puteve“. U ovom primeru se, u istoj strofoidnoj celini, uspostavlja referenca, da bi do kraja pesničke slike lakim potezom, isključnom rečenicom, zapravo došlo do detronizacije ideje života kao američkog filma – on je umanjen, usklađen sa realnošću koja se javlja kao *naša*. Ovde se takođe vide i one fine naznake upliva dnevnog, aktuelnog, društveno-uslovljenog, na ono što je intimno i lično. Lirski subjekt ove poezije svestan je da je odgovornost za sve nemogućnosti pesničkog MI tek delimično u nama – sve ostalo predstavlja deo šireg, *našeg* iskustva, koje je definisano zajedničkim postojanjem u okvirima konkretne društvene stvarnosti. Ponovo „odmičući objektiv“ od prizora kola koja putuju na drugi kraj zemlje, postajemo svesni i šireg plana: putevi su dlanovi, a kola su dečji automobili, igračke u ruci sad već odraslog subjekta, bez stvarne perspektive koja bi uputila na mogućnost bilo kakvog pomicanja – odlazak se celog života vežba, sve dok ne bude konačan.

Još su dve važne množine u ovoj zbirci: ONA i JA i ON i JA – gde je zamenicama trećeg lica određeno ono što je izvan lirskog JA, utoliko što je od njega obimom veće: ona kao smrt i on kao univerzum. Dijalog tako više nije dijalog s Drugim, već sa dva moguća ishodišta koje međusobno razlikuje kvalitet konačnosti. U pesmama koje govore o smrti ton je najmirniji – prostor ovih pesama je ponovo intimni prostor sobe, jer najbolje se umire u snu. U sobi „bez šaka i glava mirno stoje džemper/ sa ofingera plafona vise obešeni“ (Vešalice). Mrtve nepokretnosti koje otvaraju pesnički svet *Jednostavnih stvari* imaju vrednost svakodnevne opomene na smrt, a kao najveća uteha javlja se mogućnost raspolaganja životom – odlučivanjem o smrti. Sioran je pisao da je ono što je zaista lepo u samoubistvu – mogućnost odluke, a u pesmi *Manchester* nailazimo na sličan stih – „lepota je kad znaš da je dosta“ koji uvođi čitaoca u prizor žene koja izvršava samoubistvo skokom sa terase i koja je u tom trenutku „shvatila kako je asfalt/ jedini siguran oslonac“. Lirska junakinja, međutim, u poslednjoj pesmi ciklusa uspeva da odagna misao o smrti: kroz postojanje udvoje. Dok su mrtvaci imenovani kao *uspeli spavači* (*Pre kiše*), dvoje postaju „spavači kojima smrt ne pada na pamet“, čak i onda kad je već izvesna i kad je osećaj da joj se izmaklo samo iluzija proistekla iz radosti polnosti. U ciklusu *On i ja kosmos*, ali i *bog za laku noć* (*Lutke*), javljaju se kao kontrase koje relativizuju konačnost kao glavni kvalitet smrti – a jedan od mogućih susreta s nekonačnošću je i stvaranje mikrosvetova, koje se takođe priziva.

Od svih jednostavnih stvari nije zbirka bez nedostataka. Povremeno su pesničke slike u ovoj poeziji snažnije od pesama kojima pripadaju – jaki stihovi ili uspele figure nekada zamagljuju celinu, ali čak i ovakve neujednačenosti funkcionišu u skladu sa prirodom nemirnog lirskog subjekta i nalaze svoje opravdanje na nivou dominantnog lirskog osećanja. A osećajnost jeste ključno stanje iz kojeg i na kojem se konstituiše ova zbirka i njena najviša vrednost koja je preporučuje za čitanje. Sve bi se drugo činilo nepotrebnim fingiranjem i kalkulisanjem na kakvo poezija intimnog tona, koja računa na autorsku iskrenost ne treba da se oslanja, a kojeg je, ispostavlja se poslednjih godina, u poeziji sve više.

ULICA MANDELJŠTAM

Ognjen Aksentijević

Ognjen Aksentijević (1994, Leskovac), student grupe za srpsku književnost i jezik sa komparativom Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Uređuje studentski književni list *Vesna* u kom objavljuje književnu kritiku i eseje. Bavi se proučavanjem poetike roud-romana u savremenoj srpskoj književnosti. Objavio jednu zbirku pesama (*Um za morem, smrt za vratom, Treći trg*, 2017.)

*Iz zbirke *Um za morem, smrt za vratom*:

ulica mandeljštam

kada bih samo mogao da spustim voz na okean
parnjaču zamenim pucanjem kleme
(koja sa 8 bara pritiska mrežu, time ubija napon)
da ne bude ničeg sem gasa
i vozim ispod pangee
preko jedinog zelenog plavetnila

kada bih jednom bar otpevao
saundtrek ulice mandeljštam
i shvatio ćelave ptice dok uporno jedu so

video sam
drveću smo sami upisali bore
uspravili zidove, potpore
pa lako rastemo veliki ispod plafona

diše nam koža kad neka voda tamo provri
vidim nas
ispod su rakovi, školjke i crvi
polipi modri
i njihove vodene polipske glave
na našim istim bezglavim telima
naopako odenute
klimaju kao vetrenjače.

memorisano

rekla je
hladno je
rođendan.

nada se da mi je ovaj dan bez pasa.
zaista, ovo je poslednji dan sa psima.
možda je vreme za dane s ljudima.

nisam je čuo godinama posle toga
našla je neko savršenstvo u marakešu
podnožja akonkagve
planine sijera madre i topla
skoro intrakontinentalna mora – videla je sve

mene za to vreme još uvek viđaju kako
večito se dvoumeći da li da neku udomim
vrebam lualice
uplakan po parku.

off-the-road

odvedi me iz ovog grada
 prljavi zrak
 sunčeve beline
 tare mi čelo
 trenje

kiše se lede
 po neugaženom snegu posuta
 krljušt, blatnjavi tragovi
 čeljusti samoprezira
 ljudi u svojim lateralnim kretnjama
 sapliću se o tuđa raspala tela
 to nisu tela, to su debla
 kljunovi ključaju po karlicama klank-klank
 duboki naklon svim đubrištima
 industriji otpadaka i atrofiranog viška

odvedi me iz ovog grada
 u kom se smejemo još jedino drugima
 nema neba za nezasite u nadi
 jer ona gine na pešačkim prelazima
 umire epileptična u supermarketu
 metastazira i meandrira
 na manžetnama musave slinave dece kojoj vreme tek ističe.

odvedi me iz ovog grada
 u kom s jutrom nanovo čekamo noć
 još jednom nam fali još samo par minuta sna.

odvedi me iz mog grada
 jer ne znam da hodam bez kamenja u džepu.
 za krvave vratove ovde mi pletu crvene šalove
 iako zima prolazi
 sutra je nova godina
 i svi smo srećni dok god imamo
 po zid, krevet i preko plafon
 da odatle čitamo prelomljenu istinu
 svako svoju okrunjenu glupost

prljavi grad je ispod točkova
 a nama nema veće ljubavi
 PARKIRAJ. AMBLENDUJ:
čekamo te.
propali smo.

odvedi me iz ovog grada
 u njemu se previše osećam na krv
 ostariću ovde
 postaću spor
 zapleten jezikom.

odvedi me iz ovog grada
 ja bih da umrem mlad.

neverstvo moru

sa floretom u ruci imam brzinu ludaka!
 do jutros srčan
 slavljeni domobran svoje skoro stečene otadžbine
 povlačim oštricom krug u pesku
 da se opašem
 da se zanesem na prekookeanske polove.
 čitam o godini novih geografskih otkrića koja je može biti pred nama
 istupam bez glave novopridošlim saveznicima
 poklanjam pladanj.
 poklanjam sečivo kovačima
 (bezočni kolaborant u luci kojeg uzimaju na brod jer zna da veže dobar mornarski čvor)
 možda obrijem admirala s takvim uspehom da ga posle zamenim!

poslednjih dana odlično vezujem mehanizme satovima
 i nikom ne pada na pamet da svaku veštinu za ruku dovodi tat.
 kazaljke luduju unatraške
 dani se odbrojavaju ka početku
 a ja zacenjen sa strane samo glancam praporac na kapi.
 mornari u trouglu češaju celava temena kundakom
 vodenih očiju zaglavljenih na kompasu koji u naletu ljubomore imitira kazaljke
 ccc... sve su to sitna đavolska posla...

desastres sin la guerra

sva su jaka stabla oborena
bez prštanja i zemlje i krvi i vriska
preživele slučajne prolaznike
u nedostatku giljotine vezuju na drvene razvaline
i kako nema mesta za slobodan pad
kako im noge bezvoljno leže u prašini
dvojica ih vuku za gležnjeve u dalj kao da rastežu topljeni sir
jednog po jednog
trezvene disidente na kolenima postavljaju u krug kao oko logorske vatre
vuku im glave za kosu unazad
unazad do lepe kaljave save
unazad do belog zastakljenog neba
drže im duge nokte pod kapcima da šta ne propuste.

vešani pobunjenici u veku razuma
humano
bez pokolja
bez krvi.

veltšmrc

imam jednu tanku pokožicu preko prstiju
juče sam je noktima lako poderao
pa se raspao ko obešrafijeno drvo na koncima

gle mama
ne bole me rane dok ležim u kadi punoj morske soli
hej tata
ipak nisam muško
jer me boli kako pada najgluplji čovek dok prodaje svoje ruke do ramena.

noći u našem gradu su zgaženo tihe
ja umirem u ispeglanoj postelji
samo sam hteo da ne zaboravim
samo sam hteo da se podsetim.

stari okean

sve nas je neko ko psa stresao s noge
na tresetom ugušeno ušće
u isto crno blato
sa starim štavljenim kožama
na silu sraslim uz skelet

prešli smo put istim nogama
bili smo vetar u leđa jedno drugom kad su na pruzi pred nama odneli
gvožđe.
kad su nas hteli skupa
od parole smo stvorili carstvo
kada se ubajatila, utopiji smo videli krive noge
pa nam je smetalo crveno sunce na čelu
salinitet mora i mnogo kilometara do njega.

svakog jutra
kad ti u krevetu okrenem ranjava leđa
kako me ne vuče jezik
rođenjem slepljen s tvojim?
razdvajali su blizance i slali u svet
u svemir, na ocean
vajali svetove, lagali
i posle pola života bili su pomalo braća
kako pomiriti sijamske svinje u istom oboru
u koji ih je na svet poslala jedna zacenjena krmača?
i kako se rehabilituje hronotop
kako nedostaje obala na kojoj nikad nisi čekao
na kojoj se nisi ni rodio?

*

na kraju
zašto ti tvoji podmeću papir?
sam potpisuješ sebi nalog
ti u egzil, planeta slavi
izmišljaš novi poredak
pre polaska pokloniš čitav nameštaj zaljubljenima
zaveštaš kolena
egzoskelet sklizne s ramena ko košulja
misliš tako izgleda pobeda
kad ono
prazna kapisla
puca ko petarda.

СВИЈЕТ РАДА

Младен Блажевић

Имао сам шеснаест година кад сам се први пут сусрео са свијетом рада. Старији и паметнији брат је већ добро знао како изгледа, обилазећи га у једнодневним излетима, а сад се спремао направити пресудан корак након којег нема назад. Залупе се врата за тобом и за повратак само неколицина има кључеве. Брат је завршио факс и још му је остало само одслужити војни рок, који није правовремено одгулио због вишка билирубина. По повратку из војске требало је заувјек ући у свијет у који сам ја тек требао завирити. А заварио сам с крампом и лопатом у рукама.

Имао је тај свијет свој шмек и будио машту. Радило се о археолошком истраживању, гдје сам ја био задужен да скидам грубе слојеве гдје не мораш пазити и не можеш нанијети штету налазима. То што су иза мене чепркали они с кукицама, шпатулама и метлицама, откривајући комадиће керамике из жељезног доба и људске костуре старе двије и пол тисуће година, пробудило је у мени страст која се није угасила до данас и заправо нема везе са свијетом рада.

Истог љета, био сам с неколицином пријатеља у Новаљи у кући једног од њих. План је био купати се, пушити и пити алкохол без надзора родитеља, а навечер ићи у диско и гањати цуре, као да смо одрасли. План смо извршили само дјеломице. Истина је да смо се купали, пушили, а другог смо се дана и напили. За остала пијанства нам је недостајало воље, јер би се лако присјетили мучнине и повраћања. Углавном, након тједан дана понестало нам је новца, па смо, ако смо жељели продужити необуздано љетовање, морали нешто зарадити. Рјешење се понудило само од себе. Власник конобе гдје смо залазили имао је подузетнички дух и нађушио да се на плажи Зрђе, која је и у то вријеме била врло добро посјећена, ни у њеној близини не продаје ништа за јело. Склопили смо с њим договор, па смо се у паровима по двојица, свакодневно измјењивали у ношењу огромне кошаре препуне хамбургера избегавајући гажење по ручницима и гласно узвикивали: „Хамбургер!!! Врући хамбургер!“. Убрзо смо схватили да су око нас само странци и да је поштеније узвикивати: „Хладни, сухи хамбургери! Као да купујете камен!“. Продаја је ишла једнако добро, а и ми смо се боље осјећали. И зарадио бих да продужим боравак за два дана, колико је требало да опет на мене дође ред с кошаром шетати по плажи. Навечер у Новаљи, или касније у диско клубу на Зрђу, често би за нама нетко повикнуо: „Хамбургер!“ Али нисмо на то обраћали пажњу.

То ипак нису били прави улази у свијет рада. Само завиривања кроз прозор.

Прави сусрет са свијетом рада догодио се непуне двије године касније.

Била је то некаква пракса. Немојте ме питати како сам тамо доспио. У гаражу доставних возила ПТТ-а (Пошта – телеграф – телефон). Мрачни круг дворишта гараже, до којег сунчева свјетлост није допрла од градње мађарских зграда које га заклањају, налазио се у средишту града. Ту се, крај паркираних старих фолчек-комбија и апеенаца на поправку, налазио мали кућерак од бетонских блокета с једном просторијом и запуштеним нужником у којој тешка мемла акрапа дави. У њој је, за великим радним столом, сједио проћелави и сухоњави човјек пред пензијом, чији је израз лица одавао да му се сваки радни сат који му недостаје до мировине чини као мјесец. Дочекао ме с изразом лица: „Који су те курац мени послали!“ Дао ми је да лупам печате на неиспуњене странице блока примки, или издатница. То сам испечатирао за неких петнаестак минута, намјерно отежући и

слутећи да ће ми тешко пронаћи нови задатак. Мислим да је то било једино што сам одрадио до краја тједна, кад ми је ударио печат да сам одрадио праксу, само да ме више не гледа. Углавном, најтежи дио је био кад сам се ујутро морао присилити отићи на то мрачно мјесто. Зарадио сам, колико се сјећам, пропорционално уложеном труду и својем радном учинку. Тако је прво завиривање у свијет рада, у смислу упознавања с подухватом од круцијалног државног значаја, оставило на мене дубоке трагове и ожиљке, које носим и данас, те запечатило судбину човјека који ће цијели радни вијек бјежати од уходаних и великих система. Наравно, тога тада нисам био свјестан.

Ускоро сам, истодобно с мувањем на Правном факултету, почео писати за новине. Хонорарно, наравно. Био је то посао којег сам озбиљније схваћао него факултет, иако је у коначници резултат био посве неозбиљан, укључујући и неозбиљан хонорар. Али разумљиво је то. Важно ти је твоје име потписано под неки чланак. Или барем иницијали. Осим тога, храни осјећај важности што на том факултету у женском друштву можеш окренути тему на занимљиву и ексклузивну вијест о којој си јучер писао, добивши је од шефа пословнице неког комуналног погона. Рецимо, одјел за чишћење путова у градској чистоћи је купио нову самоходну чистилицу с ротацијским метлама, а ти си први о томе извјестио јавност. Или, вијест о смјени руководства и тренера у Ски клубу Дражице из Дражица. Или, праћење озбиљних политичких тема гдје се упознаје јавност са ставовима Странке независне демократије и то изравно цитирајући оба њихова члана.

Но, неколицина новина, за које сам у то вријеме писао, трајале су пропорционално трошењу хонорара.

Иако бих навечер прогутао по књигу прије сна, трајало је то довољно дуго да схватим како нећу ни окусити неку која има везе с правом. Можда зато што су ријечи као право, правда или неправда свакодневно мијењале своје значење, лутајући у реченицама новинских написа. Као да гледам у филмску траку умјесто у пројекцију. Почео сам препознавати путеве у негативима. Пројигцао сам си то обогаћено јасним сликама из књига на зиду собе преко пута кревета.

Око нас се већ озбиљно закухало. Услиједио је позив територијалне одбране града Ријеке, гдје смо у бившем омладинском насељу названом по партизанки и ратној пријатељици моје ноне и нонота, Ловорки Куканић, добили плаве беретке с хрватским грбом. Док су нас прозивали, тражили смо познате међу масом цивила, слутећи да ћемо плаве беретке ускоро замијенити нечим што мање подсјећа на море, а више на шуму.

Новине за које сам писао брже су умирале, него што су се рађале нове. Агонију на факултету сам прекинуо еутаназијом, а након кратке епизоде у *Новом листу*, гдје сам показао сву своју, у кратком времену изграђену и ничим заслужену бахатост и амбицију, остао сам пропасти студент без посла с пријетњом уручења позива за облачење војничке вјетровке и провјетравања мозга на личкој зими.

Већ неколико година, док је свијет рада стагнирао и доживљавао унутарње преслагивање, растао је један сасвим нови свијет. Свијет подухватности. Символ тог новог свијета биле су видеотеке. Ницале су већ неколико година на сваком кораку и управо су доживљавале своју кулминацију. У међувремену појавили су се први озбиљни хохштаплери, који су повезивали грађевину, трговину, складишта грађевинског материјала, приватизацију и политику, па је нетко промућурнији могао препознати будуће свјетлионике и елиту нашег друштва. Барем до рађања сасвим новог, финансијског свијета, који се тек промаљао испод лишћа.

А ја сам тек тад ушао у свијет рада. Није било избора. Сјећам се да је боља плаћа тада износила двjestо марака, а ја сам добио понуду за тристо. Организатор послова на складишту грађевинског материјала. На разговору за посао власник ми је рекао да има шефицу складишта, која пише

велепродајне и малопродајне рачуне и три складиштара којима недостаје мозга, па му треба организатор, који би их организовао и уједно контролирао улаз и излаз робе. Некад, кад се баш догоди да је толика гужва, требао бих им мало и дати руку. Звучало је обећавајуће.

Сјећам се да је била субота и сјећам се да сам ујутро у седам сати ушао у свијет рада, те залупио врата за собом. У складиште на отвореном непрекидно су улазили и излазили камиони, а ја сам био одговоран за искрцани и укрцани терет. Како још нисам познавао називе тридесетак врста цигли, гипсаних плоча, арматурног жељеза, гранулацију пијеска, шљунка, је ли ријечни, или морски са соли... одлучио сам активно судјеловати у укрцавању, како бих се што прије упознао с врстама материјала. Осим тога, она тројица радника, или прецизније двојица с мало мање мозга и виљушкариса којем мозак потпуно недостаје, напосто нису стизали. Негдје око поднева, кад смо помислили да интензитет мало попушта, у складиште је ушао шлепер с тридесет тона непалетизираниог цемента. Како је била субота, унапријед се знало да не идемо дома док га не искрцамо, јер треба ослободити камион. Један од радника је отишао кући, јер је то с газдом прије договорио. Мислим да се радило о неком судјеловању у машкарама. Углавном, трајало је то искрцавање негдје до пет. Вреће цемента су се онда још пакирале по педесет килограма и донедавног студента и новинарчића, због подизања вреће и стављања на палету, коју у зраку крај шлепера носи виљушкар на којем сједи виљушкариса, мајку му његову, никад му то нећу заборавити, већ након прве тоне толико су бољеле руке и леђа да се осталих двадесет и девет тона уопће не сјећам. Сјећам се само тренутка кад сам прије повратка кући сјео у стару заставу 128 и скоро заспао. Тако сам се сљедећих годину дана ујутро будио у пет, фригао си пет јаја са шунком, или панцетом, знајући да ћу тијеком дана, умјесто посла, рукама организирати вреће и остали грађевински материјал.

Али, након тога кренуло је на боље. Због неспособности праћења робе, организовања и јер власник фирме у мени није препознао моје лидерске способности, деградиран сам у складиштара и продавца у дућан и складиште керамике и санитарија. Умјесто организовања врећа цемента, сад сам организовао кутије керамичких плочица, каде, wc шкољке, али због интензитета радних активности испрва се чинило као да сам на одмору. Осим тога, сад сам долазио у контакт с људима, а не само са складиштарима и возачима камиона. Тијеком радног дана могао сам сусрести и жену и помоћи јој савјетом у одабиру плочица, или израчунати колико јој је бордура потребно да би двапут опасала своју нову скупочену купаоницу. Показавши се сусретљив у односу с муштеријама ускоро је препознат мој талент за комуникацију, па сам из складишта и дућана на самом рубу ријечке периферије, пресељен у елитни продајни салон у центру града.

У међувремену свијет рада се већ посложио. Друштвене фирме које су одавно нестале и постале државне, а радници постали дјелатници, убрзано су се претварале у приватне, док су дјелатници свакодневно губили права. Плаће су се смањивале пропорционално амбицијама власника и њиховом потребом за луксузом. Ја сам се одавно одселио од родитеља, дијелом стварно, дијелом формално како ме у поштанском сандучићу, или немилим куцањем на врата, не би затекао позив за одлазак у личку зиму. Тај чин сам си оправдавао озбиљном сумњом у разлоге зашто бих требао судјеловати у срањима која су се догађала. Но, догодио се позив на послу, за који сам мислио да се иза њега крије још један од будућих задовољних купаца керамичких плочица.

— Младен Блажевић?

— Ја сам.

Знао сам да није добро по тону, иако је још тињала нада да се ради о новом купцу.

— Зовем из војног одсека. Јесте ли вољни данас послати четири сата доћи потписати позив за војну обвезу.

– Паа... јесам.

– Дођите у собу 301, на трећем кату.

Отишао сам, а сједећу суботу сам био на Трсату с неколицином сличних мени и, пушећи у великом дворишту испред војарне, гледао како цивилна полиција доводи остале драговољце. Углавном, четири и пол мјесеца девете гардијске у Госпићу дио су неке друге приче.

Вратио сам се на посао таман кад је у дућан у којем сам радио банула финансијска полиција. Власнику фирме је због преинвестирања и погрешног одабира политичке опције већ кренуло по злу. Неколико смо дана финансијски полицајац и ја бројали артикле по складишту и успоређивали их са стањем у папирима. Слутио сам да се неће слагати. Присјетио сам се неких долазака власника с возачем комбија, и мојих упита: „На кога да пишем издатницу?“, а и његових одговора: „Немој писат, то ћемо провући преко...“, овога или онога. Утврдили смо финансијски мањак од четрдесет и двије тисуће и нешто куна. То је резултирало кривичном тужбом власника према мени и мом колеги и затварањем дућана. На неугодном разговору у полицији лако сам се оправдао, јер сам спорни период, од задње намјештене инвентуре до упада финансијске полиције, провео у Госпићу. Колега није био те среће.

Углавном, поновно сам изашао из свијета рада, а пред носом ми се отварао свијет подузетништва. Храбар, какав јесам, наоружан с нешто ситно уштеђеног новца, познанствима међу комерцијалистима из бранше керамике и санитарија, благоглагољивошћу, те и даље незаслуженом амбицијом, отворио сам свој дућан керамике и санитарија. Мали жгабуцин у приграду, који сам звао изложбени салон, накрцао сам изложбеним предметима на „мајке ми“. Стало је унутра, у тај простор од двадесетак квадратних метара, све што ти треба за купаоницу. Од прве, инсталацијске фазе, до скупочених, позлаћених шпина и плочица с бордурама. Од свега по један, или два артикла. Звучи парадоксално, али најмањи дућан керамике и санитарија у повијести таквих дућана имао је највећи избор плочица у граду. Остали трговци су имали ексклузивне уговоре с Талијанима и били везани за једног, или двојицу произвођача керамике. А ја сам имао договор с већином њих. Имао бих њихове узорке и глумио да су ми те плочице на складишту. Назвао бих пред купцем складиште друге фирме и одлучним говором глумећи власника, провјеравао њихово стање на складишту, како не бих продао већ продану робу. Затим бих рекао купцу да ћу му робу доставити доставним возилом. Радио сам двократно и у паузи бих се с истом оном заставом 128 залетио на тадашњи Завод за платни промет положити утржак претходног дана, те потом одјурио на складиште фирме чију сам робу пријеподне продао, да би ју потом одвезао купцу. У тим акцијама ми је знао помагати отац, који је био већ дуго у пензији, па би брат, кад би нас видео заједно, обично знао рећи:

– Ево их! *Trotters independent!*

Подсећање на популарну хумористичку серију појачавала је жута боја моје стодвадесетосмице.

А реченица: „Баш нам је данас доставно возило у квару, али смо вам обећали довести плочице, па смо се, ето, послужили особним аутомобилом!“ и данас је остала неприкосновена, као лаж коју сам највише пута изговорио.

Али имало је то свакодневно трапулање и трамакање и своју озбиљну ману. Иако су мој дућан и бројна складишта по граду, уз непрекидно педалирање, покривали основне трошкове изнајмљеног стана, изложбеног салона, па и свакодневног живота, укључујући ситне егзибиције у смислу скромног љетовања, скијања и повремениг пијанства, знао сам да морам направити искорак. Купити доставно возило, компјутер и запослити још једног радника. Иако храбар, у духу подузетничког свијета, у мени се пробудио опрез. Требао сам дигнути кредит, а spremало се и

увођење ПДВ-а. Осим тога, од старе новинарске екипе, добио сам позив да се прикључим једној страначкој новини која се разбацује парама и истодобно приједлог једне осигуравајуће куће да ће ме запослити за стално и након приправничког стажа промовирати у водитеља заступника. Значило би то трансфер између два свијета. Годио ми је што сам пливао у свијету подузетништва, са звањем директора испод имена и презимена на визит карти. Али осјећао сам се и као тражени ногометаш, који би се требао вратити у свијет рада, или свој матични клуб. Али овај пут за озбиљан новац и припадајући статус вође напада. Или барем водитеља. И нисам лако пресудио. Догодило се то кад сам једну вечер након успјешног подузетничког дана сит сједио пред телевизором с хладном пивом у руци, док је на екрану било дуго ишчекивано финале лиге првака. Значи сви увјети за задовољство су били задовољени. Но, онда, у пола опасног контранапада, гдје се момчад која је до тада губила спремала изједначити, сјетио сам се једне старе муштерије и чињенице да сам га већ три пута одгодио, јер нисам набавио одговарајући пловак за водокотлић. Сјетио сам се да ће доћи сутра ујутро, а ја ћу се изнова лажући оправдавати. А онда сам постао свјестан да ја у тренутку занимљивог контранапада (који је након одличне повратне лопте резултирао голом), размишљао о пловку за водокотлић.

И сутра сам обавио трансфер, а прекид педалирања, зачудо, није ме увалио у дугове које, уз помоћ обитељи, не бих могао вратити.

Књиговође су, радећи ми завршни обрачун и успоређујући га с осталим клијентима, питале:

— Зашто си ти то затворио?

За новине сам писао безобразно мало у успоредби колико сам хонорара за то добијао. Дошао бих ујутро у редакцију, узео кључеве од *rent-a-car* унића, нашао слободног репортера и отишао на Крк радити репортажу. Заправо, попунити страницу фоткама које ћу касније духовито потписати. Ако ни један од унића није био слободан, тражио бих има ли тај дан неко примање уз закуску или домјенак. Убрзо сам знао што послужују на домјенцима у свим већим фирмама, уредима и јавним службама у граду и околици.

Али истодобно сам пипак пружио и према осигуравајућој кући, слутећи како весеље неће дуго трајати, а и сматрајући та два посла прилично компатибилним. Напосљетку, продаја магле кићеним ријечима исписана на страницама новина, или строгим, правно прецизним ријечима на полицама осигурања, давале су сличан резултат. Написао сам у тим новинама и два озбиљна текста вриједна пажње. Једним сам документирано изнио негативности једног политичара, јер је сјео на жуљ и учинио неправду мом рођаку. А други пут, кад сам се заиста потрудио истраживачки доћи до података који су озбиљно указивали на цијелу спрегу малверзација, траг је водио до особе која је редакцији омогућила кориштење градског пословног простора по изузетно повољним увјетима. Тај текст није објављен, а уредник је отад читао моје текстове прије објављивања, иако није за то имао потребе. Знао сам што може проћи и вратио се домјенцима.

Ионако су паре у тим новинама све више касиле, а ја сам се почео претварати у водитеља заступника у осигурању. И сад, како да вам то опишем? Лако је бити генерал послје битке. Могао бих ја причати како сам ја био свјестан да продајем маглу, али ја сам испочетка био сасвим увјерен да осигураницима чиним добро. Просвјетљујем их, отварам им очи да размишљају о могућој будућности која се неће одвијати као у америчким филмовима. Добро, успут и нешто зарадим. Осим тога била је то активност која носи своје узбуђење. Свијет рада који се преклапа са свијетом подузетништва. Стално сам запослен, а нитко ме не пита за радно вријеме. Имам базичну плаћу, а нема границе колико могу зарадити. И то све овиси о мојој способности. А већ сам доказао да сам храбар и амбициозан, или сам барем већ дуго у то увјерен. Уз то моја је мама сретна што сам

PANOPTIKUM

Goran Borković

PRVI AUTORSKI UDŽBENICI ZA SRPSKI JEZIK

Srpski kulturni centar Vukovar je u srijedu, 22. novembra, u okviru programa „SKC srijedom“ organizirao tribinu „Srpske škole – srpski identitet“, na kojoj su promovirani prvi autorski udžbenici za srpski jezik i književnost za gimnazije i srednje stručne škole, prenose tamošnji mediji. Udžbenici su namijenjeni đacima koji nastavu pohađaju na srpskom jeziku i ćirilicom pismu i u potpunosti su usklađeni sa nastavnim planom i programom Republike Hrvatske. Srednjoškolci su do sada srpski jezik učili iz udžbenika koji su pisani i štampani u Republici Srbiji, ali koji sadržajno nisu bili prilagođeni đacima koji se obrazuju po modelu A u Hrvatskoj.

Udžbenike čini čitanka, radna sveska i gramatika koju će koristiti učenici od prvog do četvrtog razreda srednjih škola, ukupno 12 knjiga koje su izašle u izdanju izdavačke kuće „Prosvjeta“ iz Zagreba, a čije je štampanje financiralo Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske i Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije – Uprava za saradnju s dijasporom i Srbima u regionu.

Autorice udžbenika su predsjednica Odbora za obrazovanje Zajedničkog vijeća općina Milica Stojanović i profesorica srpskog jezika u Gimnaziji Vukovar Ljiljana Bajac-Nikolić, dok se kao recenzenti potpisuju savjetnica-nadzornica za srpski jezik pri Ministarstvu znanosti i obrazovanja Jadranka Radošević i profesorica srpskog jezika u srednjoj Ekonomskoj školi Vukovar Slađana Milješić. „Naše škole iako nisu registrovane imaju kvalitetan nastavni kadar, tako da naši đaci završavaju fakultete sa uspehom, podjednako i u Osijeku, Novom Sadu, Beogradu ili Rijeci. Na fakultetima u Osijeku imamo pet doktora nauka koji su ujedno i profesori na tim fakultetima“, rekla je Milica Stojanović.

„U čitankama je velika pažnja posvećena srpskim manastirima i piscima, a posebno srpskim književnicima iz Hrvatske ili onima koji su povezani s Hrvatskom: Zaharija Orfelin, Savo Mrkalj, Josif Milovuk, Branko Radičević, Vuk Karadžić, Jaša Ignjatović, zatim Vladan Desnica, Petar Preradović, Simo Matavulj, . . . Učenici će takođe imati priliku da uče o piscima, pesnicima i delima iz vremena NOB-a.

U knjigama iz gramatike nastojali smo da pojednostavimo gradivo da đaci zavole gramatiku. Cilj je da učenici iz srednjih škola izađu pismeni – istaknula je Nikolić. Novi udžbenici bit će podijeljeni svim srednjoškolcima koji nastavu pohađaju na srpskom jeziku i ćirilicom pismu 27. novembra.

„PREDSMRNI DNEVNIK“ IGORA MANDIĆA

Igor Mandić objavio je novu autobiografsku knjigu „Predsmrtni dnevnik“ koju je punih sat vremena potpisivao na zagrebačkom Interliberu brojnoj publici postavši odmah prodajni hit. Podršku Mandiću dao je i glumac Rade Šerbedžija koji je također potpisivao svoju novu proznu knjigu „Poslije kiše“, kao i televizijski novinar Aleksandar Stanković kojem je Mandić nedavno gostovao u emisiji „Nedjeljom u dva“. U najnovijoj knjizi Mandić piše o mistificiranim temama moderne civilizacije kao što su to starost, samoubojstvo i smrt.

UMJETNIČKO NASLIJEĐE SRBA NA KOSOVU

Izložba „Srpsko umetničko nasleđe na Kosovu i Metohiji. Identitet, značaj, ugroženost“ u Galeriji SANU zbog velike posjećenosti produžena je do 26. novembra, objavili su organizatori, navodeći da ju je od otvaranja krajem septembra vidjelo više od 46.000 posjetilaca. Prema navodima SANU-a, veliko je i zanimanje i za likovno bogat katalog izložbe na srpskom jeziku, pa je u prodaji njegovo drugo izdanje. Izložbu prati i katalog na engleskom jeziku, koji je također u prodaji. Multimedijalnu izložbu, čiji su autori dopisni član SANU Miodrag Marković i prof. dr Dragan Vojvodić, čine dvije višestruko problemski povezane osnovne tematske cjeline.

Prva ima za cilj da uz pomoć odabranih eksponata predstavi osoben kulturni identitet srpskog umjetničkog i duhovnog naslijeđa sa Kosova i Metohije koji je nastajao i razvijao se u rasponu od 12. do 20. vijeka. Druga cjelina usmjerena je na podizanje svijesti o jasnoj identitetskoj određenosti i ugroženosti tog kulturnog naslijeđa. Uz pomoć dokumentarnog materijala na izložbi će biti predstavljeni različiti oblici ugrožavanja i uništavanja kulturnog naslijeđa na Kosovu i Metohiji.

PRIVREDNIK PROSLAVIO 120. GODIŠNJICU

U prepunoj dvorani Hrvatskog glazbenog zavoda u Zagrebu svečanom akademijom Srpsko privredno društvo Privrednik 11. novembra obilježilo je 120. godišnjicu od osnivanja. Svečanosti je prisustvovao veliki broj predstavnika državnih i društvenih institucija, predstavnika Srpske pravoslavne crkve, kao i Privrednikovih donatora i stipendista.

Privrednik, jedna od najstarijih dobrotvornih organizacija, tokom godina rada omogućio je školovanje više od 40.000 djece i omladine. Ove godine će stipendirati njih 33, koji su odlični učenici slabijeg imovinskog stanja. Mjesečna stipendija iz ovog fonda za studente iznosi 800, a za učenike 400 kuna. Predsjednik Srpskog privrednog društva Privrednik Nikola Lunić istaknuo je da su mladi obrazovani ljudi garancija ne samo opstanka i razvitka srpske zajednice u Hrvatskoj, nego i napretka cjelokupnog hrvatskog društva.

Ukazujući na tijesnu isprepletenost života Privrednika i Crkve, mitropolit zagrebačko-ljubljanski Porfirije istaknuo je da je Crkva kroz decenije, odnosno vijekove postojanja Privrednika, uvijek učestvovala u njegovom životu, ne samo moralnom i duhovnom podrškom, već i materijalnom pomoću. Blisku suradnju s Privrednikom naglasio je i saborski zastupnik Milorad Pupovac ispred Srpskog narodnog vijeća, i to ne samo podrškom programima stipendiranja već i podrškom povratku goleme Privrednikove imovine. On je, govoreći o tome da tek jedna trećina prijavljenih kandidata za stipendije uspije te stipendije i dobiti, istaknuo da će učiniti sve da se obezbijedi finansijska pomoć da se broj stipendista do kraja godine barem udvostruči.

U kulturno-umjetničkom programu nastupio je i zagrebački glumac Mili-voj Beader koji je kazivao stihove Tina Ujevića i Arsena Dedića, istarska kantatorica Elis Lovrić koja je prisutne razgalila svojim jedinstvenim skladbama na labinjonskoj čakavici, a program je upotpunio i pjesnik i glumac Enes Kišević kazivanjem svojih stihova posvećenih velikanu Nikoli Tesli te poznata pjevačica etno muzike Biljana Krstić.

ODABRAO BOJAN MUNJIN

Jugoslovenski pozorišni festival u Užicu "Bez prevoda" od 13. do 20. novembra predstavio je osam kazališnih produkcija iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije, a 22. izdanjem, pod sloganom "Za ovo malo duše", nastalim iz konteksta pjesme "Branim" Vaska Pope, ustaje u obranu vrijednosti koje su najbolje u čovjeku. Selekciju je napravio „Prosvjetin“ suradnik Bojan Munjin, a između ostalih, u Užicu će gostovati "Tako je (ako vam se tako čini)" Luigija Pirandela, u režiji Jagoša Markovića i izvođenju Jugoslovenskog dramskog pozorišta iz Beograda, "Samoubica" Nikolaja Erdmana, u režiji Veljka Mićunovića i produkciji Crnogorskog narodnog pozorišta iz Podgorice, zatim "Dokle pogled seže", autorski projekt, u izvođenju Kraljevskog pozorišta Zetski dom na Cetinju, u režiji Arpada Šilinga, "Priče iz bečke šume" Odon von Horvata, u izvođenju Kazališta Gavella iz Zagreba, u režiji Igora Vuka Torbice, Čehovljev "Ivanov" Narodnog pozorišta u Beogradu, u režiji Tatjane Mandić Rigonat...

Prema navodima selektora, kazalište današnjeg ne baš veselog vremena često se odlučuje ili da sa neobaveznim komedijama pobjegne od tog vremena ili da u tzv. teatru grubosti naslika to vrijeme u još strašnijim tonovima. "Rekli bismo: nikakve vajde ni od bijega ni od crnila, jer čovjek još od vrlo starih vremena u kazalištu zapravo želi da nađe pročišćenje od zla koje sam u sebi nosi i od muka koje mu nanose drugi", naveo je Munjin. Prošle godine predstavom "Hinkeman" Ernesta Tolera, u režiji Igora Vuka Torbice, najbolje je bilo Zagrebačko kazalište mladih.

BITEF TRAŽI NOVAC PREKO DONATORSKE VEČERE

Beogradski internacionalni teatarski festival – Bitef organizirao je 16. novembra prvi put donatorsku večeru za prikupljanje sredstava za realizaciju programa svog narednog izdanja 2018. godine, čiji je cilj i uspostavljanje

novog modela podrške umjetnosti. Donatorska večera Bitefa okupila je predstavnike diplomatskog kora, brojne ličnosti iz poslovnog, umjetničkog i javnog života. Održana je aukcija umjetničkih djela Vladimira Veličkovića, Uroša Đurića, Mihaela Milunovića i Vuka Vidora Veličkovića, kao i plakata i kataloga prvog izdanja Bitefa iz 1967. koji je dizajnirao Vladislav Lalicki. Iznenadjenje aukcije bila su specijalna Bitef iskustva, "putovanje sa Ivanom Medenicom", umjetničkim direktorom Bitefa na studijsko putovanje, kao i kazališna radionica za deset osoba u Bitef teatru sa timom Bitef teatra i poznatim umjetnicima. Medenica je najavio i formiranje Kluba prijatelja Bitefa.

Glumac Svetozar Cvetković pozvao je sve da se pridruže podršci Bitefu kao „stvaraocu sveta“ koji, kako je rekao, ne bi postao da 1967. godine Mira Trailović i Jovan Ćirilov nisu došli na ideju da "svet" naprave u Beogradu. Medenica je najavio da će 13. decembra u Rimu, u okviru dodjele Evropske nagrade za kazalište – Premio Europa per il Teatro, biti međunarodnom tribinom obilježeno 50 godina od osnivanja Bitefa.

Glavne nagrade 51. Bitefa uručene su 9. novembra u Beogradu belgijskom umjetniku Janu Fabru za maratonsku predstavu "Olimp". Zahvaljujući na nagradama, Fabre je rekao da je "uvijek zadovoljstvo doći u Beograd" i podsjetio da je prvi put gostovao kao umjetnik još sredinom 80-ih. Posebno je zahvalio "svojim divnim plesačima i glumcima koji su tako posvećeno radili na predstavi 'Olimp' tokom 12 mjeseci, od 11 sati prijepodne do tri-četiri sata poslije ponoći".

DAN KLASIKE U KAFIĆIMA

Dana 12. novembra više od 30 beogradskih kafića, barova, pubova i klubova organiziralo je akciju slušanja klasične muzike. Dan klasike organiziran je na inicijativu kamernog orkestra Muzikon, u suradnji sa beogradskim lokalima s ciljem izvlačenja klasične muzike iz formalnih okvira i njenog približavanja široj publici. Posjetitelji će moći uživati u djelima Ravela, Beethovena i ostalih velikih kompozitora u svojim omiljenim kafićima i barovima. Dan klasike je jedna od aktivnosti koje najavljuju novu koncertnu sezonu kamernog orkestra Muzikon, koja počinje 30. novembra na Kolarcu koncertom posvećenim djelima Dvoraka.

Članovi orkestra su muzički profesionalci iz Srbije sa gostujućim solistima i umjetničkim rukovodiocima iz vodećih evropskih orkestara i filharmonija. Osnovicu orkestra čine mladi umjetnici koji žive u Srbiji, a osnovno načelo orkestra je "razvoj novih lidera kroz izvođačko mentorstvo sa iskusnim koncertmajstorima i izvođačima iz Srbije i inostranstva".

"JUGOSLOVENSKI SOCIJALIZAM NA FILMU"

Samoupravljanje i kultura u bivšoj Jugoslaviji tema je trećeg ciklusa istraživačko-obrazovnog projekta "Jugoslovenski socijalizam na filmu" 14. i 15. novembra u Jugoslovenskoj kinoteci, a uz projekcije filmova u izboru autora tog programa, umjetničkog dua Doplgenger, obuhvaća i njihovo predavanje-performans i predavanje sociologa Rastka Močnika koji je istaknuo pronalazke jugoslovenskog samoupravljanja koji su značajni za sadašnje promišljanje izlaska iz kapitalizma. Polazeći od teze da je ekonomsko najuspješnija bila kom-

binacija državnog planiranja i samoupravljanja u 50-im godinama 20. vijeka, Močnik se posebno osvrnuo na sistem samoupravnih interesnih zajednica koji je "društvene djelatnosti" (javne službe, uključujući i kulturu) izuzeo iz robne proizvodnje. Samoupravne interesne zajednice postojale su samo na nivou općina i republika, zbog čega treba postaviti pitanje o jugoslovenskoj kulturi (bolje: o jugoslovenskim kulturama) u socijalizmu. U selekciji Isidore Ilić i Boška Prostrana prikazani su filmovi "Štićenik" (1966) Vladana Slijepčevića, "Ponedjeljak ili utorak" (1966) Vatroslava Mimice, te "U raskoraku" (1968), u režiji Milenka Štrpca.

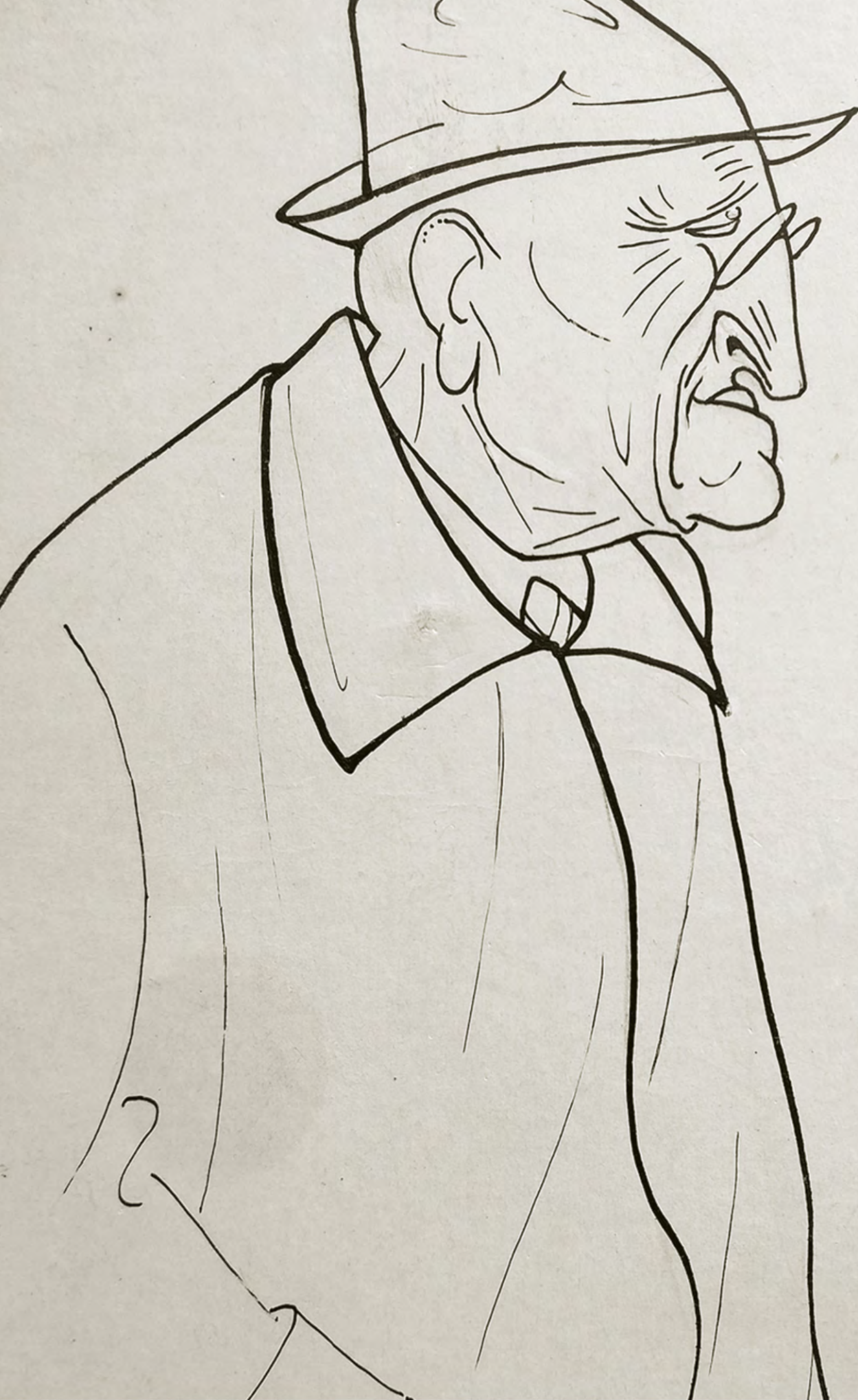
„LIMUNOVO DRVO“ U SPLITU

Dokumentarni film "Limunovo drvo" redatelja Branka Radakovića, posvećen prvom bendu Milana Mladenovića, imat će 25. novembra splitsku premijeru u Kinoteci "Zlatna vrata". Radaković će tim povodom prisustvovati projekciji i razgovarati sa publikom, a film će biti prikazan i 27, 29. i 30. novembra. "Siguran sam da Split ima isto tako kvalitetnu publiku kao i Zagreb, tako da će posećenost i u najgorem slučaju verovatno biti bar približna. I ako bude drugačije, ovaj film je uostalom i stvoren samo za odabrane. Sve preko toga je ekscen na ovim prostorima", izjavio je Radaković.

"Limunovo drvo" priča je o istoimenoj grupi koju su 1977. godine osnovali u Beogradu Milan Mladenović, Milan Stefanović i Dragomir Mihailović, a raspala se 1980. godine. Iako nisu objavili nijedan album i ostavili za sobom svega desetak snimljenih demo pjesama, autor kroz svjedočanstva brojnih ličnosti iz svijeta rock muzike, umjetnosti i medija, ukazuje na značaj tog prvog benda Milana Mladenovića (1958-1994), kasnije člana legendarnog Šarla akrobate i frontmena Katarine II i Ekatarine Velike. Svjedočenja sugovornika potkrepljena su unikatnim snimcima sa koncerata Limunovog drveta održanih 1978. i 1979. godine i velikim brojem do sada neobjavljenih fotografija.

Petar Kržanić Pjer

CIJENA 20 KN

www.casopis.prosvjeta.net

KARIKATURA PJERA KRIŽANIĆA, IVO ČIPIKO, 1922.

NA NASLOVNICI VILKO GEČAN I PETAR KRIŽANIĆ PJER U VOJNIČKOJ UNIFORMI, KARLOVAC, 1915.

AVTOPH

OGNJEN AKSENTIJEVIĆ / DR JANA ALEKSIĆ / GORAN BABIĆ / MLADEN BLAŽEVIĆ / JADRAN BOBAN
DUBRAVKA BOGUTOVAC / GORAN BORKOVIĆ / BRANKO ČOLOVIĆ / ZORAN DASKALOVIĆ / SRĐAN GAGIĆ
NENAD JOVANOVIĆ / VIRNA KARLIĆ / MILOŠ KORDIĆ / ANJA KOŽUL / DANILO LUČIĆ / ĐORĐE MATIĆ
IGOR MRKALJ / MILIVOJ NENIN / ĐORĐE NEŠIĆ / SVETOZAR PETROVIĆ / IGOR RUŽIĆ / MILENA SEVEROVIĆ
SANJA ŠAKIĆ / SINIŠA TATALOVIĆ / ČEDOMIR VIŠNJIĆ / BORIS VRGA / DRAGANA ZEČEVIĆ